

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥

अथश्रीवासुदेवमाहात्म्यारम्भः *

प्रथमोऽध्यायः

सावर्णिप्रश्रवर्णनम्

शौनक उवाच

जीवानां श्रेयसे सौते! बहुधा साधनानि । धर्मोज्ञानश्च वैराग्यं योगादान्युदितानिः
इतिहासैर्बहुविधैर्विस्पष्टार्थानितानिच । सर्वाण्यपिमहाबुद्धे! श्रुतान्यस्माभिरादरात्
सर्वेषां मनुजानान्तु दुष्कराण्येवतानि । बाहुल्याच्चान्तरायाणां तत्सिद्धिरपि दुर्लभा
प्रयत्नेनाऽतिमहतापुरुषैर्धैर्यशालिभिः । साधितान्यपिसिध्यन्ति तानि कालेन भूयसा
अतो भवान्द्विजातानामाश्रमाणाञ्च सर्वशः । ब्रवीतु सुकरोपायं स्त्रीशूद्रादेरपीह नः ॥
कृतेन येनाऽप्यल्पेन येन केनाऽपि देहिना । अन्तरायैरविहतं महदेव फलं भवेत् ॥ ६॥
मोक्षस्य साधनं तादृकमुविचार्य महामते! । हिताय सर्वजीवानां कृपया ववतुमर्हसि
प्रसादाद्बलदेवस्य व्यासस्य जनकस्य च । जानामि सर्वमेव त्वं तन्नो ब्रूहि वुभुत्सतः

सौतिरुवाच

महर्षिरपि सावर्णिरेवमेव हि शौनक । विनीतः स्कन्दमप्राक्षीत्पुनः शङ्करनन्दनम् ॥

* बङ्गाक्षरमुद्रितपुस्तके लक्ष्मणपुर (लखनऊ) मुद्रितपुस्तके चेदं वासुदेवमाहात्म्यं
नैव दृश्यते नारदपुराणीयविद्यानुक्रमणे मातृश्वरखण्डे वासुदेवमाहात्म्यपरिगणनं कृतं
परं वेङ्कटेश्वरमुद्रितग्रन्थ एतन्माहात्म्यस्य वेङ्कटखण्डसमाप्त्यनन्तरं कृतं निबन्धन
मिति परिशिष्टशैल्योप निबद्धयतेऽस्माभिरिति निभालयन्तु सुधियः ।

सावर्णिखाच

श्रुतानानाविधाधर्माः साङ्ख्यज्ञानश्चनैकया । योगादीनि च दुक्तानि साधनानि मया गुह
सुदुष्कराणि मन्येऽहं तानि त्वस्माद्दृशां किल ।

महतामपि चाऽन्येषां कृच्छ्रसाध्यानि वै चिरात् ॥ ११ ॥

अतो वर्णाश्रमवतां श्रेयस्कृतसुकरश्च यत् । साधनं यच्छ्रेष्ठतमं वक्तुमर्हसि मेऽधुना

सौतिरुवाच

इति पृष्टो मुनीन्द्रण तेन जिज्ञासुना गुहः । वासुदेवं हृदि ध्यायन् कार्त्तिकेयः स ऊचिवान्

स्कन्द उवाच

शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्येऽहं श्रुतं पितृमुखान्मया । सर्वे गमपि जीवानां सुकरं मोक्षसाधनम्
देवताप्रीणनसमं स्वेष्टसिद्धिमभीप्सताम् । नास्त्यन्यसाधनं किञ्चिद्दर्णाश्रमवतामिह
अप्यल्पं सुकृतं कर्म देयसम्बन्धतः कृतम् । फलं ददाति निर्विघ्नं महदेव हितन्नुणाम्

दैवं पित्र्यं स्वधर्मश्च काम्यं कर्मापि यच्च तत् ।

देवतायास्तु सम्बन्धात्सद्यः स्यादिष्टसिद्धिदम् ॥ १७ ॥

साङ्ख्ययोगविरागादि प्रागुक्तं यच्च दुष्करम् ।

तदपि स्याद्धि सुकरमनेनैवाऽऽशु सिद्धिदम् ॥ १८ ॥

देवस्याऽऽराधनेनैव यतः सिद्ध्यति वाञ्छितम् ।

अतः सर्वैर्यथाशक्ति प्रीत्याराध्यः स मानवैः ॥ १९ ॥

सावर्णिखाच

देवावदुविधाः प्रोक्तास्त्वया पण्मुख! मे पुरा । नानाविधा वर्णिताश्च तदाराधनरीतयः

तत्फलानि च सर्वाणि त्वयोक्तानि पृथक्पृथक् ।

स्वर्गादिप्राप्तिमुख्यानि कालप्रस्तानि तानि तु ॥ २१ ॥

निवृत्तिधर्मिणां ब्रह्माद्यपास्तेर्योगिनां गुह! ।

जानादिलोकाप्तिफलं द्विपराद्धान्तनश्वरम् ॥ २२ ॥

दुष्कराणीह संसाध्य कर्माणि पुरुकृच्छ्रतः । क्षयिष्णुफललाभश्चेत्तर्हि किं तदुपार्जनैः

कालेन नाश्यते येषां वपुःस्थानवलादिकम् । तेषां नरोचते मह्यमुपासाऽत्र दिवौकसाम्
यः स्वयं निर्भयोऽन्येषां भयहर्त्ता सनातनः । नित्यधामाक्षयफलप्रदाता भक्तवत्सलः
यस्य प्रसादात्सर्वेषां सर्वेष्वप्यमनोरथाः । सिद्ध्येयुश्चाञ्जसैवाऽत्र तं देवं वद मे गुह!
तदाराधनरीतिश्च सुकरां शिष्टसम्पत्ताम् । ब्रूहि सर्वां विशेषेण जिज्ञासामीदमञ्जसा
सौतिरुवाच

इत्थं महर्षिणा तेन सम्पृष्टो भगवान्गुहः । सुप्रसन्न उवाचेदं मानयंस्तमुदारधीः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये सावर्णिप्रश्नो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

आत्यन्तिकश्रेयःसाधनवर्णनेनारायणनारदसमागमवर्णनम्

स्कन्द उवाच

महान्तं प्रश्नं विप्र! न पृच्छसि त्वमिहाऽनघ! । नास्त्योत्तरं वर्षशतैर्वर्तुं शक्यं स्वतर्कतः

ऋते देवप्रसादाद्ब्रह्मज्ञानिवरैरपि ॥ १ ॥

वासुदेवप्रसादात्तु मया ज्ञातं वदामि ते । अनाख्येयं न ते किञ्चिद्धर्मनिष्ठाय सन्मते!
एवमेव हि पप्रच्छ निवृत्ते भारते रणे । अजातशत्रुर्नृपतिर्भीष्मं धर्मविदाम्बरम् ॥

शयितं शरशय्यायां ध्यानप्राप्ताच्च्युतेन च । प्राप्तमैकात्म्यमव्ययं निगमागमपारगम्

युधिष्ठिर उवाच

चतुषु तात वर्णेषु चतुर्ष्वप्याश्रमेषु यः । इच्छेच्चतुर्वर्गसिद्धिं देवतां कां यजेत सः

निर्विघ्नेन च का सिद्धिः कथं स्यादल्पकालतः ।

कथं आप्यल्पसुकृती पदवीं महतीमियात् ॥

एतं मे संशयं छिन्धि सर्वज्ञस्त्वं पितामह! ॥ ६ ॥

स्कन्द उवाच

एवं धर्मात्मनातेन पृष्टः शान्तनवो मुने! । किञ्चिज्जहास वीक्ष्यैवश्रीकृष्णमुखपङ्कजम्
दृशा स प्रेरितस्तेन नरनारायणोदितम् । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पितुः श्रुतमुवाचतम्
ततः श्रुत्वा नारदोऽपिकुरुक्षेत्रं गतः पुनः । कैलासपत्न्यतत्प्राह पितरमेसचापिमां
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि निश्छन्नपरिपृच्छते । महासदसि निर्णीतमुनिवर्याऽपसंशयम्
वासुदेवः परम्ब्रह्म श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः । देवोऽकामैः सकामैश्च पूज्यो मुक्तैर्नरैरपि
द्विजातीनां चाश्रमाणां स्त्रीशूद्रादेश्च सर्वथा ।

स्वस्वधर्मैरेव तोषणीयोऽस्ति भक्तितः ॥ १२ ॥

तस्मात्कर्माखिलमपिदैवंपिच्यञ्चसर्वदा । तत्प्रीत्याएव कर्त्तव्यं वेदोक्तञ्चयथोचितम्
सुखानयेन्मृभिर्यद्यत्कर्माऽत्रक्रियतेशुभम् । अपिस्वनुष्ठितं तच्छेत्कृष्णसम्बन्धवर्जितम्

तदा क्षयिष्ण्वल्पफलं ज्ञेयं तच्च गुणात्मकम् ॥ १४ ॥

फलवैगुण्यकृत्तच्चाऽशुभदेशादियोगतः । बहुविघ्नश्च तन्मृणां नैव वाञ्छितसिद्धिदम्
कमतदेव श्रीकृष्णप्रीणनाय क्रियेत चेत् । तत्सम्बन्धेन तर्ह्येतद्भवेत्सर्वं हिनिर्गुणम्
स्ववाञ्छितादप्यधिकं ददाति फलमक्षयम् । असद्देशादिसम्बन्धात्तद्वैगुण्यं भवेन्न च
विघ्नस्तु कोऽपि ब्रह्मर्षे! प्रतापाच्चक्रपाणिनः ।

तस्मिन्नप्रभवेत्काऽपितत्स्यातीप्सितसिद्धिदम् ॥ १८ ॥

यद्यप्यल्पस्वसुकृतं तथापि परमात्मनः । साक्षात्सम्बन्धतो ब्रह्मन्भवत्येव महत्तरम्
यथास्फुलिङ्गमात्रोऽपि वन्यकाष्ठौघयोगतः । अनिवार्यो भवेद्भावस्तथैतद्विरियोगतः
प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा तस्माद्धर्मो स्थितैर्नरैः ।

उपास्तव्यो वासुदेवस्तत्सम्बन्धिसिद्धिमीप्सुभिः ॥ २१ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । नारदस्य च सम्वादमूर्तेर्नारायणस्य च ॥
यो वासुदेवो भगवान्भित्त्यं ब्रह्मपुरे स्थितः । दाक्षायण्यामाविरासीद्धर्माल्लोकहिताय सः
कृते युगे द्विजवर! पुरा स्वायम्भुवान्तरे । नरो नारायणश्चेति द्विरूपः प्रादुरास सः
धर्माश्रमात्तपस्तप्तुं क्षेमायैव नृणाम्भुवि । नरनारायणौ तौ च वदर्याश्रममीयतुः ॥

तत्राद्यौ लोकनाथौ तौ कृशौ धमनिसन्ततौ । तेपाते तेजसास्वेन दुर्निरीक्ष्यौ सुरैरपि
यस्य प्रसादं कुर्वते स वै तौ द्रष्टुमर्हति । शक्यते नान्यथा द्रष्टुमपि तद्धामवासिभिः
एकदा नारदयोगी ताभ्यामेव दिदृक्षितः । अन्तरात्मतया चान्तर्हृदयेपि प्रचोदितः
मेरोर्महागिरेः शृङ्गात्सद्यो गगनवर्त्मना । तं देशमागमद्ब्रह्मन्वदर्याश्रमसञ्ज्ञितम् ॥
तयोराहिकवेलायामागतस्तत्र स द्रुतम् । आद्याश्रमक्रियासक्तौ तौ ददर्श च दूरतः
दृष्ट्वेश्वरचर्यां तां तस्य कौतूहलं त्वभूत् । अहो एतौ जगत्पूज्यावीश्वरौ सर्वदेहिनाम्
एतौ हि परमं ब्रह्म काऽनयोराहिकी क्रिया ॥ ३१

पितरौ सर्वभूतानां देवतानाञ्च दैवतम् । कां देवतां तु यजतः पितृन्वैतौ महामती
इति सञ्चिन्त्य मनसा भक्तो नारायणस्य सः ।

तत्समीपमुपेत्याऽथ तस्थौ नत्वा कृताञ्जलिः ॥ ३३ ॥

कृते दैवे च पित्र्ये च ततस्ताभ्यां निरीक्षितः । पूजितश्चैव विधिनाशास्त्रदूष्टेन सोऽनघ!
तद्द्रष्टुमहदाश्चर्यमपूर्वम्भिविधिविस्तरम् । उपोपविष्टः सुप्रीतो नारदो भूच्चविस्मितः
नारायणं सन्निरीक्ष्य प्रयतेनान्तरात्मना । नमस्कृत्य च तं देवमिदं वचनमब्रवीत् ॥
इति श्रीस्कादे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्य आत्यन्तिकश्रेयःसाधननिरूपणे नारायणनारद-

समागमोनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

श्रीवासुदेवस्यसर्वोपास्यत्वनिरूपणम्

नारद उवाच

वेदेषु सपुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे । त्वमेव शाश्वतो धातानियन्ताऽमृतमच्युतः

त्वं विधाता च सततं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ १ ॥

चत्वारो ह्याश्रमादेवसर्वे वर्णाश्चकर्मभिः । यजन्ते त्वामहरहर्भानामूर्तिसमास्थितम्

पिता माता च सर्वस्य दैवतं त्वं हि शाश्वतम् ।

कं त्वं च यजसे देवं पितरं वा न विद्महे ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच

नैतद्रहस्यं वक्तव्यमात्मगुह्यमथापि ते । मयि भक्तिमते ब्रह्मप्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं यो ब्रह्मेति श्रुतिवर्णितः । त्रिगुणव्यतिरिक्तश्च पुरुषो दिव्यविग्रहः

महापुरुष इत्युक्तो वासुदेवश्च यः प्रभुः । नारायण ऋषिर्विष्णुः कृष्णश्च भगवानिति

एकः स एव देवो नौ पितरौ चेति विद्धि भो ।

आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥ ७ ॥

नास्ति तस्मात्परतरः पिता देवोऽथवा द्विज । आत्मा हि नौ स विज्ञेयः कृष्णो ब्रह्मपुरेश्वरः

तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभावनी । दैवं पित्र्यञ्च कर्तव्यमितिलोकहितैषिणा

प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्वेधा कर्माऽस्ति वैदिकम् । यथाधिकारं विहितं पुरुषार्थोपलब्धये

तन्त्रवेदोक्तविधिनास्वोचितस्त्रीपरिग्रहः । वित्तार्जनञ्चन्यायेनद्रव्ययज्ञाः सकामनाः

वासो ग्रामे च नगरे पूर्त्तिमिष्टञ्च कर्मयत् । प्रवृत्तं तत्सकलमशान्तिरुदुदीरितम् ॥

स्त्रीद्रव्ययोः परित्यागः कामलोभक्रुधांतथा । वनवासश्च वैराग्यंतपः क्षान्तिः शमोदमः

ब्रह्मयज्ञा योगयज्ञा ज्ञानयज्ञाश्च सर्वशः । जपयज्ञाश्चेति मुने निवृत्तं कर्म कीर्तितम् ॥

त्रिलोक्यां गतयो धर्मप्रवृत्तमनुतिष्ठताम् । स्वर्गलोकावधिमुने! मनुष्याणां भवन्ति वै

तृतीयोऽध्यायः]

* प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मवर्णनम् *

७७५

इन्द्रचन्द्राग्निलोकादौ स्वस्वपुण्यफलञ्च ते ।

भोगैश्वर्यं बहुविधमभीष्टं भुञ्जते खलु ॥ १६ ॥

यावत्पुण्यं तावदेव भुक्त्वा तत्ते सुरास्ततः । क्षीये तु सुकृतेभ्यः पतन्ति विवशाभुवि

भोगैश्वर्यादिनाशो हि कालवेगेन जायते । अनिच्छतामपि मुने तेषां पुण्यक्षये सति

अधिकारिकदेवानामपि ब्रह्मादिने मुहुः । इष्टभोगैश्वर्यनाशो जायते कालरंहसा ॥ १६

निवृत्तधर्मनिष्ठा ये योगिनश्च तपस्विनः ।

जनादीन्यान्ति लोकांस्त्रींस्ते तु त्रैलोक्यतो बहिः ॥ २० ॥

तत्तल्लोकैश्वर्यभोगान्भुञ्जते ते निजेप्सितान् । दैनन्दिनेऽपि प्रलये वर्तन्ते ते यथा सुखम्

ब्रह्मणो द्विपरादान्ते तद्भोगैर्यसम्पदः । नश्यन्ति कालशक्त्यैव लोकास्तेषां च नारद

अथैतद्द्विविधं कर्म गुणात्मकमपि द्विज ! कृतं चेद्विष्णुसम्बद्धं निर्गुणस्यात्तदा तु तत्

तत्फलं चाऽक्षयं स्याद्वि स्वेष्टादप्यधिकं नृणाम् ।

भक्तास्ते भगवद्धाम यान्त्यष्टावृत्तितः परम् ॥ २४ ॥

अतो विवेकिनो नित्यं विष्णुभक्त्यन्विताः क्रियाः ।

प्रवृत्ता वा निवृत्ता वा कुर्वन्ते सकला अपि ॥ २५ ॥

ब्रह्मा स्थाणुर्मुतुर्दक्षो भृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः

वैभ्राजश्च वसिष्ठश्च विवस्वान्सोम एव च । कश्यपः कर्दमाद्याश्च प्रजानां पतयो मुने

देवाश्च ऋषयः सर्वे सर्वे वर्णास्तथाऽऽश्रमाः । पूजयन्ति तमेवेशं प्रवृत्तधर्ममास्थिताः

सनः सनत्सुजातश्च सनकः स सनन्दनः । सनत्कुमारः कपिल आरुणिश्च सनातनः

ऋभुर्यतिश्च हंसाद्या मुनयो नैष्टिकव्रताः । तमेव पूजयन्तींश्च निवृत्तं धर्ममास्थिताः

वासुदेवस्याऽङ्गतया भावयित्वासुरान्पितॄन् । अहिंसपूजाविधिना यजन्ते चान्वहं हि ते

यथाधिकारमेते हि तेन यत्र नियोजिताः । प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा धर्मे ते पालयन्ति तम्

तस्य देवस्य मर्यादां न कामन्त्युभयेऽपि ते ॥ ३२ ॥

चतुर्वर्गं तेषु यस्य यद्यदिष्टतमं भवेत् । तत्तत्सम्पूरयत्येव सर्वशक्तिपतिः प्रभुः ॥ ३३

भक्त्या कृतस्याप्यल्पस्य भगवान्पुण्यकर्मणः । प्रीतो ददात्येव फलं महदक्षयमीप्सितम्

तेषु तद्वक्तितोलोके ये त्वेकान्तित्वमास्थिताः । वासुदेवं विनाऽन्यत्र सङ्कीर्णशेषवासनाः
देहान्ते ते तु सम्प्राप्य तस्य धाम तमः परम् । देहैः प्राकृतेरेव प्रेम्णा परिचरन्ति तम्
अन्ये तु भक्ताः कालेन तदुपासनदाढर्यतः । वासनानां क्षये जाते यान्त्येकान्तिकवद्वितम्
येन केनाऽपि भावेन तेन सम्बध्यते तु यः । संसृतिं न प्रयात्येव स तु क्वाप्यन्यजीव च त-
कर्मयोगस्य संसिद्धिर्ज्ञानयोगस्य चेप्सिता ।

तस्या श्रयादेवऽऽनृणां निर्विघ्नं भवति दुतम् ॥ ३६ ॥

तस्मात्स एव भगवान्सर्वैरपि जनैरिह । स्वाभीष्टफलसिद्ध्यर्थं प्रीत्योपास्यो यथाविधि
ब्रह्मैकमन्ता निर्विघ्ना अपि ब्रह्मशिवादयः ।

श्रीविष्णोः कुर्वते भक्तिं सन्तीत्यं तन्महागुणाः ॥ ४१ ॥

इति गुह्यसमुद्देशस्तवनारद कीर्तितः । अतिप्रेम्णा हि सततं मयि भक्तिमतोऽखिलः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवसर्वोपास्यत्वनिरूपणं नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनम्

स्कन्द उवाच

स एवमुक्तो (का?) तमविदां वरिष्ठो नारायणेनोत्तमपूरुषेण ।

जगद् वाक्यं जगतां गरिष्ठं तमच्युतं लोकहिताधवासम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

श्रुतं मया देव! समं त्वयोक्तमृष्याकृतिच्छादितभूरिधाम्ना ।

तवैव लीलासकठेयमीश सर्वेश्वरस्येति विदामि चित्ते ॥ २ ॥

त्वद्दर्शनेनैव हि पूर्णकामो भवामि भूमन् ! स्वहृदीप्सितेन ।

तथाप्यहं तत्तैव पूर्वरूपं प्रभो! दिदृक्षामि हि कौतुकं मे ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच

न तत्स्वरूपं मम दानयज्ञयोगैश्च वेदैस्तपसाऽपि दृश्यम् ।

एकान्तिकर्मकवरैस्तु भक्त्या ह्यनन्यया नारद! दृश्यते तत् ॥ ४ ॥

भक्तिस्तव त्वस्ति मयि ह्यनन्या ज्ञानश्च वैराग्ययुतं स्वधर्मः ।

अतश्च तद्दर्शनमाप्स्यसि त्वं सुरेश्वराद्यैरपि यद्दुरापम् ॥ ५ ॥

त्वदीयभक्त्याऽतितरां प्रसन्नस्त्वाज्ञापयाम्यद्य तदीक्षणाय ।

सितान्तरीपं व्रज तत्र तेऽयं मनोरथः सेतस्यति विप्रवर्य! ॥ ६ ॥

स्कन्द उवाच

श्रुत्वेति वाचं परमेष्ठिपुत्रः सोऽप्यर्चयित्वा तमृषिपुराणम् ।

खमुत्पपातोत्तमयोगयुक्तस्ततोऽधिमेरौ सहसा निपते ॥ ७ ॥

तस्याऽवतस्थे च मुनिर्मुहूर्त्तमेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।

आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन ददर्श चाऽत्यद्भुतमन्तरीपम् ॥ ८ ॥

क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ।

देदीप्यमानो विततेन सर्वतो ज्योतिश्चयेनाऽतिसितेन नित्यम् ॥ ९ ॥

आम्रैरनेकैरसनैरशोकैराघ्रातकैर्निम्बकदम्बनीपैः ।

बिल्वैर्मूकैः सुरदारुभिश्च प्लक्षैर्वटैः किंशुकचन्दनैश्च ॥ १० ॥

सज्जैश्च शालैः पनसैस्तमालैर्मुनिद्रुमैः केतकचम्पकैश्च ।

कुन्दैश्च जातीसुरमल्लिकाभिर्दुर्मेवैतः पुष्पफलावनम्रैः ॥ ११ ॥

कल्पद्रुमाणां बहुभिश्च वृन्दैः सुवर्णरम्भाक्रमुकालिभिश्च ।

महद्भिरुद्यानवरैरनेकैः सरित्सरोभिर्विक्रवाभ्युजैश्च ।

हंसादिभिः पक्षिवरैः सुशब्दैर्गणैर्मृगाणां रुचिरैश्च लङ्घिः ॥ १२ ॥

सर्वेऽपि जीवाः किल यत्र मुक्ता वसन्ति च स्थावरजङ्गमाश्च ।

तं वीक्षमाणेन च तेन दृष्टा भक्तोत्तमाः श्री पुरुषोत्तमस्य ॥ १३ ॥

अतीन्द्रिया निर्गतसर्वपापा निष्यन्दहीनाश्च सुगन्धिनश्च ।
 द्विबाहवः केऽपि चतुर्भुजाश्च श्वेताश्च केचिन्नवनीरदाभाः ॥ १४ ॥
 पञ्चच्छदाक्षाः सममानगात्राः सुरुपदिव्यावयवाः सुसाराः ।
 विकीर्णकेशाश्च सदा किशोराः सद्भिश्च चिह्नं निखिलरूपेताः ॥ १५ ॥
 सरोजरेखाङ्कितपाणिपादाः षडूर्मिहीना मिहिरातितेजसः ।
 सितांशुकाध्यानपराश्च सौम्याः कालोऽपि येभ्यो भयमेति नित्यम् ॥ १६ ॥

सार्वर्णिरुवाच

अतीन्द्रिया निरातङ्गा अनिष्यन्दाः सुगन्धिनः ।
 के ते नराः कथं जातास्तादृशाः का च तद्गतिः ॥ १७ ॥
 श्वेतद्वीपपयोम्भोर्धौवर्त्तते हि धरातले । तद्वासिनामपि कथं प्रोक्ताऽतीन्द्रियता त्वया
 ये ब्रह्मण्यक्षरे धाम्नि सञ्चिदानन्दरूपिणि ।
 स्थिताः स्युश्चिन्मया मुक्तास्ते तथा स्युर्नहीतरे ॥ १८ ॥
 एतं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।
 त्वं हि सर्वकथाभिज्ञस्ततस्त्वामाश्रितोऽस्म्यहम् ॥ २० ॥

स्कन्द उवाच

एकान्तोपासनेनैव प्राकल्पेषु रमापतेः । ये ब्रह्मभावं सम्प्राप्ता अजरामरतांगताः ॥ २१ ॥
 अक्षराख्या पुमांसस्ते श्वेतद्वीपेऽत्र धामनि । सेवितुं वासुदेवं तं स्थिता देवर्षिणेक्षिताः
 प्राप्ते प्रलयकाले तु पुनश्चाऽक्षरधामनि । स्थास्यन्ति ते स्वतन्त्राश्च कालमायाभयोर्जिताः
 अत्रापि पुरुषा ये तु माया जाता अतः क्षराः । तेऽपि सद्भिः साधनैर्वै जायन्ते तादृशाः किल
 अहिसया च तपसा स्वधर्मेण विरागतः । वासुदेवस्य माहात्म्यज्ञानेनैवात्मनिष्ठया ॥
 भक्त्या परमयानित्यं प्रसङ्गेन माहात्मनाम् । हरिसेवाविहीनानां मुक्तीनामप्यनिच्छया
 सिद्धीनाममणिमादीनां सर्वासां चाऽप्यकाङ्क्षया ।
 अन्योऽन्यं श्रुतिकीर्तिभ्यां श्रीहरेर्जन्मकर्मणाम्
 भवन्ति तादृशा नूनं पुरुषा मुनिसत्तमाः ॥ २७ ॥

जगत्सर्गे जायमानेऽप्येते कालवशात्कचित् ।

न जायन्ते स्वतन्त्रत्वान्न नश्यन्ति लयेऽन्यवत् ॥ २८ ॥

अत्र ते कथयिष्यामि कथां पौराणिकीं मुने । यथाऽत्रत्योऽपि मनुजस्तथाभावमुपेयिवान्
 विस्तीर्णैवाकथाब्रह्मञ्छ्रुतामेपितु सन्निधौ । सैषाद्यतवक्तव्या कथा सारो हि स स्मृतः
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

उपरिचरवसुसद्गुणवर्णनम्

स्कन्द उवाच

आसीद्राजोपरिचरो वासुनामा पुरा मुने । भूभर्तुरायोस्तनयः ख्यातश्चासावमावसुः
 आखण्डलसखो भक्तिं प्राप्तो नारायणे प्रभौ ॥ १ ॥
 धार्मिकः पितृभक्तश्च पितृन्देवांश्च तर्पयन् । सदाचाररतो दक्षः क्षमावाननसूयकः ॥
 सर्वोपकारकः शान्तो ब्रह्मचर्यरतः शुचिः । अक्रोधनश्च मितभुङ्क्षुर्निर्व्यसनो मुनिः
 निर्द्वन्द्वो निर्विकारश्च निर्मानो धीर आत्मवित् ।
 निर्दम्भो मानदो योगी तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ४ ॥
 अनपुत्रकलत्रेषु विरक्तः स्वजनादिषु । नारायणमनुं भक्त्या स जजापाऽन्वहं नृपः ॥
 तस्मै तुष्टोऽथ भगवान्वासुदेवः स्वयंददौ । सांप्राज्यं सोऽथ नासक्तस्तत्र भेजे तमादरात्
 तन्त्रोक्तेन विधानेन पञ्चकालं समाहितः । पूजयामास देवेशं तच्छेषेण सुरान्पितॄन् ॥
 तेषां शत्रेण विप्रांश्च लम्बिभ्रमज्याऽऽश्रितांश्च सः । शोभन्भुक् सत्यपरः सर्वभूतेष्वहिसकः
 भक्षणे दोषमविदत्प्राणिमात्रामिषस्य तु । महापातकवद्राजा स्वप्रजाश्च तथाऽवदत्
 सर्वभावेन भेजेऽसौ देवदेवं जनार्दनम् । अनादिमध्यनिधनं लोककर्तारमव्ययम् ॥

श्रीवासुदेवपदयोः स चकार मनः स्थिरम् । श्रोत्रे च नित्यं भगवत्कथायाः श्रवणेनृपः
नयने स्वे मुकुन्दस्य तद्गकानाञ्च दर्शने । गुणगाने हरेर्वाणीञ्चक्रे भूमिपतिः स तु ॥
नारायणाङ्घ्रिसंस्पृष्टतुलसीपुष्पसौरभे ।

घ्राणं चकार च नृपो नाऽन्यगन्धेषु कर्हिचित् ॥ १३ ॥

श्रीशोपभुक्तवस्त्रादिस्पर्शने च त्वचं निजाम् । चकार रसनामन्त्रे नारायणनिवेदिते
भगवन्मन्दिरक्षेत्रसदन्तिकगतौ तथा । चकार चरणौ राजा सेवायाश्च करौ हरेः ॥
उत्तमाङ्गं च चक्रेऽसौ विष्णुपादाभिवन्दने । सख्यञ्चकार परमं महाभागवतेषु सः १६
एकोऽपि न क्षणस्तस्य विना भक्तिरमापतेः । जगाम किल राजर्षेस्तदीयव्रतचारिणः
महद्भिरेव सम्भारैर्विष्णोर्जन्मदिनोत्सवान् । चक्रे तदर्थमुद्यानमन्दिरोपवनानि च
इत्थं नारायणे भक्तिं वहतो ब्राह्मणोत्तम ! । एकशय्यासनं तस्य दत्तवान् देवराट् स्वयम्
वैजयन्तीं ददौ मालां तस्मा इन्द्रोऽतिशोभनाम् ।

अम्लानपङ्कजमयीं तथा रत्नानि भूरिशः ॥ २० ॥

आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनादि च । यत्तद्भगवतः सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा
काम्या नैमित्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमाः क्रियाः ।

सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥ २२ ॥

पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः । प्रायणं भगवत्प्रभुञ्जतेऽस्माग्रतो द्विजाः
तस्य प्रशासतो राज्यधर्मेणाऽमित्रघातिनः । नानृतावाक्समभवन् मनोदुष्टं न चाऽभवत्
न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥ २४ ॥

पञ्चरात्रं महातन्त्रं भगवद्भक्तिपुष्टये । शुश्रावाऽनुदिनं राजा भगवद्भक्तवक्त्रतः ॥ २५ ॥
धर्मं संस्थापयन्नुद्धं रञ्जयन्सकलाः प्रजाः । पालयामास पृथिवीं दिवमाखण्डलोयथा
अपिसप्तविधस्तस्य राज्ये पल्लभक्षकः । पुमान्कोऽप्यभवन्नैव न च पाखण्डवेषिणः
असाध्यो योषितश्चैव पुरुषाः पारदारिकाः ।

न श्रुतास्तस्य राज्ये च धर्मसङ्करकारिणः ॥ २८ ॥

एकादशविधं मद्यं त्रिविधाञ्च सुरामपि । नाजिघ्रदपि कोऽपीह तस्मिन् राज्यं प्रशासति

एवं गुणः स तु काऽपि पक्षपातादिवौकसाम् । मिथ्यालापाद्विबोधः प्रविशेशमहीतलम्
अन्तर्भूमिगतश्चाऽसौ सततं धर्मवत्सलः । नारायणपरो भूत्वा तन्मन्त्रमजपतिस्थिरः
तस्यैव च प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः । दिवम्प्राप्य सुखं तत्र मनोऽभीष्टं समन्वभूत्
पुनश्चेदिपतिं भूत्वा भुव्यसौ पितृशापतः ।

पञ्चरात्रोक्तविधिना भेजे हरिमतन्द्रितः ॥ ३३ ॥

स्वर्गलोकं ततः प्रापद्विष्यदेहेन भूपतिः । उपासनाञ्च तत्रत्यैः परमर्षिगणैः सह ॥
दृढीकुर्वन् भगवतः कश्चित्कालमुवास तत् । परं पदमथ प्रापद्वासुदेवस्य निर्भयम् ॥
इति श्रीस्कन्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमहात्म्य उपरिचरवसुसद्गुणवर्णनं नाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

वेदस्य हिंसा परत्वोक्तयोपरिचरवसोरधःपातवर्णनम्

सावर्णिखाच्च

स हि भक्तो भगवत आसीद्राजामहान्वसुः । किं मिथ्याऽभ्यवदद्येन दिवो भूविवरंगतः

केनोद्धृतः पुनर्भूमेः शतोऽसौ पितृभिः कुतः ।

कथं मुक्तस्ततो भूप इत्येतत्स्कन्द ! मे वद ॥ २ ॥

स्कन्द उवाच

शृणु ब्रह्मन्कथामेतां वसोर्वासवरोचिषः । यस्याः श्रवणतः सद्यः सर्वपापक्षयो भवेत्
स्वायम्भुवान्तरे पूर्वमिन्द्रो विश्वजिदाह्वयः । आररम्भे महायज्ञमश्वमेधाभिधं मुने ॥

निबद्धाः पशवोऽजाद्याः क्रोशन्तस्तत्र भूरिशः । सर्वदेवगणाश्चापि रसलुब्धास्तदासत
क्षेमाय सर्वलोकानां विचरन्तो यदृच्छया । महर्षय उपाजग्मुस्तत्र भास्करवच्चंसः

सम्मानिताः सुरगणैः पाद्यार्घ्यस्वागतादिभिः ।

ते बृहन्मुनयोऽपश्यन्मेध्यांस्तान्क्रोशतः पशून् ॥ ७ ॥

सात्त्विकानामपि च तं देवानां यज्ञविस्तरम् । हिंसामयं समलोक्य तेऽयाश्चर्यहिलेभिरे
धर्मव्यतिक्रमं दृष्ट्वा कृपया ते द्विजोत्तमाः । महेंद्रप्रमुखानूचुर्देवान्धर्मधियस्ततः ॥ ६ ॥

महर्षय ऊचुः

देवैश्च ऋषिभिः साकं महेंद्राऽस्मद्वचः शृणु । यथास्थितं धर्मतत्त्वं वदामो हिंसनातनम्
यूयं जगत्सर्गकाले ब्रह्मणा परमेष्ठिना । सत्त्वेन निर्मिताः स्थो वै चतुष्पाद्वर्माधारकाः
रजसा तमसा चासौ मनश्चैव नराग्रिपान् । असुराणाञ्चाधिपतीनसृजद्धर्मधारिणः
सर्वेषामथ युष्माकं यज्ञादिविधिवोधकम् । ससर्ज श्रेयसे वेदं सर्वाभीष्टफलप्रदम्
अहिंसैव परो धर्मस्तत्र वेदेऽस्ति कर्त्तितः । साक्षात्पशुवधो यज्ञे न हि वंदस्य सम्मतः
चतुष्पादस्य धर्मस्य स्थापने ह्येव सर्वथा । तात्पर्यमस्ति वेदस्य न तु नाशोऽस्य हिंसया
रजस्तमो दोषवशात्तथाप्यसुरा नृपाः । मेध्येनाऽऽजेन यष्टव्यमित्यादौ मतिजाड्यतः

छागादिमर्थं बुबुधुर्वीह्यादि तु न ते विदुः ॥ १६ ॥

सात्त्विकानां तु युष्माकं वेदस्याऽर्थो यथा स्थितः ।

ग्रहीतव्योऽन्यथानैव तादृशी च क्रियोचिता ॥ १७ ॥

यादृशो हि गुणो यस्य स्वभावस्तस्य तादृशः ।

स्वस्वभावानुसारेण प्रवृत्तिः स्याच्च कर्मणि ॥ १८ ॥

सात्त्विकानां हि वो देवः साक्षाद्विष्णु रमापतिः ।

अहिसयज्ञेऽस्ति ततोऽधिकारस्तस्य तुष्टये ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षपशुमालभ्य यज्ञस्याऽऽचरणं तु यत् । धर्मः स विपरीतो वै युष्माकंसुरसत्तमाः
रजस्तमोगुणवशादासुरीं सम्पदं श्रिताः । युष्माकं याचका ह्येते सन्त्यवेदविदो यथा
तत्सङ्गादेव युष्माकं साम्प्रतं व्यत्ययो मतेः । जातस्तेनेदृशं कर्म प्रारब्धमिति निश्चितम्
राजसानां तामसानामासुराणां तथानृणाम् । यथागुणं भैरवाद्याउपास्याः सन्ति देवताः
स्वगुणानुगुणात्मीय देवता तुष्टये भुवि । हिंस्रयज्ञविधानं यत्तेषामेवोचितं हि तत्
तत्राऽपि विष्णुभक्ताये दैत्यरक्षो नरादयः । तेषामप्युचितो नास्ति हिंस्रयज्ञः कुतस्तु वः

यज्ञशो गोहि सर्वेषां यज्ञकर्मानुतिष्ठताम् । अनुज्ञातो भक्षणार्थं निगमेनैव वर्तते ॥ २६ ॥
सात्त्विकानां देवतानां सुरामांसाशनं क्वचित् ।

अस्माभिस्त्वाक्षितं नैव न श्रुतञ्च सतां मुखात् ॥ २७ ॥

तस्माद्ग्रीहिभिरेवाऽसौ यज्ञः क्षीरेण सर्पि म । मेधपरभरसञ्चाऽन्यः कार्यो न पशुहिंसया
तत्राऽपि बीजयं प्रव्यमजसञ्ज्ञमुपागतः । त्रिवर्गकालमुत्तिष्ठन् येषां पुनरुद्गमः ॥ २८ ॥
अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया तपः । ब्रह्मवयं तथा सत्यमदम्भश्च क्षमा धृतिः
सनातनस्य धर्मस्य रूपमेतदुदीरितम् । तदतिक्रम्य यो वर्तते धर्मघ्नः स पतत्यधः ॥ ३१ ॥

स्कन्द उवाच

इत्थं वेदरहस्यज्ञैर्महामुनिभिरादरात् । बोधिता अपि सन्नीत्या स्वप्रतिज्ञाविघाततः
तद्वाक्यं जगद्गुरुनैव तन्नामाप्यविदोऽपि ॥ ३२ ॥

महद्व्यतिक्रमात्तर्हि मानकोधमदादयः । विविशुस्तेष्वधर्मस्य वंश्याश्छिद्रगवेपिणः
अजश्रद्धागो न वाजानीत्यादिवादिषु नेष्वथ । विमनस्त्वृषिवर्येषु पुनस्तान्वो धयत्सु च
राजोपरिचरः श्रीमांस्तत्र वागाद्यदृच्छया । तेजसा द्योतयन्नाशा इन्द्रस्य परमः सखा
तं दृष्ट्वा सहसा यान्तं वसुं ते चन्त रिक्षगम् । उचुर्द्विजातयो देवानेव च्छेस्यतिसंशयम्
एष भूमिपतिः पूर्वं महायज्ञान्सहस्रशः । चक्रे सात्वततन्त्रोक्तविधिनाऽऽरण्यकेन च

येषु साक्षात्पशुवधः कस्मिंश्चिदपि नाऽभवत् ।

न दक्षिणानुकल्पश्च नाऽप्रत्यक्षसुरार्चनम् ॥ ३८ ॥

अहिंसाधर्मरक्षान्याख्यातोऽसौ सर्वतो नृपः । अग्रणीर्विष्णुभक्तानामेकपत्नीमहाव्रतः
ईदृशो धार्मिकवरः सत्यसन्धश्च वेदवित् । कश्चिन्नान्यथा ब्रूयाद् कथमेव महान्वसुः
एवं ते सन्निदं कृत्वा विबुधाः श्रयस्तथा । अगृच्छन्सहसाऽन्येत्यवसुं राजानमुत्सुकाः

देवमहर्षय ऊचुः

भो राजन् केन यष्टव्यं पशुनाऽहोस्विदो यधैः । एतं नः संशयं छिन्धि प्रमाणं नो भवान्मतः

स्कन्द उवाच

स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिप्रच्छ वै वसुः । कस्यचः कोमतः पक्षो ब्रूत सत्यं समाहिताः

महर्षय ऊचुः

आन्यैर्यष्ट्यमित्येव पक्षोऽस्माकं नराधिप ! । देवानां तु पशुः पक्षोमतं राजन्वदात्मनः

स्कन्द उवाच

देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुस्तत्पक्षसंश्रयात् । छागादिपशुनैवेज्यमित्युवाचवचस्तदा
एवं हि मानिनां पक्षमसन्तं स उपाश्रितः । धर्मज्ञोऽप्यवदन्मिथ्यावेदं हिंसापरं नृपः
तस्मिन्नैव क्षणे राजा वाग्दोषादन्तर्क्षितः । अधः पपात सहसा भूमिं च प्रविवेश सः
महतीं विपदं प्राप भूमिमध्यगतो नृपः । स्मृतिस्त्वेन न प्रजहौ तदा नारायणाश्रयात्

मोचयित्वा पशून्सर्वास्ततस्ते त्रिदिवौकसः ।

हिंसाभीता दिवं जग्मुः स्वाश्रमांश्च महर्षयः ॥ ४६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वेदस्य हिंसापरत्वोक्त्या उपरिचरवसोरधः

पातवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

उपरिचरवसुमोक्षवर्णनम्

स्कन्द उवाच

भूमध्यगः सराजाऽथ स्वकृतं कर्म गर्हयन् । अनुत्पद्यमानश्च भृशं मानयंस्तान् बृहन्मुनीन्

जजाप भगवन्मन्त्रं व्यक्षरं मनसा सदा ॥ १ ॥

तत्राऽपि परया भक्त्या पञ्चकालं स्वचेतसा । अयजद्धरिं सुरपतिभूमेर्विवरआदरात्

ततोऽस्य तुष्टो भगवान्वासुदेवो जगत्पतिः । आपद्यपि यथाकालं यथाशक्तं स्वमर्चतः

वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ।

गरुत्मन्तं महावेगमाबभाषे स्वयं ततः ॥ ४ ॥

सप्तमोऽध्यायः]

* वस्वच्छोदाभ्यां शापवार्तावर्णनम् *

१८५

श्रीभगवानुवाच

द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम । सम्प्राङ्गजा वसुर्नाम धर्मात्मा मांसमाश्रितः
ब्रह्मातिक्रमदोषेण प्रविष्टो वसुधातलम् । तन्मानना कृता तेन तद्गच्छाद्यतदन्तिकम्
भूमेर्विवरसङ्कुप्तं गरुडैर्न ममाज्ञया । अधश्चरं नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु मा चिरम् ॥ १ ॥

स्कन्द उवाच

गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौमारुतवेगवान् । विवेश विवरं भूम्यां यत्रास्ते वाग्यतो वसुः
तत एनं समुत्क्षिप्य स्वचञ्च्वा विनतासुतः । उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र घनममुञ्चत
तस्मिन्मुहूर्ते सञ्ज्ञे राजोपरिचरः पुनः । सशरीरो गतः स्वर्गं परमं सुखमाप्तवान्
एवं तेनाऽपि ब्रह्मर्षे वाग्दोषात्सद्वज्रया । प्राप्ता गतिरयज्वार्हा धर्मज्ञेन महात्मना ॥
केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः । ततः शीघ्रं जहौ पापं स्वर्गलोकमवाप च

भुञ्जानो विविधं सौख्यं मनोऽभीष्टञ्च तत्र सः ।

उवासान्यो यथा शक्रो गीयमानयशाः सुरैः ॥ १३ ॥

तमेकदा विमानेन चरन्तं सूर्यसन्निभम् । अद्रिकाप्सरसायुक्तमच्छोदा समवक्षत ॥

सा हि सोमपदस्थानां पितॄणां मानसी सुता ।

अग्निष्वात्ताभिधानानाममूर्त्तानां महात्मनाम् ॥ १५ ॥

अमूर्त्तत्वात्पितृन्स्वान्सा न जानन्ती शुचिस्मिता ।

तं वसुं पितरं मेने स च तामात्मजामिव ॥ १६ ॥

तौ ततः पितरः शेषुर्भावं द्वेष्टेदृशं तयोः । कन्ये त्वमस्य नृपते भुवि कन्या भविष्यसि

वसो ! त्वं मानुषो भूत्वा सुतामेनां स्वयोषिति ।

अस्यामेवाप्सरायां त्वं जनयिष्यसि निश्चितम् ॥ १८ ॥

इत्थं तौ पितृभिः शप्तौ शापमोक्षाय तांस्ततः ।

प्रार्थयामासतुर्भत्वा तदोचुस्ते कृपालवः ॥ १९ ॥

अवश्यमित्थं भावित्वाद्युवाभ्यामुपलम्भितः ।

शापोऽयं तत्र युवयोः श्रेय एव भविष्यति ॥ २० ॥

अष्टाविंशे द्वापरे तु वसो! त्वं भुवि भूपतेः । कृतयज्ञस्य तनयो भवितासि महात्मनः
तत्राऽपि च यथेदानीं तथा त्वं सकलैर्गुणैः । जुष्टश्चखचरोभाव्यो महाभागवताग्रणीः
पञ्चरात्रोक्तविधिना विष्णुमभ्यर्च्य भक्तितः ।
तच्छेषेण सुरांश्चाऽस्मानर्चयिष्यसि सप्रजः ॥ २३ ॥
ततस्त्वं दिव्यदेहेन स्वर्गलोकमवाप्स्यसि ।
दिव्यान्भोगांस्तत्र भुक्त्वा प्राप्स्यसे वैष्णवं पदम् ॥ २४ ॥
अच्छोदे त्वमपि क्षोण्यां नाम्ना कालीति विश्रुता ।
स्वांशेन मत्स्यदेहायामद्रिकायां जनिष्यसे ॥ २५ ॥
पराशरात्तत्रसुतंकन्यैवप्राप्स्यसेहरिम् । प्रसादादेवतस्यत्वं भुक्तिं मुक्तिं च लप्स्यसे

स्कन्द उवाच

इत्थं स पितृभिः शप्तोऽनुगृहीतश्चभूपतिः । कृतयज्ञादिह जनिं प्राप्याऽभूद्विश्रुतो गुणैः
यथा पूर्वं कृष्णभक्तो दैवपित्र्यविधानवित् । सख्ये तस्मै महेन्द्रश्चप्रादात्प्रचुरसम्पदः
श्वेतद्वीपे वासुदेवात्प्राप्तो यो विजयध्वजः । पुरास्वेनारिनाशार्थं तस्माद्भद्रस्तमप्यदात्
अन्तरीक्षगती राजा भौमान्भोगान्सुदुर्लभान् ।
भुक्त्वाऽन्ते स्वर्गलोकश्च दिव्यदेहेन लब्धवान् ॥ ३० ॥
प्राक्पुण्यशेषस्य फलं भुञ्जन्स्वमनसेप्सितान् ।
तत्र भोगान्बहुविधांस्तीव्रं वैराग्यमाप्तवान् ॥ ३१ ॥
मेरोः शृङ्गेऽथ विजने शुचिः कृतद्विषासनः । दध्यौस्वहृदयाम्भोजेस्वेष्टदेवंरमापतिम्
त्यक्त्वा देववपुः सोऽथ योगधारणयामुनिः । ततः सूक्ष्मशरीरेण प्रापभास्करमण्डलम्
यदाहुर्नैष्ठिकानां मुक्तिद्वारं हि योगिनाम् ॥ ३३ ॥
तत्तेजोदग्धसूक्ष्माङ्गः सच्चिद्रूपोऽतिनिर्मलः । स बभूव महाभागः सङ्कीर्णशेषवासनः
ततस्तन्मण्डलगतैरातिवाहिकदैवतैः । स निन्ये वैष्णवं धाम श्वेतद्वीपाख्यमद्भुतम्
सहिद्वीपो भुवि स्थोऽपि भवत्यप्राकृतो मुने । हरिभक्तिजनावासः प्राप्य एकान्तभक्तिभिः
स गोलोकब्रह्मपुरवैकुण्ठानां सुव्रतः । द्वारभूतोऽस्ति भक्तानां तल्लिप्सूनां महात्मनाम्

यस्य यद्वाङ्म इच्छा स्याद्भजतस्तं तदेव हि । प्रापयन्ति श्वेतमुक्तामुने प्रागुक्तलक्षणाः
दिव्यदेहोऽभवत्तत्र धाम्न्यऽसौ श्वेतमुक्त्वत् ।
प्राप्य गोलोकधामाऽथ परमानन्दमाप्तवान् ॥ ३६ ॥
इत्थमेकान्तिकेनैव धर्मेणाऽऽराधयन्ति ये । नारायणं परं ब्रह्म श्वेतमुक्ता भवन्ति ते ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्टवान्यद्वान्मुने । स्थितिरेकान्तभक्तानां श्वेतधाम्नश्चलक्षणम्
इति श्रीस्कन्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये उपरिचरवसुमोक्षनिरूपणं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

देवेन्द्रशापवार्तावर्णनम्

सावर्णिखाच

महर्षिवारितैर्द्वैत्ये स्त्यक्ते हिंसामये मखे । पुनः कथं सम्प्रवृत्ता मखाः सर्वत्र तादृशाः
देवेष्वृषिषु भूपेषु प्राचीनाऽऽधुनिकेषु च । सनातनः शुद्धधर्मो विपर्यासं कथं गतः ॥
अत्र ते संशयो भूयान्सञ्जातोऽद्य पडाननः । त्वं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञस्तमपाकर्तुं महंसि
स्कन्द उवाच

कालो बलीयान्बलिनं मिथ्यन्ते तेन बुद्धयः । कामक्रोधरसास्वादलोभमानवतां मुने
अतिक्रमेण महतां यथार्थहितभाषिणाम् । क्रोधमानवशात्पुंसां नश्यन्त्येव च सद्भिः
अकार्यमपि ते कर्तुं तदानीं तु बुधा अपि । प्रवर्त्तन्तेऽनुत्पद्यन्ते वम्भस्यन्तेऽथ संसृता
कामादिभिर्विहीना ये सात्वताः क्षीणवासनाः ।
तेषां तु बुद्धिभेदाय काऽपि कालो न शक्नुते ॥ ७ ॥
अनाश्रितस्तु सद्धर्मं पुमान्कश्चन कर्हिचित् । संसृतेर्मुच्यते नेव सत्यमेतद्वचो मम ॥

प्रवृत्तिं हिंस्रयज्ञादेरथ ते द्विजसत्तम ! कथयामि यथा पूर्वं मयाऽश्रावि पितुर्मुखात्
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

नारायणस्य माहात्म्यं यत्र लक्ष्म्याश्च कीर्तितम् ॥ १० ॥

मुनीनां बृहतांतेषामतिक्रमणदोषतः । इन्द्रस्याऽऽसीद्विश्वजितःसद्वुद्धिविलयोमुने
दुर्वासाः शङ्करस्यांशस्तपस्वी मुनिरेकदा । चरन्त्यदृच्छयालोकान्पुष्पभद्रानंदीययौ
जलक्रीडार्थमायान्तीं स्वर्गात्तत्रसखीवृताम् । विद्याधरस्य सुमतेरङ्गनां स समैक्षत
स्वर्गङ्गाहेमकमलंप्रथितामतिसौरभाम् । दधतीं दक्षिणे पाणौ स्रजंमदकलाभिधाम्
तामवेक्ष्य मुनिस्तस्याः समीपमुपगम्यसः । उन्मत्तवद्ययाचेतांस्त्रजेविद्याधरीधृताम्
सापिप्रणम्यतंसद्योमाहात्म्यंतस्यजानती । तत्कण्ठेधारयामासमालांतां परमादरात्
ततः प्रीतमनागच्छन्नायन्नुन्मत्तवन्मुनिः । ददर्श पथिदेवेन्द्रमायान्तं तां महानदीम्
अप्सरोभिश्च गन्धर्वैः सतालं मधुरस्वरम् ।

उपगीयमानविजयमधिरूढं गजाधिपम् ॥ १८ ॥

रम्भामधुरसङ्गीतश्रवणानन्दनिवृत्तम् । तन्मुखाब्जस्थिरदृशं छत्रचामरशोभितम् ॥

अनवेक्षमाणमात्मानं तं दृष्ट्वा सोऽत्रिनन्दनः ।

स्वकण्ठस्थां स्रजं तस्मिंश्चिक्षेपोन्मत्तवद्वसन् ॥ २० ॥

इन्द्रोऽप्यधर्मसर्गेण समाविष्टःपुरैव यत् । ततस्तदा कामवशस्तान्यध्राद्रजकुम्भयोः

तत्सौरभाकृष्टचेताः करीन्द्रः शुण्डयाऽकृषत् ॥ २१ ॥

करात्सा पतिता भूमौ ताञ्च गच्छन्करीपदा । ममर्द्धं पश्यतस्तस्यमहर्षस्तपसांनिधेः

ततःक्रुद्धःसदुर्वासाः प्रलयान्ग्न्यरुणेक्षणः । प्राहेन्द्रंमत्तदुष्टात्मन्स्तब्धोसिकामलम्पट

श्रियोध्रामस्रजंप्रीत्यामदृत्तानाभिनन्दसि । प्रणाममपि रेमूढ न करोषि त्वमुन्मदः ॥

न वीक्षसे मामपि त्वं त्वादृङ्मत्तैकशिक्षकम् ।

त्रैलोक्यराज्यप्राप्तान्ध्यः सम्यक्तवां शिक्षयेऽधुना ॥ २५ ॥

यस्यः प्रसादात्त्रैलोक्यराज्यसौख्यं त्वमाप्तवान् ।

सैव श्रीः सत्रिलोकं त्वां हित्वालीनाऽस्तु सागरे ॥ २६ ॥

वज्रपातोपमंवाक्यंतन्निशम्यैवतत्क्षणम् । गजादुत्प्लुत्यविमदस्तदङ्घ्रयोन्त्यपतद्भरिः
प्रार्थयामासच मुहुः प्रणमंस्तं सवेपथुः । प्रसादं मयि दासे त्वं कृपालो कर्तुमर्हसि ॥

प्राहाऽथ स रे शक्र ताहम्वैगौतमोमुनिः । अक्षमासारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहिमाम्
अन्येतेमुनयोदुष्टास्तावकास्तेऽनुवर्त्तिनः । अहं तु त्वादृशान्कीटान्गणयेनैवनिःस्पृहः

ज्वलज्जटाकलापाच्च भ्रुकुटीकुटिलेक्षणात् ।

को वा न विभियान्मत्तो ब्रह्माण्डे पापकर्मकृत् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवेन्द्रशापो नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

भाविधर्मविपर्यासकालवेगवशोऽथ सः । नाहं क्षमिष्य इत्युक्त्वा कैलासं प्रययौमुने

त्रैलोक्याच्छीरपितदासमुद्रेऽन्तर्दिमाययौ । इन्द्रंविहायाऽप्सरस सर्वशःश्रियमन्वयुः

नपः शौचं दया सत्यं पादः सद्धर्मःसद्धयः । सिद्धयश्च बलं सत्त्वं सर्वतः श्रियमन्वयुः

गजादीनिच यानानि स्वर्णाद्याभूषणानिच । चिक्षियुर्मणिरत्नानि धातूपकरणानिच

अन्नान्यौषधयः स्नेहाः कालेनाऽल्पेन चिक्षियुः ।

न क्षीरं धेनुमहिषीप्रमुखानां स्तनेष्वभूत् ॥ ५ ॥

नवाऽपि निधयोनष्टाः कुबेरस्यापिमन्दिरात् । इन्द्रःसहामरगणैरासीत्तापससन्निभः

सर्वाणि भोगद्रव्याणि नाशमीयुस्त्रिलोकतः ।

देवा दैत्या मनुष्याश्च सर्वे दारिद्र्यपीडिताः ॥ ७ ॥

कान्त्याहीनस्ततश्चन्द्रःप्रापाम्बुत्वमहोदधौ । अनावृष्टिर्महत्यासीद्धान्यबीजक्षयङ्करी

काऽन्नं कान्नेति जल्पन्तः क्षुत्क्षामाश्चनिरोजसः । त्यक्त्वाग्रामान्पुरश्चोर्षुर्वनेषुवनगेषुच

क्षुधात्तास्ते पशून्हत्वा ग्राम्यानारण्यकांस्तथा ।

पक्त्वाऽपक्त्वाऽपि वा केचित्तेषां मांसान्यभुञ्जत ॥ १० ॥

विद्रांसो मुनयश्चाऽथ ये वै सद्धर्मचारिणः ।

भ्रियमाणाः क्षुधाऽथाऽपि नाऽश्नन्त पललानि तु ॥ ११ ॥

तदा तु वृद्धा ऋषयस्तान्दृष्ट्वाऽनशनादृतान् । मनुभिः सह वेदोक्तमापद्धर्ममबोधयन्

मुनयः प्रायशस्तत्र क्षुधाव्याकुलितेन्द्रियाः । परोक्षवादवेदार्थान्विपरीतान्प्रपेदिरे ॥

अर्थश्चाजादिशब्दानां मुख्यं छागादिमेव ते । बुबुधुश्चाऽथ ते प्राहुर्यज्ञान्कुरुतभोद्विजाः

या वेदविहिता हिंसा न सा हिंसाऽस्ति दोषदा ।

उद्दिश्य देवान्पितॄंश्च ततो घ्नत पशूञ्छुभान् ॥ १५ ॥

प्रोक्षितं देवताभ्यश्चपितृभ्यश्चनिवेदितम् । भुञ्जतस्वेप्सितमांसंस्वार्थतृप्ततमापशून्

ततो देवर्षिभूपाला नराश्च स्वस्वशक्तितः । चक्रुस्तैर्वीथितायज्ञानृतेह्येकान्तिकान्हरेः

गोमेषमश्वमेषश्च नरमेषमुखान्मखान् । चक्रुर्यज्ञावशिष्टानि मांसानि बुभुजुश्च ते ॥

विनष्टायाः श्रियः प्राप्त्यंकेचिद्यज्ञांश्चचक्रिरे । स्त्रीपुत्रमन्दिरार्घ्यंकेचिच्चस्वीयवृत्तये

महायज्ञेष्वशक्तास्तुपितृनुद्दिश्यभूरिशः । निहत्यश्वाद्धेषुपशून्मांसान्यादंस्तथाऽऽदयन्

केचित्सरित्समुद्राणां तीरेष्वेवावसज्जनाः । मत्स्याञ्जलैरुपादाय तदाहारा बभूविरे

स्वगृहागतशिष्टेभ्यः पशूनेव निहत्य च ।

निवेदयामासुरेते गोछागप्रमुखान्मुने ॥ २२ ॥

सजातीयविवाहानां नियमश्च तदा क्वचित् । नाभवद्धर्मसाङ्कर्याद्विक्तवेशमाद्यभावतः

ब्राह्मणाः क्षत्रियादीनांक्षत्राद्याब्रह्मणांसुताः । उपयेमिरिकालगत्यास्वस्ववंशविवृद्धये

इत्थं हिंसामया यज्ञाः सम्प्रवृत्ता महापदि ।

धर्मस्त्वाभासमात्रोऽस्थात्स्वयं तु श्रियमन्वगात् ॥ २५ ॥

अधर्मः साऽन्वयो लोकांस्त्रीनपि व्याप्य सर्वतः ।

अवर्द्धताऽल्पकालेन दुर्निवार्यो बुधैरपि ॥ २६ ॥

दशमोऽध्यायः]

* श्रीहृतस्यस्वर्गस्यवर्णनम् *

७६१

द्विद्राणामथैतेषामपत्यानि तु भूरिशः । तेषां च वंशविस्तारो महाल्लोकेष्ववर्द्धत

विद्रांसस्तत्रयेजातास्तेतुधर्मं तमेव हि । मेनिरे मुख्यमेवाऽथ ग्रन्थांश्चक्रुश्चतादृशान्

ते परस्परया ग्रन्थाः प्रामाण्यं प्रतिपेदिरे । आद्ये त्रेतायुगे हीत्थमासीद्धर्मस्यविप्लवः

ततः प्रभृति लोकेषु यज्ञादौ पशुर्हिसनम् । बभूव सत्ये तु युगे धर्मआसीत्सनातनः

कालेन महता सोऽपि सह देवैः सुराधिपः । आराध्य सम्पदं प्राप वासुदेवं प्रभुम्मुने

ततो धर्मनिकेतस्य श्रीपतेः कृपया हरेः । यथापूर्वञ्चसद्धर्मखिलोक्तां सम्प्रवर्तत ॥

तत्राऽपिकेचिन्मुनयो नृपा देवाश्च मानुषाः ।

कामक्रोधरसास्वादलोभोपहतसद्भिः

तमापद्धर्ममद्यापि प्राधान्येनैव मन्वते ।

एकान्तिनोभागवतजिताकामादयस्तुये । आपद्यपि नतेऽगृह्णंस्तं तदाकिमुताऽन्यदा

इत्थं ब्रह्मज्ञादिकल्पे हिंस्रयज्ञप्रवर्त्तनम् । यथासीत्तन्मयाख्यातमापत्कालवशाद्बुवि ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥

दशमोऽध्यायः

श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणम्

सावर्णिखाच

कथं प्राप्ता पुनःस्कन्दश्रीरिन्द्रेण गताम्बुधिम् । एतांकथयमेसर्वाकथानाराथाश्रयाम्

स्कन्द उवाच

श्रिया विहीनो देवेन्द्रः श्रीहीनैरपि दानवैः । पराजितोहतस्थानोनशोपपरिच्छदः

गिरिगह्वरकुञ्जेषु काननेषु ततस्ततः । परिवभ्राम सहितो दिगीशैर्वरुणादिभिः ॥ ३

वलकलाजिनवस्त्राश्च पशुपश्यामिषाशनाः । देवादित्यानरानागास्तुल्यान्नापरिच्छदाः

पात्राणि मृण्मयान्येवसर्वेयामपिवेश्मसु । आसन्वराकाःसर्वेऽपिपिशान्यश्चचस्त्रियः
आदावभूदनावृष्टिर्भुवि द्वादशवार्षिकी । ततो वर्षे कचिद्वृष्टिरासीत्स्वल्पाकचित्रच
इत्थंदारिद्र्यदुःखानांतेषांवर्षशतंगतम् । बलिष्ठारब्धकर्माणस्तेऽतिदुःखेऽपिनोमृताः

अजीवन्त मृतप्राया नरकेष्विव नारकाः

यतन्तोऽपि श्रियः प्राप्यै यज्ञाद्यैर्नाऽलभन्त ताम् ॥ ८ ॥

ततः सहस्रवर्षान्ते मेरौ शरणमाययुः । शापाद्दुर्वाससो देवाःसर्वेदुर्वाससोविधिम्
प्रणम्य तस्मै दुःखं स्वं वासवाद्या न्यवेदयन् ।

आदावेव हि सोऽज्ञासीत्सर्वज्ञत्वात्सुरापदम् ॥ १० ॥

उपालभ्यततश्चेन्द्रं विरिञ्चःसहशङ्करः । तद्दुःखवारणाकल्पोविष्णुमैच्छत्प्रसादितुम्
आराधयिष्यंस्तपसा ततोऽसौ तं तपःप्रियम् । सर्वदेवगणोपेतउपायात्क्षीरसागरम्
तस्योत्तरे तटे रम्ये सर्वे तेऽनशनव्रताः । एकपादस्थिता ऊर्ध्वाहवश्चक्रिरे तपः ॥
केशवं हृदि ते दध्युः सर्वकलेशविनाशनम् । लक्ष्मीपतिवासुदेवमेकाग्रकृतमानसाः ॥

शताब्दान्ते ततो विष्णुः श्रीकृष्णो भगवान्स्वयम् ।

अत्यापन्नेषु दीनेषु कृपां देवेषु सोऽकरोत् ॥ १५ ॥

अदृश्यमूर्तिरात्मज्ञैरपि भूरितपस्विभिः । तत्राऽऽविरासीत्कृपयानिशुताहस्करवृत्तिः
तेजोमण्डलमेवाऽऽदौ सहसा स्फुरितं महत् । ददृशुर्विवुधाः सर्वे सितंघनमनौपमम्
ब्रह्माशिवश्च तन्मध्ये ददृशाते रमापतिम् । घनश्यामंचतुर्बाहुंगदाब्जाब्जारिश्धारिणम्
किरीटकाञ्चीकटककुण्डलादिविभूषितम् । पीतकौशेयवसनं दिव्यसुन्दरविग्रहम् ॥
हर्षविह्वलितात्मनो दण्डवत्तौ प्रणमतुः । तदिच्छयाऽथ देवाश्चदृष्ट्वातंचमुदाऽऽनमन्
बभूवुरतिहृष्टास्ते निधिं प्राप्याऽधना इव । बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वभक्त्या तं तुष्टुवुःसुराः

देवा ऊचुः

ऊँनमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च
ऊँकारब्रह्मरूपाय त्रेधाऽऽविष्कृतमूर्तये । ब्रह्माण्डसर्गस्थित्यन्तहेतवे निर्गुणाय च ॥
नयनानन्दरूपाय प्रणतकलेशनाशिने । केशवाय नमस्तुभ्यं स्वतन्त्रेश्वरमूर्तये ॥ २४

मोदिताशेषभक्ताय कालमायादिमोहिने । सदानन्दाय कृष्णाय नमः सद्धर्मवर्त्तिने ॥
मवाप्सुध्निमग्नानामुद्भृतिक्षमकीर्तये । दर्शनीयस्वरूपाय घनश्यामाय ते नमः ॥
गदाब्जदरचक्राणि विभ्रते दीर्घबाहुभिः । सुरगोविप्रधर्माणां गोप्त्रे तुभ्यं नमोनमः
वरेण्याय प्रपन्नानामभीष्टवरदायिने । निगमागमवेद्याय वेदगर्भाय ते नमः ॥ २८ ॥
तेजोमण्डलमध्यस्थदिव्यसुन्दरमूर्तये ।

नमामो विष्णवे तुभ्यं परात्परतराय च ॥ २९ ॥

वाणीमनोविप्रकृष्टमहिम्नेऽक्षररूपिणे । सर्वान्तर्यामिणे तुर्यं बृहते च नमोनमः
सुखदोऽसि त्वमेवैकःस्वाश्रितानामतोवयम् । महापदधिकङ्किष्टाःशरणंत्वामुपागताः

देवाधिदेवभक्तस्य तव दुर्वाससोवयम् ।

अतिक्रमाच्छ्रिया हीनाः प्राप्ताः स्मो दुर्दशामिमाम् ॥ ३२ ॥

वासोऽन्नपानस्थानादिहीनान्धर्मोऽपि नः प्रभो ।

त्यक्त्वा सह श्रिया यातस्तान्पातुं त्वमसाश्वरः ॥ ३३ ॥

यतोवयञ्च धर्मश्च त्वदीया इति विश्रुताः । यथापूर्वं सुखीकर्तुं त्वमेवार्हस्यतोहिनः

स्कन्द उवाच

इति सम्प्रार्थितो देवैर्भगवान्स दयानिधिः । उवाचानन्दयन्वाचामेवगर्भीरया सुरान्

श्रीभगवानुवाच

विदितं मे सुरा सर्वं कष्टं वः सङ्कतिक्रमात् । उपायं कुरुताम्यं वच्मि यत्तन्निवृत्तये
औषधीरम्बुधौ सर्वाः क्षिप्तवामन्दरभूभृता । नागराजवरत्रेण मन्थध्वमसुरैः सह ॥

आदौ सन्ध्याय दनुजैः कुरुताऽम्बुधिमन्थनम् ।

साहायं वःकरिष्यामि खेदःकार्यो न तत्र वः ॥ ३८ ॥

अमृतञ्च श्रियो दृष्टिं प्राप्य पूर्वाधिकौजसः ।

भवितारो मद्विमुखा दैत्यास्तु कलेशभागिनः ॥ ३९ ॥

स्कन्द उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्द्वे विष्णुर्भक्तसङ्कटनाशनः ।

देवास्तस्मै नमस्कृत्य तदुक्तं कर्तुमारभन् ॥ ४० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०

एकादशोऽध्यायः

अमृतमन्थनेविषोत्पत्तिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

ब्रह्मर्द्रो महेन्द्रादीन्सन्धानायाऽसुरैः सह । आज्ञाप्यजग्मतुः स्वंस्वंधामदेवारसामुने
समयोचितभाषाविद्वासवोनीतियुक्तिभिः । प्रलोभ्यफलभागेनसन्धिचक्रेऽसुरैः सह
ततो देवासुरगणा मिलिता वारिध्रेस्तटे । महौषधीरूपानीय बहुशो निदधुर्दुतम् ॥
मन्दराद्रिमुपेत्याऽथ नानौषधिविराजितम् । मूलादुत्पाद्य तेसर्वेनेतुमब्धिसमुद्यताः
एकादशसहस्राणियोजनानांभुवस्थितम् । नोद्धर्तुमशकंस्ते तं तदानींतुष्टुवर्हर्षिम्
एतद्विदित्वा भगवान्सङ्कर्षणमहीश्वरम् । अजिज्ञपत्तमुद्धर्तुं बद्धमूलं महीधरम् ॥
फत्कारमात्रेणैकेन स तु सद्यन्तर्मीश्वरः । वहिश्चिक्षेप तत्स्थानाद्योजनद्वितयान्तरे
अत्याश्चर्यं तदालोक्य दृष्टाः सर्वे सुरासुराः । तदन्तिकमुपाजग्मुर्द्धावन्तश्चक्रतारवाः
बलिनो यत्नवन्तोऽपि परिघोपमबाहवः । उद्धृत्यनेतुं नो शोकुर्विषण्णाविफलश्रमाः
ज्ञात्वा सुरगणान्खिन्नाभगवान्सर्वदर्शनः । ताश्चर्यमाज्ञापयामास नेतुं तमुद्धर्षि द्रुतम्

सहावरणमप्यण्डं लीलया धर्तुमीश्वरः ।

मनोवेगः स तत्रेत्य निजत्रोर्ध्वं व तं गिरिम्

उत्पाद्य सागरतटे निधाय हरिमाययौ ॥ ११ ॥

ततः संहृष्टमनसः सर्वे कश्यपनन्दनाः । वासुकिं चाऽऽह्वयामासुः सुधाभागप्रतिज्ञया
स तत्रागादथो सर्वे तेऽब्धि मन्थितमुद्यताः ।

तानपांनिधिरागत्य मूर्त्तिमानब्रवीद्वचः ॥ १२ ॥

यदि दास्यथ मे यूयममृतांशं सुरासुराः । सोढास्मि विपुलं तर्हि मन्दरभ्रमर्णाद्वनम्
तथेति ते प्रतिज्ञाय क्षिप्त्वादावोषधीलताः । परिविच्युर्नागराजंतस्मिन्काञ्चनपर्वते
ततो देवा हृदि हरिं सस्मरुः कार्यसिद्धये । स्मृतमात्रःसतत्राऽगादच्युतःसर्वदर्शनः
तमालोक्यामरगणा मुदिताःफणिनांपतेः । पुरोभागंगृहीत्वैवतस्थुस्तेनानुमोदिताः
देवतापक्षपातित्वं सूचयन्स्वस्य च प्रभुः । यत्रदेवास्तत्रतस्थौततोदैत्यास्तुचुकुयुः
तपोविद्यावयोज्येष्टा अधोभागममङ्गलम् । कथं तिरश्चोगृह्णीमोनेदृङ्मूर्खावयंत्विति
सहदेवैस्ततोविष्णुःस्वयंतान्मानयन्निव । प्रहस्यदत्त्वाप्राग्भागंसुरान्पुच्छमजिग्रहत
महाहिविषफूत्कारदाहादमररक्षणम् । चरित्रमेतच्छ्रीभर्तुरिति दैत्या न ते विदुः ॥

तत उत्तोलयामासुः स्वर्णसान्वालिभास्वरम् ।

मन्दरं काश्यपेयास्ते चर्मिका बद्धकच्छकाः ॥ २२ ॥

द्वाविंशतिसहस्राणि योजनानां तमुच्छ्रितम् ।

अम्भोनिधौ निदधिरै क्रोशन्तोऽत्यर्थमुत्सुकाः ॥ २३ ॥

प्रार्थमाणोप्यनाधारस्तैरद्रिरतिगौरवात् । ययावधस्तलंसद्यस्तदासंस्तेऽतिविह्वलाः
तदा स भगवान्साक्षात्सर्वथा भक्तकार्यकृत् । स्तूयमानोऽमरैरद्रिमुद्रे कमठाकृतिः
उत्थितं तमवेक्ष्याशुसर्वं फुलहदाननाः । बभूवुश्च स्थिरःसोऽभूत्कर्मपृष्ठेतिविस्तृतं
ततो ममन्थुस्तरसा यावद्बलमपांनिधिम् ।

भ्रमफूत्कारवदना (म्लाना) देवादयोऽदयम् (देवादयोऽभवन्) ? ॥ २७

आम्यमाणात्ततस्त्वद्रेवहवोन्यपतन्दुमाः । ऊर्ध्वदुर्ध्वर्षजोवह्निस्तत्स्थसिंहादिमादहत
तत्र नाना जलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा । विलयंसमुपाजग्मुःशतशःक्षीरवारिधौ
साम्बर्ककमहामेघसङ्कर्षजितवन्महान् । आसीन्मन्थननादश्च प्रतिध्वनिविवर्द्धितः
अत्याकर्षणखिन्नाङ्गवासुकेर्मुखफूत्कृतैः । हतौजसोऽतिखिन्नाश्चदैत्यानिङ्गालवद्बभुः
अविषह्यं विषाग्निश्च मर्षन्ति बहुधा मुहुः । लम्बन्तेस्माऽहिराजस्यसहस्रवदनान्यथः
दधारसहसा तानि भगवत्प्रेरितो विभुः । सङ्कर्षणो महातेजाः सहमानो विघ्नानलम्

सहस्रमेकं वर्षाणां मथ्यमानात्पयोनिधेः । हालाहलं विषमभूदुत्सर्पद्विदिशो दिशः
यदाहुः कालकूटाख्यं सर्वलोकातिदाहकम् । तेनदन्दह्यमानाङ्गास्ते तुचक्रुः पलायनम्
ततोब्रह्माप्रजेशाश्चदेवाःसर्वेऽप्युमापतिम् । प्रार्थयन्स्तस्यपानार्थंस्तुवन्तःस्तुतिभिर्मुने
भगवानथतं प्राह सुराणामग्रजो भवान् । भवतीत्यग्रजं वाद्धर्गुहाणेदं विषं शिवः

देवानां स भयं दृष्ट्वा करुणश्चाऽऽज्ञया हरेः ।

आकर्षद्योगकलया विषं प्राणितलेऽखिलम् ॥ ३८ ॥

पपौ तत्कण्ठमध्ये च शोषयामास तत्क्षणम् ।

नीलकण्ठ इति ख्यातः शङ्कराख्यश्च सोऽभवत् ॥ ३९ ॥

पास्यतस्तस्य पाणेर्ये पतिता भुवि विन्दवः ।

तान्नागा वृश्चिकाद्याश्च जगुहुः काश्चनौषधीः ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने विषोत्पत्तिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

अमृतमन्थनेचतुर्दशरत्नोत्पत्तिवर्णनम्

स्कन्द उवाच

ततोदृष्टाः काश्यपेया मन्थस्थानमुपेत्यते । पुनर्वर्षसहस्रंचमथन्तस्म पयोनिधिम्

मथ्यमानात्तथा सिन्धोः सर्वेस्तैरपि किञ्चन ।

नाऽऽसीच्च शिथिला आसन्मन्थितारः श्वसन्मुखाः ॥ २ ॥

वासुकिश्च महासर्पः प्राणवैक्लव्यमाप्तवान् ।

मन्थकाले मन्दरोऽपि नैकत्राऽऽसीत्स्थिरस्थितिः ॥ ३ ॥

सर्वान्दृष्ट्वा निरुत्साहान्प्रद्युम्नो विष्ण्वनुज्ञया । देवासुराहिराजेषु प्रविश्यवलमाद्भ्यौ

द्वादशोऽध्यायः]

* चतुर्दशरत्नानामुत्पत्तिवर्णनम् *

अनिरुद्धोपि तर्ह्येव तमाकम्य नगाधिपम् । सहस्रबाहुमिस्तस्थौ महाचलद्वाऽपरः
ततो ममन्थुस्तरसा सम्प्राप्तपरमौजसः । सविस्मया महाब्धि ते सुरासुरगणामुदा
नारायणानुभावेन नाऽऽपुर्देवाद्यः श्रमम् । शुशुभे मन्थनं तच्च सममाकर्षणात्तदा ॥ ७
मथ्यमाने महाम्भोधौ सुस्रुवुःपरितस्तदा । महाद्रुमाणां नियासावहवश्चौषधीरसाः
तथाभूतादम्बुनिधेराविरासीत्कलानिधिः । कान्त्यौषधीनामध्यक्षःसर्वासायउदीर्यते
ततो गदामग्निष्ठात्री सर्वासामपि कामधुक ।

हविर्धान्यभवद् धेनुः शीतांशुसदृशद्युतिः ॥ १० ॥

अथः श्वेतोऽथाविरासादध्यानामग्निदेवता । ऐरावतश्चनानेन्द्रश्चतुर्दन्तः शशिप्रभः
पारिजातोदिव्यतरुस्तुराजस्ततोऽभवत् । मणिरत्नं कौस्तुभाख्यं पद्मरागमभूत्ततः
ततोऽभवन्नप्सरसो रूपलवण्यभूमयः । सुरा देवी ततो जज्ञे सर्वमादकदेवता ॥ १३ ॥
आसीदथ धनुःशार्ङ्गसर्वशस्त्राग्निदैवतम् । वाद्याग्निदैवतंशङ्खः पाञ्चजन्यस्ततोऽभवत्
तत्र चन्द्रः पारिजातस्तथैवाप्सरसाङ्गणः । आदित्यपथमाश्रित्यतस्थुरेतेतुतत्क्षणम्
वारुणीमश्वराजश्च दैत्येशा जगुहुर्दुर्दुतम् । ऐरावतं देवराजो जग्राहानुमताद्धरेः ॥
कौस्तुभश्च धनुः शङ्खो विष्णुमेव प्रपेदिरे । हविर्धानीन्तु ते सर्वे तापसेभ्योददुस्तदा

मथ्यमानात्पुनः सिन्धोः साक्षाच्छीरभवत्स्वयम् ।

आनन्दयन्ती स्वदृशा त्रिलोकीं हतवर्चसम् ॥ १८ ॥

तां ग्रहीतुं तु सर्वेऽपिसुरासुरनरादयः । ऐच्छन्स्तस्याः प्रतापात्त शेकेनेतुनकश्चन
ततस्तां पद्महस्तत्वाच्छ्रीं विदित्वैव वासवः ।

आनन्दं परमप्राप ब्रह्माद्या ये च तद्विदः ॥ २० ॥

तावत्तत्राम्बुधिःसाक्षादैत्यतांहैमआसृने । कन्याममेयमित्युतवागृह्णात्वाङ्कुउपाविशत्
पुनरब्धेर्मथ्यमानादधिकं बलिभिश्चतैः । सुधार्थिभिर्भयवद्विरपि नैवाऽभवत्सुधा ॥
तदा शिथिलयत्नास्ते निराशाऽमृतोद्भवे । प्रम्लानवक्त्राःखिन्नाश्चवभूवुःकाश्यपामुने
दृष्टातथाविधांस्तांश्चभगवान्कहणानिधिः । उद्युक्तोऽभूत्स्वयं ब्रह्मन्मन्थनायहसन्विभुः
रत्नकाञ्चीदृढावदधकक्षपीताम्बरद्युतिः ।

द्वाभ्यां द्वाभ्यामहि मध्ये दोभ्यामुभयतोऽग्रहीत् ॥ २५ ॥
धृताऽहिषदना दैत्यास्तस्थुरेकत एवते । एकतोधृततत्पुच्छादेवास्तस्थुस्तदाखिलाः
तन्मध्यगश्च भगवान्ममन्थाऽधिःसलीलया । ददानो नयनानन्दंचञ्चत्करविभूषणः
ब्रह्माभर्षिप्रवरैरन्तरिक्षस्थितस्तदा । अवाकिरत्तं कुसुमैः कुर्वज्यजयध्वनिम् ॥ २८

मथ्यमानात्ततः सिन्धोर्ज्ज्जे धन्वन्तरिः पुमान् ।

विष्णोरंशेन गौराङ्गः सुधाकुम्भं करे दधत् ॥ २६ ॥

धृतादीनां हि सर्वेश्वरानां सारमुत्तमम् । अमृतं तद्गृहीत्वाऽसौ श्रियोन्तिकमुपाययौ
इति श्रीस्कन्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिर्नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

देवतामृतपानवर्णनम्

स्कन्द उवाच

उत्प्रेक्षन्तो जायमानं मन्थितारोऽथ तेऽखिलाः ।

आयान्तं ददृशुर्दूरादन्ति धन्वन्तरिं श्रियः ॥ १ ॥

सुधाभृतं हेमकुम्भं दृष्ट्वा चाऽस्य करे धृतम् ।

असुराः सहसा ब्रह्मन्नुत्प्लुत्य जगृहुश्च तम् ॥ २ ॥

नत्रापि बलिनो ये ते गृहीत्वादुद्रुवुस्ततः । तान्दुर्बलान्यपेधन्तनीतिवाक्यैरनुदुताः
अहो नैवमधर्मो वः कार्यो धर्मपरायणैः ॥ समश्रमेभ्यो देवेभ्यो दत्त्वा पर्यनचान्यथा
अनादृत्येति तद्वाक्यं ययुर्दूरं त्वरान्विताः । तत्रापि तेषामन्योन्यं कराकृष्टिर्महत्यभूत्
अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वं पिबाम्यहम् । इत्थं विवदमानास्तेनापुमन्तप्राशनक्षणम्

त्रयोदशोऽध्यायः]

* मोहिनीरूपेणामृतपानवर्णनम् *

अथ देवाः स्नानवक्त्रादृष्ट्वा दैत्यैर्हतां सुधाम् । अशक्तास्तत्प्रतीकारेशरणम् प्रापुर्च्युतम्
पाहिपाहि जगन्नाथ! नष्टं सर्वस्वमेव नः । दैत्यैर्हता सुधासर्वाकागतिर्नो भविष्यति
सुधापानादृतेऽप्येते हन्तुमस्मानलं क्षमाः । पीतेऽमृते तु तैश्च किं करिष्यामहेवयम्

स्कन्द उवाच

निशम्य दैन्यं देवानां भगवान्भक्तकार्यकृत् । सामैष्टेति सुरानुक्त्वा सुधामादात्सदा सुरान्
स्वीरूपमद्भुतं धृत्वा सर्वलोकविमोहनम् । दैत्यान्तिकमुपागत्य चक्रे कन्दुकखेलनम्
ते तु तद्रूपमालोक्य मोहिताः कामविह्वलाः । त्यक्त्वा परस्परान्मर्दतामुपेत्याब्रुवन्वचः
सुधाकुम्भमिमं भद्रे गृहीत्वा त्वं विभज्य नः । सर्वान्पायय सुश्रोणि वयंकश्यपसूनवः
इत्युक्त्वा तं ददुस्तस्यै तेऽनिच्छन्त्या अपि स्त्रियै ।

सा प्राह मम विश्रम्भो न कार्यः स्वैरिणी ह्यहम् ॥ १४ ॥

अकार्यवः कृतं ह्येतद्विभजिष्ये निजेच्छया । इत्युक्त्वा अपि ते मूढा यथेष्टं कुर्विति ब्रुवन्
ततस्तदाज्ञया सर्वे देवा दैत्याश्च वासुकिः । निषेदुःपङ्क्तिशस्तत्र स्वस्वमण्डलमाश्रिताः
पङ्क्तिबन्धोद्यतेष्वेषु मोहिनीसातुदूरतः । सम्मुखं देवपङ्क्तीनां हैमासन उपाविशत्

स्वान्तिके चाऽमृतघटं निधाय स्त्रैणलीलया ।

इतस्ततो वीक्षमाणा तस्यो निःस्पृहवत्क्षणम् ॥ १८ ॥

विप्रचित्तिमुखास्तर्हि ये वै दानवयूथपाः ।

सन्दिग्धचित्ता मोहिन्यामासन्देवान्तिकस्थितेः ॥ १६ ॥

शनैरुपेत्य तद्दृष्ट्वा विस्त्रयित्वा सुधाघटम् । जहः पुनर्दुरात्मानो रहोगत्वापिपासवः ॥
नरनारायणौ तत्र मुनिभिः सह चागतौ । आस्तां तौ ददृशते तान् दानवान्हरतोऽमृतम्
नारायणेनेरितोऽथ नरस्तान्सहसाऽरुणत् । बलादाच्छिद्यतत्कुम्भं मोहिन्यै सददौ द्रुतम्
ततो नरं हन्तुं कामा आत्तशस्त्रास्तु दानवाः । आपतन्पङ्क्तिविक्षेपो ह्यसुराणामभून्महान्
तदा नरोऽपि भगवान्देवदैत्यनरैरपि । अजेयो निर्भयो ह्येकः साकं तैर्युग्मे बली
एतस्मिन्नन्तरे देवान्पङ्क्तिस्थानमोहिनीचपुः ।

अपाययत्सुधां विष्णुः सर्वशो लघुचङ्क्रमः ॥ २५ ॥

तत्रापि दानवो राहुः सूर्याचन्द्रमसाऽन्तरे । प्रविश्य देवतापङ्क्तावुपाविशदलक्षितः ।

तत्राऽऽगतायां मोहिन्यां सिञ्चन्त्यां तन्मुखे सुधाम् ।

दृशाऽसुसुचता तस्यै पुष्पवन्तावुभौ च तम् ॥ २७ ॥

स्मृत्यागतेनचक्रेणतर्ह्येवाऽस्यचसामृतम् । शिरश्चिच्छेदातिमहन्मायायोपिद्वपुःप्रभुः
तच्छैलशृङ्गप्रतिमं ग्रसल्लोकान्नदद्भृशम् । ग्रहत्वेस्थापयामास लोकानांशान्तयेहरिः
देवान्सुधां पाययित्वा जगृहे पौरुषीतनुम् । भगवानथ देवास्तु युयुधुः सहदानवैः
उदन्वतस्तटे युद्धं देवानामसुरैः सह । सुधापानातिबलिनामासीद्विष्णुसहायिनाम्
तस्मिंस्तु तुमुलेयुद्धेनरेणेन्द्रादिभिश्चते । निहन्यमानाअसुराः पलाय्य विविशूरसाम्
सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्सर्वे देवगणास्ततः ।

श्रियोऽन्तिकमुपाजगमुस्तद्दर्शनमहोत्सवाः ॥ ३३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवतामृतपानवर्णनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सववर्णनम्

स्कन्द उवाच

ब्रह्मा प्रजेश्वराः शम्भुर्मनवश्च महर्षयः । आदित्यवसुरुद्राश्च सिद्धगन्धर्वचारणाः ॥१॥
साध्याश्च मरुतश्चैवविश्वदेवादिगीश्वराः । दक्षौवह्निश्चन्द्रमाश्च स्वयं धर्मःप्रजापतिः
सुपर्णः किन्नराश्चैव ये चान्ये गणदेवताः । शेषाद्या वैष्णवानागा देवपत्न्यश्चसर्वशः
सावित्री पार्वती चैव पृथिवी च सरस्वती ।
शची गौरी शिवा सञ्ज्ञा ऋद्धिः स्वाहा च रोहिणी ॥

चतुर्दशोऽध्यायः]

* लक्ष्म्याअभिषेकवर्णनम् *

धूमोर्णा चादितिर्द्धर्मपत्न्यो मूर्तिदयादयः ॥ ४ ॥

अरुन्धती शाण्डिली च लोपामुद्रातथैव च । अनसूयादयः साध्व्यऋषिपत्न्यश्चसर्वशः
गङ्गा सरस्वती रेवा यमुना तपती तथा । चन्द्रभागा विपाशा च शतदुर्देविका तथा
गोदावरी च सरयूःकावेरीकौशिकीतथा । कृष्णा वेणी भीमरथी ताम्रपर्णीमहानदी
कृतमाला वितस्ता च निर्विन्ध्या सुरसा तथा ।

चर्मण्वती पयोष्णी च विश्वाद्या नद्य आययुः ॥ ८ ॥

रम्भा घृताची विश्वाची देनका चतिलोत्तमा । उर्वशीप्रमुखास्तत्रसर्वाप्सरसआययुः
वैकुण्ठवासिनः सर्वे तथा गोलोकवासिनः । पार्षदप्रवराविष्णोस्तत्राजगुःप्रहर्षिताः
अणिमाद्याः सिद्धयःश्रियोऽष्टौ शङ्खपद्मादयो नव ।

निधयो मूर्तिमन्तश्च समाजगुः श्रियोऽन्तिके ॥ ११ ॥

पूर्णः शारदचन्द्रोपि तदानीं प्रीतये श्रियाः । नैशं तमोऽहरत्सर्वं बभूवुर्निर्मलादिशः ॥
ततोऽभिषेकमारभे तस्या ब्रह्माज्ञया वृषा । मण्डपं रचयामाससद्यस्त्वष्टातिशोभनम्
रत्नस्तम्भसहस्राणामायताभिश्च पङ्क्तिभिः ।
चित्रैरनेकह्लोचैः शोभितं कदलीद्रुमैः ॥ १४ ॥

सुगन्धिपुष्पनम्राभिर्दिव्यकल्पद्रुमालिभिः । जुष्टं नानाविधैर्द्रुमैर्दर्शनीयं मनोहरम् ॥

कोटिशो रत्नदीपानां पङ्क्तिभिः शुद्धरोचिषाम् ।

भ्राजमानं तोरणैश्च मुक्ताहारैश्च लम्बिभिः ॥ १६ ॥

रत्नसिंहासने तत्र गीतवाद्यपुरस्सरम् । उपावेश्य श्रियं चक्रुर्भिषेकं महर्षयः ॥१७॥
पेरावतः पुण्डरीको वामनो कुमुदोऽञ्जनः ।

पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ १८ ॥

कुर्वन्तोवृंहितान्येतेहेमकुम्भोद्धृतैःशुभैः । चतुःसिन्धुसमानीतैरन्यपिश्चन्तवारिभिः
मूर्तिमत्यो महानद्यस्तत्राजहर्जलानि च । मन्त्रानुच्चारयन्तिस्म मूर्तिवेदाःसहर्षिभिः
जगुः सुकण्ठा गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । वाद्यानिवादयामासुरन्येदेवगणास्तदा
महानभूत्तदानन्दस्त्रिलोक्यां सर्वदेहिनाम् । श्रीसूक्तादिद्विजापेठुर्जगुर्गीतानिचस्त्रियः

कांस्यतालमृदङ्गाश्च पणवानकगोमुखान् । वादयामासुरम्भोदादिविदुन्दुभयोऽनन
आसीत्कुसुमवृष्टिश्च साकंजयरवैस्तदा । आसंस्तत्परिचर्यायां धर्मपत्न्यश्च सिद्धयः
सुखातायै ततस्तस्यै कौशेये पीतवाससी । ददावनर्घ्यं जलध्री रत्नभूषाश्च भूरिशः
उपवेशोचितं तस्या इन्द्र आसनमाहरत् । विश्वकर्मा कङ्कणानि ददौ सद्रत्नमुद्रिकाः

सुधाकरस्तु तद्भ्राता नासाभूषणमुत्तमम् ।

ददौ तस्यै केशभूषां सद्रत्ननिचितां तथा ॥ २७ ॥

पद्मजन्मा ददौ पद्मं मुक्ताहारं सरस्वती । नागाश्च शेषप्रमुखास्तस्यै रत्नेन्द्रकुण्डले
अञ्जनं कुङ्कुमं चाऽऽद्द दुर्गा सौभाग्यलक्षणम् ।

ललाटिकाश्च सावित्री शची ताम्बूलपात्रिकाम् ॥ २८ ॥

वसन्तः कौसुमान्हारान्कण्ठसूत्रश्च शङ्करः । वैजयन्ती स्रजं पाशी कुबेरो रत्नदर्पणम्
अनर्घ्या कञ्जुकीं वह्निर्मोऽद्दद्द ध्यजनं शुभम् ।

ददुस्तस्यै चाऽपरेऽपि भूषास्तत्समयोचिताः ॥ ३१ ॥

ततः स्वलङ्कृतां कन्यां कस्मैद्यामिमामिति ।

सिन्धुः पप्रच्छ ब्रह्माणं तदोवाच स सर्ववित् ॥ ३२ ॥

कन्यातवेयमम्भोत्रे! माताममशिवस्य च । देवानामथ सर्वे गलोकानामस्तिनिश्चितम्
नारायणं वासुदेवं परं ब्रह्माखिलेश्वरम् । पुरुषोत्तममेवंकं विनाऽस्याः नाऽपरः पतिः
अतः साक्षाद्गवते त्रैलोक्यमुखहेतवे । आगतायोपविष्टाय देवस्मै विधिनाऽम्बुधे
कुरुष्व जन्मसाफल्यं पावयित्वा निजकुलम् । समुद्रर भवाम्भोधेर्दत्त्वेमां परमात्मने
एकस्त्वं सप्तमीरूपैः सप्तद्वीपविभागतः । विश्वतोऽथ विधायैतन्महतीर्कात्तिमाप्स्यसि

इत्युक्तो ब्रह्मणा हृष्टः समुद्रः पुलकाश्रितः ।

मन्यमानो निजं धन्यमदित्सद्विष्णवे सुताम् ॥ ३८ ॥

ततः सहैव विधिना सप्तमार्थतमीश्वरम् । वाग्दानादिविधायं वचकैवैवाहिकं विधिम्
धन्वन्तरिश्चन्द्रमाश्च वासवाद्याश्च देवताः । आसन्समुद्रस्य पक्षे तत्र वैवाहिकोत्सवे
वस्त्राभरणयानादिदाने भोजनकर्मणि । सन्मानने च जन्यानां मुख्या आसंस्तत्पवहि

वर्तुदशोऽध्यायः]

* समुद्रेणलक्ष्मीप्रदानवर्णनम् *

लक्ष्म्याश्च माङ्गल्यविधौ मुख्यास्तत्र तु योषितः ।

आसन्गङ्गादयो नद्यः शच्याद्याश्च सुराङ्गनाः ॥ ४२ ॥

मेनाद्यानगपत्न्यश्च सिद्धयश्चाणिमादयः । चन्द्रपत्नी तथा कान्तिः सर्वाश्चाप्सरसो मुने
नारायणस्याथ विभोर्लीलां वैवाहिकीं विधिः ।

शोभयन्पितरौ चक्रे मूर्तिधर्मौ विचार्य च ॥ ४४ ॥

धर्मोऽसौ जगदाधारः पूज्यश्चाखिलदेहिनाम् ।

पिताऽस्य भवितुं योग्यो ह्यस्मिन् प्रीतिमान्भूषम् ॥ ४५ ॥

इयञ्च मूर्तिः प्रख्याता सर्वसद्गुणजन्मभूः । दाक्षायणीधर्मपत्नी माता भवितुमर्हति
ततो धर्मस्याऽपि पितृमुखाः कार्येऽपि येऽभवन् । नन्दीश्वरगणेशाभ्यां सहितः शङ्करो मुने
महर्षयो मरीच्याद्याः प्रजेशा नारदो मुनिः । वैनतेयश्च नन्दाद्याः श्रीदामाद्याश्च पार्षदाः
दुर्गा च वेदसुर्गा गी स्त्रीषु मुख्यावभूविरे । ऋषिपत्न्योऽनसूयाद्याधर्मपत्न्यश्च सर्वशः
सह वेदादिभिर्ब्रह्मा त्वाम्नीदुभयपक्षयोः । ब्राह्मणावैदिकाये च विवाहविधिको विदाः
अथाऽग्निः सर्वसम्भाराञ्जिह्वा एव प्रसादतः । सद्यः संपादयामास जनयन्देव विस्मयम्
यद्यत्सङ्कल्पयामास हृदि तत्तदुपाहृतम् । सद्यः स्वान्तिक एवैक्षत्ततोऽभूदतिहर्षितः
मथ्येतुमण्डपस्यासावग्निस्थापनवेदिकाम् । कारयामास विधिवद्ब्रह्मणैर्वेदवेदिभिः
अलञ्चकार तां वेदिं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । नानाविधैः शुभै रङ्गैः साङ्करैः करकैस्तथा

ततो महामङ्गलवाद्यघोषैः समन्त्रकं संस्तपितो मुनीन्द्रैः ।

अनर्घ्यवासांसि च रत्नभूषा दधार विष्णुमुकुटश्च दिव्यम् ॥ ५५ ॥

वादित्रनिध्वाननिनादितां नृत्यत्सुरस्त्रीकलगीतशोभनम् ।

तं मण्डपं सोऽथ सुरैः स्तुवद्भिः सहेत्य हैमे निपसाद पीठे ॥ ५६ ॥

प्रक्षालयामास तदङ्घ्रिपङ्कजं स्वप्रेष्ठपत्न्या जलधिः सगङ्गाया ।

भृङ्गारसिकोत्तमवारिधारया तदम्बु शीर्ष्णां च दधार साऽन्वयः ॥ ५७ ॥

ततः पठन्मङ्गलमुच्चकैः श्रियं प्रादापयन्नाम्बुधिनाऽच्युताय ।

प्रज्वाल्य वह्निं विधिना विधाता साकं बृहद्भिर्मुनिभिर्जुहाव ॥ ५८ ॥

प्रदाय तस्मै तनयां मनोज्ञां तत्पादपद्मैकनिवद्धदृष्टिम् ।
 वासांसि रत्नाभरणानि चाऽदाद् भूयांसि भूम्ने स समं दुहित्रा ॥ ५६ ॥
 हुतस्य तस्याऽथ हुताशनस्य प्रदक्षिणाञ्चार्पि सह श्रियंव ।
 चकार चेतांसि निजैश्चकाणां स्त्रियाणाञ्च पुंसां च हरन्हरिः सः ॥ ६० ॥
 एकासने तौ सह सन्निविष्टौ ब्रह्माण्डमातापितरौ मनोज्ञौ ।
 सम्पूजयामासुरनर्घ्यवस्त्रविभूषणैर्देवगणाः सयोषाः ॥ ६१ ॥
 तदा च गीतानि सुमङ्गलानि श्रियश्च विष्णोर्गुणवर्णनानि ।
 दुर्गादयश्चाऽथ पुलोमजाया देव्यो जगुः सन्मितचारुवक्त्रा ॥ ६२ ॥
 द्विधा विभक्तानि सुराङ्गनानां वृन्दान्युपाविश्य च सम्मुखानि ।
 तदम्पतिप्रेक्षणकौतुकानि तदा जगुः प्रेमभरेण तानि ॥ ६३ ॥
 यथा तदाकर्ण्य सुराः समस्ता महर्षयश्चाऽखिलयोपितोऽपि ।
 स्वान्तस्तमैश्चन्त सह श्रियेशं स्फुरन्तमासन्ननु चित्रवच्च ॥ ६४ ॥
 प्रणम्य भक्त्या च वराक्षतादि समर्प्य ताभ्यां विबुधा मुदैव ।
 पृथक्पृथक्पुष्टुवुरुजिताभिर्वाग्मिश्च तौ प्राञ्जलयो विनीताः ॥ ६५ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सवनिरूपणं नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

ब्रह्मादिदेवकृतालक्ष्मीनारायणस्तुतिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

विचार्याऽहं वेदान्मुद्गरुपगतो निश्चयमिमं

रमारामे भक्तिस्त्वयिदृढतरा यर्ह्यसुभृताम् ।

भवेत्सर्वेषां क्षयविरहिता भोगनिकरा-

स्तथास्युल्लोका वै परमपुरुषाऽऽत्यन्तिकगतिः ॥ १ ॥

अज्ञानन्तस्त्वित्थं भृतरजतमस्कानपि हरे !

यजन्त्यस्मान्देवावहुविधतपोर्चासरणिभिः । तपवोक्तामूढाः क्षयरहितसौख्यं न कुहवि

लभन्तेऽतस्त्वां वै निजहृदि दधे केशवमहम् ॥ २ ॥

शङ्कर उवाच

त्रयी सांख्यवेदान्तयोगाः पुराणं तथा पञ्चरात्रं प्रभो ! धर्मशास्त्रम् ।

तवैवाऽतिमाहात्म्यमेकस्य नित्यं प्रकारैरनेकैर्हि गायन्ति भक्त्या ॥ ३ ॥

त्वदेवेश शास्त्राणि चैतानि भूम्नो बभूवुस्त्वदेकाश्रयाण्यादिकल्पे ।

स्मासेव्यपादाम्बुजं शास्त्रयोनिं तमाद्यं भवन्तं भजे वासुदेवम् ॥ ४ ॥

धर्म उवाच

कथा त्वदीया भवपाशमोचनी सुधैव तापत्रयतमदेहिनाम् ।

अनेकजन्माघचयापहाग्निं तनोति भक्तिं दयुनं तवाऽञ्जसा ॥ ५ ॥

सदैव सा कर्णपथेन हृद्ग्रीं विशत्वनन्ताभिध सम्मुखोद्गता ।

मम त्वदन्या हरताच्च वासना दयाव्यये ते प्रभविष्णवे नमः ॥ ६ ॥

प्रजापतय ऊचुः

धन्या एते कल्पवृक्षा यदीयां छायामेतामाश्रितस्त्वं सहश्रीः ।

अन्यः कर्ता मण्डपस्याऽस्य ते वै धन्यैषा भूर्यत्र पीठं तवेशः ॥ ७ ॥
अन्यो लोके नूनमेषोऽम्बुराशिः साक्षात्तुभ्यं येन दत्ता स्वकन्या ।
अन्याश्चैते त्वां वयं वीक्षमाणा धन्येशानं श्रीपतिं त्वां नताः स्मः ॥ ८ ॥

मनव ऊचुः

धर्मः खलु स हि परमो धर्मभ्यो माधव सकलेभ्योऽपि ।
भक्तिर्भवति यतो वै धर्मभुवि त्वयि हि निरवद्या ॥ ९ ॥
धर्मात्मानं भगवन्धर्मधुरीणं च धर्मपातारम् ।
सर्वातिप्रियधर्मं नुमस्त्वां धर्मसम्भूतिम् ॥ १० ॥

ऋषय ऊचुः

भक्त्या हीनस्त्वद्विमुखो व्युनार्थी श्राम्यन्भूयोऽप्यस्य नसिद्धिं समुपैति ।
तर्ह्याऽऽसक्तैः कर्मणि काम्ये तु कुतोऽसौ सौख्यं यायादक्षयमानन्दमहाव्ये ॥ ११ ॥
भक्त्या नित्यं त्वामत एव वयं वै श्रद्धायुक्ता धर्मतपोनिगमाद्यैः ।
मायातीतं कालनियन्तारमुदारं ध्यायामः श्रीकान्तपरात्परमेकम् ॥ १२ ॥

इन्द्र उवाच

भगवन्पुरुदुःखिता वयं ननु दुर्वासस एव हेलनाम् ।
न भवन्तमृतेऽचितुं हि नो विधिरुद्रप्रमुखा इमेऽशकन् ॥ १३ ॥
विगताखिलसम्पदो निरन्धाः समभावं भुवि पामरैरुपेताः ।
भवतैव वयं हतापदः स्मः सपदि श्रीहरये नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ १४ ॥

अग्निरुवाच

गीर्वाणदानवनराद्युपजीवनान्नं यन्निर्मितं हि भवतैव ततो बुधास्तु ।
यज्ञेषु तेन यजनं तव कुर्वतेऽथो त्वच्छेषमन्यद्विषद्भ्य उपानयन्ति ॥ १५ ॥
काम्येषु कर्मसु रता अपि याज्ञिकास्ते तत्कर्मवन्धनत आशु विमुच्य यान्ति ।
ब्राह्मीं गतिं तदितरेतु भवन्ति चौराः

श्रीयज्ञपूरुषमहं प्रणमामि तं त्वाम् ॥ १६ ॥

मरुत ऊचुः

भक्ता एकान्तिकास्तेऽक्षरपरमपदे सेवया ते तु हीनं
वासैर्व्यादि नेच्छन्त्यतिशयितसुखं नाऽपि कैवल्यमोक्षम् ।
तद्युक्तं त्वात्मनोऽपि श्वपचकुलजनुर्मानयन्त्युत्तमं वै
तं त्वामेकान्तधर्माश्रयणमुपगताः श्रीमहापूरुषं स्मः ॥ १७ ॥

सिद्धा ऊचुः

तैकब्रह्माण्डसर्गादिकारणं त्वामकारणम् । तत्स्थं तद्व्यतिरिक्तं चनियन्तारं नमामहे

रुद्रा ऊचुः

मायया सर्वमोहिन्यामोहनंमोहवर्जितम् । महाकालस्याऽपि कालंत्वांनमःपुरुषोत्तमम्

आदित्या ऊचुः

प्रकाशिता येन वयं जगन्ति प्रकाशयामो भवता रमेशः ।
स्वयं प्रकाशं तमुद्रप्रकाशं प्रकाशमूर्तिं प्रणता भवन्तम् ॥ २० ॥

साध्या ऊचुः

शास्ता नृपाणाञ्च महोरगाणां दैत्याधिपानाञ्च सुराधिपानाम् ।
त्वं वै मनूनाञ्च प्रजापतीनां राजाधिराजाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ २१ ॥

वसव ऊचुः

भवति भुवि यदा यदाऽसुरांशैः प्रथितसनातनधर्मधार्मिकाणाम् ।
कदनमुरु तदातदा स्वयं ते हवतरते प्रणमाम धर्मगोप्त्रे ॥ २२ ॥

चारणा ऊचुः

चरित्रं शुभं ते धृतानेकमूर्तेः प्रवन्धैरनेकैर्हि गायन्ति भक्ताः ।
यदु श्रोतृवक्तृन्पुनात्येव सद्यो वयं तं नताः पुण्यकीर्तिं भवन्तम् ॥ २३ ॥

गन्धर्वाप्सरस ऊचुः

ये कथास्ते विहायाऽन्धगाथाः प्रभो! कीर्त्तयन्तेऽथ शृण्वन्ति वा ते जनाः ।
दुःखिताः स्युश्च संसारपाशैः सितास्तं नताः स्मः शरण्यं भवन्तं वयम् ॥ २४ ॥

समुद्र उवाच

अजित तवाऽथ तावकजनस्य मुदा-

ऽल्पमपि द्रविणजलान्नवस्त्रनमनान्यतमेन सकृत् ।

चरति ह सेवनं स पदवीं महतीं महतां व्रजति जनोऽल्पकोपितमहंप्रणतः करुणम्

पार्षदा ऊचुः

पितरौ त्वमसि स्वजनस्त्वमसि त्वमसीष्टगुरुः सुहृदात्मपतिः ।

त्वमसाश्वर एव च नः परमस्त्वमसि द्रविणं सकलं त्वमसि ॥ २६ ॥

मूर्तिरुवाच

यत्सम्बन्धत एव यान्ति पदवीमुच्चां महद्भिर्भूतां

स्त्रीशूद्रासुरनीचपक्षिपशवः पापात्मजीवा अपि ।

तद्धीना विबुधेश्वरा अपि भवन्त्यर्चोऽङ्गितास्तत्क्षणां

गोलोकाधिपतिं तमेव हृदये नित्यं भजे त्वामहम् ॥ २७ ॥

सावित्र्युवाच

त्वं सर्गकाले प्रकृतिञ्च पूरुषं दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य ततस्तदात्मना ।

तत्त्वानि सृष्ट्वा महदादिमानितैर्भैकान्विराजो बहुधा ससर्जिथ ॥ २८ ॥

वैराजरूपेण जगद्विधातृतां स्वीकृत्य देवासुरमानुषोरमान् ।

त्वं स्थावरं जङ्गममीश! निर्ममे त्वामादिकर्तारमुपाश्रिताऽस्म्यहम् ॥ २९ ॥

दुर्गावाच

प्रियतयाऽधिकया हृदि चिन्तनं विदधते तव ये भुवि ते विभो! ।

न परमेषु सुखं न दिवः सुखं न कमयन्ति धरैकनरेशताम् ॥ ३० ॥

प्रसभमर्पितमप्यनुलं त्वया सुखमिदं समवाप्य च तत्र ते ।

तदपहाय न शक्तिकृतः क्षणं तमु नमामि च सात्वतनायकम् ॥ ३१ ॥

नद्य ऊचुः

वरद! नमनमात्रं नामसंकीर्तनं वा विदधति तव ये वै ज्ञानतोऽज्ञानतो वा ।

जनिमृतियमभीतेस्तानपि त्रायमाणं नरसखमुपयाताः स्मोऽद्य नारायणं त्वाम्

देवपत्न्य ऊचुः

भुवि धृताकृतेर्जन्म मङ्गलं चरितमद्भुतं लोकपावनम् ।

भवति निर्गुणं सर्वमेव ते भवसि निर्गुणं ब्रह्म यत्परम् ॥ ३३ ॥

तव समाश्रयात्तामसा जना अपि च राजसाः सात्त्विकाश्च ये ।

ननु भवन्ति ते निर्गुणास्ततो वयमुपास्महे त्वां हि निर्गुणम् ॥ ३४ ॥

ऋषिपत्न्य ऊचुः

आर्तानामुरुवृजिनैस्त्रिधा च तापैः सर्वापत्प्रशमनमेकमेश विष्णोः ।

पादाब्जं तव भवतीति तद्वयं वै प्राप्ताः स्मः शरणमनन्त देवदेव! ॥ ३५ ॥

पृथिव्युवाच

पूर्णशारदसुधाकराननं शारदाब्जदलदीर्घलोचनम् ।

श्रीवियोगवहुधातिमोचनं वासुदेवमहमेकमाश्रये ॥ ३६ ॥

सरस्वत्युवाच

नयने ममाच्युत तवाऽतिसुन्दरे मुखशीतरोचिपि चकोरतां गते ।

न हि गच्छतोऽन्यत इतीयमेव मे हृदि मूर्तिरस्तु सतनं नहीतरा ॥ ३७ ॥

स्कन्द उवाच

इति स्तुतोऽखिलैर्देवैः सोऽमिनन्द्य दृशेव तान् ।

प्राह श्रियं शुभे! पश्य देवादींस्त्वमिमामिति ॥ ३८ ॥

ततःसमीक्षिताः प्रीत्यातथामधुरयादृशा । त्रिलोकीवासिनः सर्वेऽद्वाभ्रास्यथापुरा

लेभिरेस्वस्वऋद्धिनेगृहिणस्त्यागिनोऽपि च । धर्मादयश्चसानन्दं प्रचरन्ति स्म पूर्ववत्

तस्याः श्रियश्च भगवान्ददौ स्थानमुरः स्वकम् ।

तत्र स्थित्वैव सा व्यापत्त्रैलोक्यं सम्पदात्मना ॥ ४१ ॥

ततो रत्नाकरः स्वस्माच्छीजनेरनुभावतः । बभूवान्वर्थसञ्ज्ञो वै सम्पूर्णक्षयरत्नवान् ॥

चतुर्विधैर्बहुरसैः सदन्नैरमृतोपमैः । सर्वान्समागतांस्तत्र तर्पयामास सादरम् ॥ ४३ ॥

अनर्घ्याणि च वस्त्राणि रत्नभूषाः परिच्छदान् ।

देवादिभ्यो ददौ प्रीत्या सर्वेभ्योऽपि पृथक्पृथक् ॥ ४४ ॥

जामातुस्तुष्टयेस्वस्यतरीयेभ्यस्तदाम्बुधेः । नाऽऽसीत्किमप्यदेयम्वैघनवद्धनवर्षिणः
भगवानपि तद्वत्तं यौतकञ्च धनं बहु । ब्राह्मणेभ्यः प्रदायैव श्रिया सह तिरोदधे ॥
लक्ष्मीनारायणाभ्यांतेभृशमानन्दिताःसुराः । इन्द्रादयोदिवंजज्मुःस्वंस्वंधामाऽपरेययुः
अधिकारञ्च सम्प्राप्य यथापूर्वनिजनिजम् । सर्वेऽपिसुखिनोजाताप्रसादात्कमलापतेः
मन्दरञ्च गिरिं तार्क्ष्यः पुनर्भगवदाज्ञया । स्वस्थानं समुपानीय स्थापयामास लीलया
एवमिन्द्रेण ब्रह्मर्षे! नष्टा ब्राह्मणशापतः । उपलब्धा पुनः सम्पन्नारायणप्रसादतः ॥ ५०
य एतां शृणुयात्पुण्यां कथांभगवतोमुने! । कीर्तयेत्प्रयतोवापिसम्पदंप्राप्नुतोहितौ

गृहिणां धनसिद्धिः स्यात्स्यागिनाञ्च यथेप्सिता ।

भक्तिज्ञानचिरागादेर्भवेत्सिद्धिः नैन वै ॥ ५२ ॥

इति ते कथितं ब्रह्मन्यथेन्द्रः प्राप सम्पदम् । नारदोऽपि यथाश्वेतं द्वीपंसगतवानृषिः

तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकेन चेतसा ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणस्तुतिनिरूपणं नाम

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

गोलोकवर्णनम्

स्कन्द उवाच

मेरुशृङ्गं समारूढो नारदो दिव्यया दृशा । श्वेतद्वीपञ्चतत्रस्थान्पश्यन्मुक्तान्सहस्रशः
वासुदेवे भगवति दृष्टिमावध्य तत्क्षणम् । । उत्पपात महायोगीसद्यःप्रापचधामतत्

षोडशोऽध्यायः]

* गोलोकवर्णनम् *

८११

प्राप्यश्वेतं महाद्वीपं नारदो हृष्टमानसः । ददर्श भक्तांस्तानेव श्वेतांश्चन्द्रप्रभाञ्जुमान्
पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः । दिदृशुर्ब्रह्म परमंसच कृच्छ्रपरः स्थितः
भक्तमेकान्तिकं विष्णोर्बुद्ध्वाभागवतास्तु ते । तमूचुस्तुष्टमनसोजपन्तंद्वादशाक्षरम्
श्वेतमुक्ता ऊचुः

मुनिवर्य! भवान्भक्तः कृष्णस्याऽस्ति यतोऽत्र नः ।

दृष्टवान्देवदुर्दृश्यान्किमिच्छन्नथ तप्यति ॥ ६ ॥

नारद उवाच

भगवन्तं परं ब्रह्मसाक्षात्कृष्णमहंप्रभुम् । द्रष्टुमुक्तोऽस्मिभक्तेंद्रास्तं दर्शयततत्प्रियाः

स्कन्द उवाच

तदैकः श्वेतमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेरितो हृदि । एहितेदर्शयेकृष्णमित्युक्त्वापुरतोऽभवत्
प्रहृष्टो नारदस्तेन साकमाकाशवर्त्मना । पश्यन्धामानि देवानां तत उर्ध्वं ययौमुनिः
समर्थीश्चभुवं दृष्ट्वाऽनासक्तः कुत्रचित्स च । महर्जनतपोलोकान्व्यतीयाय द्विजोत्तमं
ब्रह्मलोकं ततोदृष्ट्वाश्वेतमुक्तानुगोमुनिः । कृष्णस्यैवेच्छयाऽध्वानंप्रापाऽष्टावरणेष्वपि
भूम्यप्तेजोनिलाकाऽऽशाऽहम्महत्प्रकृतीः क्रमात् ।

क्रान्त्वा दशोत्तरगुणाः प्राप गोलोकमद्भुतम् ॥ १२ ॥

धामतेजोमयं तद्वि प्राप्यमेकान्तिकैर्हरेः । गच्छन्दर्शयिततामगाध्यां विरजानदीम्
गोपीगोपगणस्नानधौतचन्दनसौरभाम् । पुण्डरीकैः कोकनदै रम्यामिन्दीवरैरपि ॥
तस्यास्तटं मनोहारि स्फटिकाश्ममयंमहत् । प्रापश्वेतहरिद्रकपीतसन्मणिगजितम्

कल्पवृक्षालिभिर्जुष्टं प्रवालाङ्कुरशोभितम् ।

स्यमन्तकेन्द्रनीलादिमणीनां खनिमण्डितम् ॥ १६ ॥

नानामणीन्द्रनिचितसोपानततिशोभनम् । कूजद्विर्मधुरं जुष्टं हंसकारण्डवादिभिः ॥
वृन्दैःकामदुधानाञ्चगजेन्द्राणाञ्चवाजिनाम् । पिवद्विभिर्मलं तोयं राजितंसव्यतिक्रमत्
उत्तीर्याऽथ धुनीं दिव्यांतत्क्षणादीश्वरैश्छया । तद्धामपरिखाभूतंशतशृङ्गागमापसः
हिरण्मयंदर्शनीयं कोटियोजनमुच्छ्रितम् । विस्तारेदशकोट्यस्तुयोजनानांमनोहरम्

सहस्रशः कल्पवृक्षैः पारिजातादिभिर्दुर्मैः । मल्लिकायूथिकाभिश्चलवङ्गैर्लालतादिभिः
स्वर्णरम्भादिभिश्चान्यैः शोभमानमहीरुहैः । दिव्यैर्मृगगणैर्नार्गैः पक्षिभिश्च सुकृतितैः
दुर्गायितस्य तद्ब्रह्मस्तस्य रम्येषु सानुषु ।

मनोज्ञान्विततानैश्चद्गवद्रासमण्डपान् ॥ २३ ॥

वृत्तानुद्यानततिभिः फुल्लपुष्पसुगन्धिभिः । कपाटै रत्ननिचितैश्चतद्वारसुशोभनान् ॥
चित्रतोरणसम्पन्नै रत्नस्तम्भैः सहस्रशः । गुप्ताश्च कदलीस्तम्भैर्मुक्तालवैर्वितानकैः
दूर्वालाजाक्षतफलैर्युक्तान्माङ्गलिकैरपि । चन्दनाऽगुरुकस्तूरीवेशरोक्षितचत्वरान् ॥
सुश्राव्यवाद्यनिनदैर्हृद्यान्वहुविधैरपि । तेषु यूथानि गोपीनां कोटिशः स ददर्श ह ॥
अनर्घ्यवासोभूषाभिः सद्रत्नमणिकङ्कणैः । काञ्चीनूपुरकेयूरैः शोभितान्यङ्गुलीयकैः ॥
नारुण्यरूपलावण्यैः स्वरैश्चाऽप्रतिमानिहि । राधालक्ष्मीसवर्णानिशृङ्गारिकरकाणि च
भोगद्रव्यैर्बहुविधैर्मण्डपेषु युतेषु च ।

विलसन्ति च गायन्ति मनोज्ञाः कृष्णगीतिकाः ॥ ३० ॥

उपत्यकासु तस्याद्रेथ वृन्दावनाभिधम् । वनं महत्तद्राक्षीत्सावर्णे! नारदो मुनिः ॥
कृष्णस्य राधिकायाश्च प्रियतत्कीडनस्थलम् । कल्पद्रुमालिभीरम्यं सरोभिश्च सपङ्कजैः
आम्रैराघ्रातकैर्नैर्पेवदरोभिश्च दाडिमैः । खजूरीपगनारङ्गैर्बालिकैरैश्च चन्दनैः ॥ ३१ ॥
जम्बूजम्बीरपनसैरक्षोदैः सुरदारुभिः । कदलीभिश्चम्पकैश्च द्राक्षाभिः स्वर्णकेतकैः
फलपुष्पभरानम्रैर्ब्रानावृक्षैर्विराजितम् । मल्लिकामाघवीकुन्दैर्लवङ्गैर्यूथिकादिभिः ॥
मन्दशीतसुगन्धेन सेवितं मातरि श्वना । शतशृङ्गस्वतैराद्रं निर्भरैश्च समन्ततः ॥

सदा वसन्तशोभाढ्यं रत्नदीपालिमण्डितैः ।

शृङ्गारिकद्रव्ययुतैः कुञ्जैर्जुष्टमनैकशः ॥ ३७ ॥

गोपानां गोपिकानाञ्च कृष्णसंकीर्तनैर्मुहुः । गोवत्सपक्षिनिनदैर्नार्गैर्नारुणानिम्बनैः
दधिमन्थनशब्दैश्च सर्वतो नादितं मुने! ॥ ३८ ॥

फुल्लपुष्पफलानम्रनानाद्रुमसुशोभनैः । द्वात्रिंशता वनैरन्यैर्युक्तं पश्य मनोहरैः ॥ ३९ ॥
वद्रीक्ष्य हृष्टः स प्रापगोलोकपुरमुज्ज्वलम् । वक्तुं लं रत्नदुर्गञ्च राजमार्गोपशोभितम्

राजितं कृष्णभक्तानां विमानैः कोटिभिस्तथा ।

स्थै रत्नेन्द्रखचितैः किङ्किणीजालशोभितैः ॥ ४१ ॥

महामणीन्द्रनिकरं रत्नस्तम्भाऽलिमण्डितैः ।

अद्भुतैः कोटिशः सौधैः पङ्क्तिसंस्थैर्मनोहरम् ॥ ४२ ॥

विलासमण्डपरम्यै रत्नसारविनिर्मितम् । रत्नेन्द्रदीपततिभिः शोभितं रत्नवेदिभिः
केसराऽगुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवचचितम् । दधिदूर्वालाजम्भा रम्भाभिः शोभिताङ्गणम्
वारिपूर्णैर्मघदैस्तोरणैः कृतमङ्गलम् । मणिकुट्टिमराजाध्वचलदभूर्गजाश्वकम् ॥
श्रीकृष्णदर्शनाऽऽयातैर्नैकब्रह्माण्डनायकैः । विरिञ्चिशङ्कराद्यैश्च बलिहस्तैः सुसंकुलम्
व्रजद्विः कृष्णवीक्षाऽथ गोपगोपीकदम्बकैः ।

सुसङ्कुलमहामार्गं मुमोदाऽऽलोक्य तन्मुनिः ॥ ४७ ॥

कृष्णमन्दिरमापाऽथ सर्वाश्चर्यमनोहरम् । नन्दादिवृषभान्वादिगोपसौधालिभिवृतम्
चतुर्द्वारैः षोडशभिर्दुर्गैः सपरिखैर्युतम् । कोटिगोपवृत्तैर्कैकद्वारपालसुरक्षितैः ॥ ४८ ॥
रत्नस्तम्भकपाटेषु द्वार्षु स्वाग्रस्थितेषु सः । उपविष्टाक्रमेणैव द्वारपालान्ददर्श ह ॥
वीरभानुं चन्द्रभानुं सूर्यभानुं तृतीयकम् । वसुभानुं देवभानुं शक्रभानुं ततः परम् ॥
रत्नभानुं सुपाश्वश्च विशालमृषमं ततः । अंशुं बलञ्च सुबलं देवप्रस्थं वसुधपम् ॥
श्रीरामानञ्च नत्वाऽसौ प्रविष्टोऽन्तस्तदाज्ञया ।

महाचतुष्के वितते तेजोऽश्वन्महोच्चयम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गोलोकवर्णनं नाम

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः श्रीवासुदेवदशनवर्णनम्

स्कन्द उवाच

तत्त्वेककालसम्भूतकोटिकोट्यंक्सन्निभम् । स व्यचष्ट महत्तेजो दिव्यंसिततरम्मुने
दिशश्च विदिशः सर्वा उद्धर्वाऽथो व्याप्नुवच्च यत् ।
अक्षरं ब्रह्म कथितं सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ २ ॥
प्रकृतिपुरुषंचोभौतकार्याण्यपिसर्वशः । व्याप्तं यद्योगसंसिद्धाः षट्चक्राणि निजान्तरे
व्यतीत्य मूर्ध्नि पश्यन्ति वासुदेवप्रसादतः ॥ ३ ॥
यद्वासाभासितः सूर्यो वह्निरिन्दुश्चतारकाः । भासयन्ति जगत्सर्वस्वप्रकाशं तथा मृतम्
यद्ब्रह्म पुरमित्याहुर्भगवद्भाम सात्वताः । यस्यान्तिकेषु परितस्तिष्ठन्त्यर्चककोटयः
ब्रह्मशङ्करवृन्दानिह्यपयुः परिसम्प्रमान् । पतन्ति बलिहस्तानि गोपगोपीब्रजाश्च यत्
कृष्णस्यानुग्रहोयस्मिन्स तेजसि तमीक्षते । केवलं तेज एवान्ये पश्यन्ति न तु तं मुने
तस्मिन्दृशाऽद्भुतदिव्यमन्दिरं विचित्ररत्नेन्द्रमयं मनोज्ञम् ।
रत्नोज्ज्वलस्तम्भसहस्रकान्तं महासभामण्डपदर्शनीयम् ॥ ८ ॥
सौधालिभिर्भूरिभिरुज्ज्वलाभिः स्वोपासकानां परितो विराजितम् ।
विचित्रसूक्ष्माभ्यरत्नभूगाविभूषितानां हि नृणाञ्च योषिताम् ॥ ६ ॥
सिंहासनं तत्र मणीन्द्रसारै रत्नेन्द्रसारैश्च विनिर्मितं सः ।
आश्चर्यकृतप्रेक्षकमानसानां दिव्यं मुनिः प्रैक्षत भ्रूहिर्षः ॥ १० ॥
तत्राऽथ कृष्णं भगवन्तमैश्वर्यरायणं निर्गुणमास्थितं सः ।
सर्वज्ञमीशं पुरुषोत्तमञ्च यं वासुदेवञ्च वदन्ति सात्वताः ॥ ११ ॥
यं केचिदाहुः परमात्मसङ्गं केचित्परं ब्रह्म परात्परञ्च ।
ब्रह्मेति केचिद्भगवन्तमेके विष्णुञ्च भक्ताः परमेश्वरञ्च ॥ १२ ॥

सप्तदशोऽध्यायः]

* नारदस्य भगवद्दर्शनवर्णनम् *

८१५

कन्दर्पसाहस्रमनोहराङ्गं सदा किशोरं करुणानिधानम् ।
अतिप्रशान्ताकृतिदर्शनीयं क्षराक्षरेभ्यश्च परं स्वतन्त्रम् ॥ १३ ॥
नैकाण्डसर्गस्थितिनाशलीलाविधायकापाङ्गनिरीक्षणञ्च ।
अनेककोट्यण्डमहाधिराजं विश्वैकवन्द्यं नटव्यं वैष्ण्वम् ॥ १४ ॥
अनर्घदिव्यात्तमपीतवाससमनेकसद्रत्नविभूषणाढ्यम् ।
नर्वानजीमूतसमानवर्णं कर्णोल्लसत्सन्मकराभकुण्डलम् ॥ १५ ॥
निजाङ्गनिर्यसितभूरितेजश्चयावृतत्वात्सितवर्णमुक्तम् ।
सद्रत्नसारोज्ज्वलसत्किरीटं शरत्सरोजच्छदचारुनेत्रम् ॥ १६ ॥
सुगन्धिसच्चन्दनचर्चिताङ्गं श्रीवत्सलक्ष्माङ्कितहृत्कपाटम् ।
निनादयन्तं मधुरञ्च वेणुं कृत्वा मुखाग्रेऽभ्युज्ज्वलरुदोभ्याम् ॥ १७ ॥
जयासुशीलाललितामुखानां वृन्दैः सखीनां सह राधया च ।
तमर्चमानं रमया च भामाकलिन्दजाजाम्बवतीमुखानाम् ॥ १८ ॥
धर्मेण वेदैरखिलैर्भगैश्च ज्ञानादिभिः सम्मतपाणिपुङ्गवैः ।
निषेव्यमाणश्च सुदर्शनाद्यर्निजायुर्धर्मतिथिररुनेकैः ॥ १९ ॥
मसारप्राणिकयपुवर्णवर्णैः सितैश्च केश्विजपापद्माग्र्यैः ।
उपासितं चक्रगदावजशङ्खलसदुज्ज्वलसुनन्दमुख्यैः ॥ २० ॥
श्रीदाममुख्यैरथ गोपवैर्भक्त्याऽवनम्रैर्द्विभुजैरनेकैः ।
उपास्यमानं गरुडेन चाऽग्रतो विभूतिभिश्चाष्टभिरुनताभिः ॥ २१ ॥
मूर्त्या च शान्त्या दयया च सेवितं पुष्ट्या च तुष्ट्या ह्यथ मेधया च ।
श्रद्धाक्रियाह्यन्नतिभिश्च मैत्र्या तथा तितिक्षास्मृतिबुद्धिभिश्च ॥ २२ ॥
दृष्ट्वा तमत्यद्भुतदिव्यमूर्तिं तद्रूपसौख्यहृताखिलेन्द्रियः ।
आनन्दवारिप्रतिरुद्धदृष्टिः प्रेम्णोद्धर्वा रोमासुखसम्भृतोऽभूत् ॥ २३ ॥
दण्डवत्तं नमस्कृत्य नारदः प्रेमविह्वलः । बद्धाञ्जलिपुटस्तस्थौ वांक्षमाणस्तदाननम्
तं मानयामास हरिः पृष्ट्वा स्वागतमादरात् ।

भक्तमेकान्तिकं स्वस्य स्वेनैव च दिदृक्षितम् ॥ २५ ॥

भगवद्वाक्यपीयूषास्वादप्राप्तात्मसंस्मृतिः । तद्दर्शनमहामन्दो भक्त्यातुष्टाव तं मुनिः
नारद उवाच

जयश्रीकृष्ण! भगवन्नारायणजगत्प्रभो! वासुदेवाऽखिलावास! सदैकान्तिकवल्लभ!

अत्याश्चर्यार्चनीयाङ्घ्रे राधिकामलादिभिः ।

त्वमेवात्यन्तिकं श्रेयोऽभीप्सतां परमा गतिः ॥ २८ ॥

नित्यानामात्मनां नित्य आत्मा चेतनचेतनः । क्षराक्षरेभ्यश्च परस्त्वं ब्रह्म परमं हरेः
यथाविशुद्धिः सिद्धिश्च भक्त्या परमया तव । तथानस्यान्नृणामन्यैः साधनैस्तप आदिभिः

त्वदङ्घ्रिदिव्यज्योत्स्नैका मुमुक्षूणां हृदि स्थितम् ।

महत्सन्तमसं हर्तुं सद्यः शक्ताऽस्ति सत्पते! ॥ ३१ ॥

सर्ववैदेस्त्वमेवेज्यउपास्योज्यैष च । निरूपितोऽसि भगवन्सर्वकारणकारणम्
एकैकस्मिन्नोमकूपेयत्तवाऽस्तिसितं महः । शान्तमानन्दरूपश्च तत्कोटीन्दुप्रभाधिकम्
अस्मिन्स्त्वमक्षरे धाम्निर्गुणेऽमृतसञ्ज्ञके । महःपुञ्जे सदैवास्ते निर्गुणः पुरुषोत्तमः

ब्रह्माण्डभयदात्कालान्मायायाश्च महाभयात् ।

मुक्ता भक्ता भवन्त्येव त्वदीयोपासनावलात् ॥ ३५ ॥

तं त्वामहमुपेतोऽस्मि शरणं जगदीश्वरम् । सर्वात्मानं विभुं ब्रह्ममहापुरुषमच्युतम्
यथा त्वच्चरणाम्भोजे भक्तिर्मे निश्चला सदा । भवेत्तथैव देवेश! कर्तुं महस्यनुग्रहम्

स्कन्द उवाच

इत्थं देवर्षिणा भक्त्या संस्तुतः परमेश्वरः ।

तमाहानन्दयन्वाचा सुधासम्मितया मुनिम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवदर्शनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

वासुदेवावतारादिवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

दर्शनं मम यज्जातं तव तत्तु महामुने ! नित्यैकान्तिकभक्तत्वान्निर्दम्भत्वान्मदिच्छया
अहिसाब्रह्मचर्यं च त्वयि नित्यं तद्द्वयम् । स्वधर्मोपशमौ चैव वैराग्यं चात्मवेदनम्
सत्सङ्गोऽष्टाङ्ग्यङ्गश्च सर्वथेन्द्रियनिग्रहः । मुन्यन्नवृत्तिश्च तपः सर्वव्यसनहीनता ॥
भदेकान्तिकभक्तिश्च माहात्म्यज्ञानपूर्विका । वर्त्तते तेन मामत्र पश्यसि त्वं हि सुव्रत
इदं लक्षणसम्पन्नायेत्युरन्येऽपि मानवाः । तेपि मामीदृशं विप्र! पश्यन्त्येकान्तिकप्रियम्

असावहमिह ब्रह्मन्नस्मिन्नक्षरधामनि ।

राधालक्ष्मीयुतो नित्यं वसामि स्वाश्रितैः सह ॥ ६ ॥

वासुदेवस्वरूपोऽहं सर्वकर्मफलप्रदः । अन्तर्यामितया वर्त्तते स्वतन्त्रतः सर्वदेहिनाम्
वकुण्ठाख्ये महाधाम्निलक्ष्म्या सह चतुर्भुजः । वसामिनन्दगरुडमुख्यैः साकञ्चपापदैः
धाम्नि तेजोमये दिव्येश्वेतद्वीपेऽन्वहं भुवि । ददामि श्वेतमुक्तेभ्यः पञ्चकालं स्वदर्शनम्
कुर्वेऽनिरुद्धप्रद्युम्नसङ्कर्षणसमाह्वयैः ।

स्वरूपैर्नैककोट्यण्डसर्गस्थित्यप्ययानहम् ॥ १० ॥

सर्गारम्भे मया ब्रह्मा सृष्टो नाभिसरोरुहात् ।

तपसाऽऽराधयामास स मां यज्ञैश्च नारद ॥ ११ ॥

ततस्तस्मै प्रसन्नोऽहं प्राददामीप्सितान्वरान् ।

ब्रह्मन्प्राप्स्यसि सामर्थ्यं प्रजानां त्वं विसर्जने ॥ १२ ॥

आज्ञायामेव ताः सर्वास्तव स्थास्यन्ति मद्भरात् ।

वेदाश्चापि स्फुरिष्यन्ति तव बुद्धौ सनातनाः ॥ १३ ॥

ज्ञानञ्च मत्स्वरूपस्य यथावत्तेभविष्यति । त्वया कृताश्चमर्यादां नातिक्रंस्यतिकश्चन

सुरासुरगणानाञ्च मुनीनाञ्च महात्मनाम् । त्वमेव वरदो ब्रह्मन्वरेप्सूनां भविष्यसि
असाध्ये यत्र कार्येचमोहमेप्यसितत्त्वहम् । प्रादुर्भूयकरिष्यामिस्मृतमात्रस्त्वयाविधे
सृज्यमाने त्वया विश्वे नष्टां पृथ्वीं महार्णवे ।

आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ।

हिरण्याक्षं निहत्यैव दैतेयं बलगर्वितम् ॥ १७ ॥

दिनान्तेतत्रमत्स्योऽहंभूत्वाक्षोणीतरीमिव । सहोपधिधारयिष्येमन्वादींश्चनिशावधि
सुधायै मथ्यतामब्धिकाशयपानान्निराश्रयम् । मन्थानं कूर्मरूपोऽहंभास्येपृष्ठेचमन्दरम्
नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं विधे !। सुरकार्ये हनिष्यामियज्ञज्ञं दितिनन्दनम्
विरोचनस्यबलवान्बलिःपुत्रोमहासुरः। भविष्यतिसशक्रश्चस्वाराज्याच्छयावयिष्यति
त्रैलोक्येऽपहृतेतेनविमुखेचशचीपती । अदित्यांद्वादशःपुत्रःसम्भविष्यामिकश्यपात्
ततो राज्यं प्रदास्यामि देवेन्द्राय दिवः पुनः ।

देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेष्वहं विधे !।

बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥ २३ ॥

कर्दमाद्देवहृत्याञ्च भूत्वाऽथ कपिलाभिधः । प्रवर्तयिष्येकालेननष्टंसाङ्ख्यविरागयुक्
दत्तो भूत्वाऽनसूयायामत्रेरान्विक्षिकीततः । प्रह्लादायोपदेक्ष्यामि विद्याञ्चयदवे विधे
मेरुदेव्यां सुतो नभेर्भूत्वाहममृषभो भुवि । धर्मं पारमहंस्याख्यंवर्तयिष्ये सनातनम्
त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्बहः ।

क्षत्रञ्चोत्सादयिष्यामि भग्नसेतुकदध्वगम् ॥ २७ ॥

सन्धौतु समनुप्राप्ते त्रेतायाद्वापरस्यच । कौशलयायां भविष्यामि रामोदशरथादहम्
सीतामिधानालक्ष्मीश्चभवित्रीजनकात्मजा । उद्ग्रहिष्यामितामैशंभङ्क्त्वाधनुरहंमहत
ततो रक्षःपतिं घोरं देवर्षिद्रोहकारिणम् । सीतापहारिणंसङ्ख्येहनिष्यामिसहानुजम्
तस्य मेतुचरित्राणिवालमीक्यायामहर्षयः । तदागास्यन्तिबहुधाथच्छ्रुतेःस्यादवक्ष्यः
द्वापरस्यकलेश्च सन्धौ पर्यवसानिके । भूभारासुरनाशार्थं पातुं धर्मं धार्मिकान् ॥

वसुदेवाद्भविष्यामि देवक्यां मथुरापुरे ॥ ३२ ॥

कृष्णोऽहंवासुदेवाख्यस्तथासङ्कर्षणोबलः । प्रद्युम्नश्चाऽनिरुद्धश्चभविष्यन्तियदोःकुले

गोपस्य वृषमानोस्तु सुता राधा भविष्यति ।

घृन्दावने तथा साकं विहरिष्यामि पञ्चज ! ॥ ३४ ॥

लक्ष्मीश्च भीष्मकसुता रुक्मिण्याख्या भविष्यति ।

उद्ग्रहिष्यामि राजन्यान्घुद्रे निर्जित्य तामहम् ॥ ३५ ॥

धर्मदुहोऽसुरान्हत्वा तदाविष्टांश्च भूपतीन् । धर्मं संस्थापयन्नेवकरिष्येनिर्भरांभुवम्
येन केनाऽपि भावेनयस्यकस्याऽपिमानसम् । मयिसंयोक्ष्यतेतन्तंनेष्येब्रह्मगतिपरां
धर्मं भुवि स्थापयित्वा कृत्वा यदुकुलक्षयम् ।

पश्यतां सर्वदेवानामन्तर्द्वास्ये भुवस्ततः ॥ ३८ ॥

कृष्णस्य मपवीर्याणि कृष्णद्वेपायनादयः । गास्यन्तिबहुधाब्रह्मन्सद्यःपापहराणिहि
कृष्णद्वेपायनो भूत्वा पराशरमुनेः सुतः । शाखाविभागं वेदस्य करिष्यामितरोरिव
वैदिकं विधिमाश्रित्य त्रिलोकीपरिपीडकान् ।

छलेन मोहयिष्यामि भूत्वा बुद्धोऽसुरानहम् ॥ ४१ ॥

मया कृष्णेन निहताः साऽर्जुनेन रणेषु ये । प्रवर्तयिष्यन्त्यसुरास्तेत्वधर्मयदाक्षितौ
धर्मदेवात्तदा भक्तादहं नारायणो मुनिः । जनिष्ये कोशले देशे भूमौहिसामगोद्विजः
मुनिशापन्नृतांप्राप्तानृसींस्तात!तथोद्धवम् । ततोऽवितासुरेभ्योऽहंसद्धर्मंस्थापयन्नज!

जनान्मलेच्छमयान्भूमौ कलेरन्ते महैनसः ।

कल्को भूत्वा हनिष्यामि विचरन्दिव्यवाजिना ॥ ४५ ॥

यदा यदा च वेदोक्तो धर्मो नाशिष्यतेऽसुरैः ।

प्रादुर्भावो भविष्यो मे तद्रक्षायै तदा तदा ॥ ४६ ॥

तस्माच्चिन्तांविहायैवप्रजाःसृजयथागुरा । एतान्दत्त्वावरान्स्तस्माअहमन्तर्हितोऽभवम्
यथा तस्मै वरा दत्तास्तथैव च मयाकृतम् । कुर्वेकरिष्ये च मुनेनिजशक्तिभिरञ्जसा
एवम्विधस्य मे ब्रह्मत्रीशितुः सर्वदेहिनाम् । दर्शनं दुर्लभं जातं तथैकान्तिकभक्तितः
वरं वरय मत्तत्त्वं स्वाभीष्टं मुनिसत्तम । प्रसन्नोऽस्मिभृशं तुभ्यंनाऽफलं ममदर्शनम्

स्कन्द उवाच

श्रुत्वेति भगवद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः । मन्यमानो निजं धन्यं तमुवाच प्रभुं मुने ।
दर्शनादेव ते स्वामिन्सम्पूर्णो मे मनोरथः । इदं हि दुर्लभं मन्ये सर्वेणामपि देहिनाम् ।
अतस्ते च त्वदीयानां त्वद्वाङ्मोक्षस्याऽमृतस्य च ।

साक्षात्समीक्षणादन्यत्प्राप्यं मे नास्ति वाञ्छितम् ॥ ५३ ॥

इतोऽन्यद्दुर्लभं काऽपि नास्ति ब्रह्माण्डगोलके । यदहं परितुष्टात्तेप्रार्थयेयमिहाच्युत ।
लोकान्तरसुखं यत्तद्वैदिकैरेव कर्मभिः । देवैः पित्र्यैश्चलभ्येत तच्चाऽप्यस्ति हितश्वरम् ।
नेच्छामि तदहं किञ्चित्सुखं त्वत्तः परंप्रभो ! वरमेकं तु याचे त्वत्स्वेप्सितं वरदर्पभात् ।
तवाऽथ तव भक्तानां सदैवगुणगायने । अत्युत्सुकाऽस्तु मे बुद्धिस्त्वयि प्रीतिविवर्द्धिनी ।

स्कन्द उवाच

तथाऽस्त्विति प्रतिश्रुत्य कृष्णस्तेनेति याचितम् ।

गानोपयुक्तां महतीं वीणां दत्त्वाऽब्रवीत्पुनः ॥ ५४ ॥

श्रीभगवानुवाच

अधुना गच्छ देवर्षे विशालांबद्रीमितः । तत्र धर्मात्मजं भक्त्या मामाराधय सुव्रत ।
त्वं लोकान्तिकभक्तोऽसि मम निष्कपटान्तरः । तेन त्वामधिकं मन्ये विधेरपि पितुस्तव ।
यादृशोऽहञ्च यद्रूपो यावांश्च महिमा मम । विदुस्तत्सर्वमपि मे भक्ता एकान्तिकामुने ।
हृदि चिन्त्योऽहमेवास्मि सतांतेषां च ते मम । तेषामिष्टं न मत्तोऽन्यन्मम तेभ्यो न किञ्चन ।
यथा पतिव्रता नार्यो वशीकुर्वन्ति सत्पतिम् ।

निजैर्गुणैस्तथा भक्ता वशीकुर्वन्ति मामपि ॥ ६३ ॥

अनुयामि श्रिया साकं तानहं परवानिव । यत्र यत्र च ते सन्ति तत्र तत्राऽहमस्मि हि ।
सत्सङ्गादेव मत्प्राप्तिर्भवेद्बुवि मुमुक्षताम् । नान्योपायेन देवर्षे ! सत्यमित्यवधारय ॥

मामेव यर्हि शरणं मानुषाः प्राप्नुवन्ति ये ।

तर्ह्येव ते विमुच्यन्ते मायाया जीवन्धनात् ॥ ६६ ॥

मां प्रपन्नस्तु पुरुषो येन केनापि भावतः । यथेष्टं सुखमाप्नोति न तु संसृतिमन्यवत् ।

एकोनविंशोऽध्यायः] * नारदनरनारायणसमागमवर्णनम् *

८२१

स्कन्द उवाच

एवमुक्तो भगवता प्राप्तोऽनुग्रहमीप्सितम् । प्रणम्य साश्रूनयनः पर्यावर्तत नारदः ॥ ६८ ॥
तमेव वीणया गायञ्छ्वेतमुक्तमपश्यत । प्राग्वत्स्वाग्रे चलन्तं तमन्वगच्छद् द्विजर्षभ ।

सद्यः श्वेतं महाद्वीपं प्राप्य श्वेतान्प्रणम्य तान् ।

निवृत्तो नारदो ब्रह्मंस्तरसा मेरुमागमत् ॥ ७० ॥

ततो मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् । निपपात च खान्त्पूर्णं विशालां वदरीमनु ॥
इति श्रीस्कादे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवावतारादिकथनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

नारदनरनारायणसमागमवर्णनम्

स्कन्द उवाच

ततः स ददृशे देवो पुराणावृप्सितमौ । तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥

तेजसाऽप्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ।

श्रीवत्सलक्षणौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥ २ ॥

वसन्निह भुजौ तौ च पादयोश्च कलक्षणौ । व्यूढोरस्को दीर्घभुजौ सितसूक्ष्मव्रताशुक्रौ ।
श्वाम्यौ पृथुललाटी च सुभ्रवौ शुभनासिकौ । शुभलक्षणसम्पन्नौ दिव्यमूर्त्तौ धनप्रभौ ।

चिन्तयेनाऽन्तिकं प्राप्य तयोः कृत्वा प्रदक्षिणाम् ।

भक्त्या प्रणम्य साष्टाङ्गं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ५ ॥

ततस्तौ तपसां वासो यशसां तेजसां मपि । ऋषीषौर्वाहिकस्याऽन्ते विधेमौ न विहाय च ।

प्रीत्या नारदमव्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां समार्चताम् ।

पीठयोरुपविष्टौ तौ कौशयोर्नारदश्च सः ॥ ७ ॥

तेषु तत्रोपविष्टेषु स देशोऽभिव्यराजत । आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोऽग्निभिर्यथा
अथ नारायणस्तत्र नारदस्वाक्यमब्रवीत् । सुखोपविष्टविश्रान्तकृतातिथ्यं सुसत्कृतम्

श्रीनारायण उवाच

अपि ब्रह्मन्स भगवान्परमात्मा सनातनः । ब्रह्मधाम्नि त्वया दृष्ट आवयोः कारणं परम्

नारद उवाच

भगवंस्त्वप्रसादेन तमहं परमेश्वरम् । वासुदेवं समालोके स्थितमक्षरधामनि ॥ ११
इह चैवागतः स्तेनविस्मृष्टोवांनिपेक्षितम् । आसिष्येतत्परोभूत्वायुवाभ्यांसहनित्यशः

श्रीनारायण उवाच

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि यत्ते दृष्टः स्वयं प्रभुः । न हितं दृष्टवान्ब्रह्मन्कश्चिद्देवोपि वा ऋषिः

भक्त्यैकान्तिकया तस्य प्राप्ता अक्षरसाम्यताम् ।

ये हि भक्तास्त एवैनं पश्यन्त्यखिलकारणम् ॥ १४ ॥

सदिव्यमूर्त्तिर्भगवान्दुर्दर्शः पुरुषोत्तमः । नारदैतद्वि मे सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥

नाऽन्यो भक्तात्प्रियतरो लोके तस्याऽस्ति कश्चन ।

ततः स्वयं दर्शितवांस्तवाऽऽत्मानं द्विजोत्तम ॥ १६ ॥

तेजः पुञ्जाभिरुद्भाङ्गो गुणातीताद्भुताकृतिः ।

अखण्डानन्दरूपश्च सदा शुद्धोऽच्युतोऽस्ति सः ॥ १७ ॥

रूपवर्णवयोवस्थाः प्राकृतानैव तस्य हि । सर्वं तस्याऽस्ति तद्विव्यंसर्वोपकरणानि च

एकान्तिकानां भक्तानां स एव परमा गतिः ॥ १८ ॥

आत्मब्रह्मैक्यसम्पन्नं विनिवृत्तगुणैरपि । क्रियते वासुदेवस्य भक्तिरित्यङ्गुणो हि सः

माहात्म्यमस्य को वक्तुं शक्नुयात्परमात्मनः । अचिन्त्यानन्तशक्तीनामधिपस्य महामुने

आत्मात्मा चाक्षरात्मा च ह्येष आकाशनिर्मलः । दिव्यदुर्गाक्ष्यः सन्मात्रः पुरुषो वसुदेवजः

समस्तकल्याणगुणो निगुणश्चेश्वरेश्वरः । परया विद्यया वेद्य उपास्यो ब्रह्मविप्रभुः

दिव्यमूर्त्तिं तमीशानं तपसैकान्तिकेन च । यः प्रीणयति धर्मेण सधन्यतम उच्यते

तस्मात्त्वमपि देवर्षे ! धर्मेणैकान्तिकेन तम् । आराधयन्निहैवाङ्ग ! कञ्चित्कालं तपःकुरु

तपसैवाऽतिशुद्धात्मा माहात्म्यं तस्य सत्पतेः ।

यथावज्ज्ञास्यति भवान्नोच्यमानं मयाऽखिलम् ॥ २५ ॥

सर्वार्थसाधनं विद्वितपस्तद्दृष्ट्यं मुने ! नातसभूरितपसा स वशीक्रियते प्रभुः ॥

स्कन्द उवाच

एवमुक्तो भगवता नरनारायणेन सः । प्रीतस्तपः कर्तुं मिच्छंस्तमुवाच महामतिः ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारदनरनारायणसमागमो नामैकोन-

विंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः

चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणम्

नारद उवाच

भगवन्ब्रूहि मे धर्ममेकान्तं तव सम्मतम् । प्रीयते येन विश्वात्मा वासुदेवः ससवदा

श्रीनारायण उवाच

साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन्मतस्ते विमला किल ।

मयि स्निग्धायं भक्ताय तुभ्यं गुह्यमपि ब्रुवे ॥ २ ॥

धर्म एष मया प्रोक्तः कल्पस्याऽऽदौ विवस्वते । तमेव कथये तुभ्यं सनातनमहं मुने

स्वधर्मज्ञानवैराग्यैः सह लक्ष्मीवदीश्वरे । तस्मिन्ननन्याभक्तिर्याधर्मैकान्तिकः सवैः

तेनैवातिप्रसन्नः स्याद्गोलोकाधिपतिः स्वयम् । जायते सच भक्तोऽपि परिपूर्णमनोरथः

नारद उवाच

लक्षणानि बुभुत्सामिस्वधर्मादेः पृथक्पृथक् । शास्त्रयोनेरहं त्वत्त्वोक्तानि त्वमहं सि
निगमागमशास्त्राणां सर्वेषामपि सत्पते ! मूलं त्वमेक एवासि येषु धर्मः सनातनः

त्वमेव साक्षाद्भगवान्वासुदेवोऽक्षरात्परः । श्रेयसे सर्वभूतानां वर्तसेऽत्रदयानिधिः ॥
त्वत्तोऽन्ये तुस्वस्वभावगुणतन्त्राह्यजादयः । यथावन्नविजानीयुर्दमर्दींस्त्वमतोवद

स्कन्द उवाच

इति देवर्षिणा पृष्टो भगवान्धर्मनन्दनः । स्वधर्मादीन्क्रमेणैव कथयामास सर्ववित्
श्रीनारायण उवाच

वर्णानामश्रमाणाश्च सदाचारः पृथक्पृथक् । सामान्यःसविशेषश्चस्वधर्मःस उदीर्यते
नृणां साधारणं धर्मं सर्वेषामादितः शृणु । अहिंसा परमोधर्मस्तत्राऽऽदिम उदाहृतः
स्वमुख्यधर्मवृत्त्योरप्यद्रोहोमनसाऽपियः । सतिगत्यन्तरेप्राणिमात्रस्यापीतिसामता
सत्यावाभूतमात्रस्य द्रोहोमनस्याद्यथातथा । तपश्चशास्त्रविहितभोगसङ्कोचलक्षणम्
वाह्यमाभ्यन्तरश्चेति द्विविधं शौचकर्म च । अनादानं परस्वस्य परोक्षं वा छलेन च
यथोचितं ब्रह्मचर्यं कामलोभक्रुधां जयः । मुदा वित्तार्पणं पात्रे तुष्टिलब्धेन देवतः ॥
तीर्थक्षेत्रे च यज्ञादौचतुर्वर्गास्तयेऽपि वा । आत्मनो वापरस्याऽपिसर्वथा यातवर्जनम्
जातिभ्रंशकराणाञ्च कर्मणां परिवर्जनम् । पाणिपादोदरोपस्थवाचां संयमनं तथा
सर्वेषां व्यसनानाञ्च वर्जनं मद्यमांसयोः । व्यभिचाराग्निवृत्तिश्च कुलसद्धर्मपालनम्
एकादशीनां सर्वासां यमैः साकमुपोषणम् । हरेर्जन्मदिनानाञ्च व्रताचरणमञ्जसा ॥

आर्जवं साधुसेवा च विभज्याऽन्नादिभोजनम् ।

भक्तिर्भगवतश्चेति धर्माः साधारणा नृणाम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वर्णाश्चत्वार ईरिताः । तेषां पृथक्पृथग्धर्मांस्विशेषान्वच्मि तेमुने
शमो दमःक्षमाशौचमास्तिक्यंभक्तिरीशितुः । तपो ज्ञानंचविज्ञानंचिप्रधर्मःस्वभावजः
शूरत्वं धैर्यमौदार्यं वलं तेजः शरण्यता । गोविप्रसाधुरक्षेज्याधर्माः क्षत्रस्यकीर्त्तिताः
राज्ञस्त्वेतेऽथ नीत्येव प्रजानां परिपालनम् । धर्मसंस्थापनंभूमौ धर्मादण्डार्हदण्डनम्
आस्तिक्यं दाननिष्ठाचसाधुब्राह्मणसेवनम् । अनुष्टिर्थोपचये धर्मविश्वस्यचोद्यमः
द्विजातीनां च देवानां सेवा निष्कपटंगवाम् । विशेषधर्मःकथितःशूद्रस्यमुनिसत्तम
अध्यापनंयाजनञ्चविशुद्धाच्चप्रतिग्रहः । विप्रस्यजीविकाप्रोक्तातत्रान्त्यात्वापदिस्मृता

याजनेऽध्यापने वाऽपि दोषदर्शी द्विजोत्तमः ।

यस्तस्याऽन्यापि विहिता वृत्तिरस्ति चतुर्विधा ॥ २६ ॥

शिलोऽच्छं नित्ययाच्ञा च शालीनञ्चोचिता कृपिः ।

श्रेयसी पूर्वपूर्वाऽत्र ज्ञातव्या द्विजसत्तमैः ॥ २७ ॥

विप्रो जीवेद्वैश्यवृत्त्या सत्यामापदि नारद ! । अथ वा क्षत्रवृत्त्या न तु कर्हिचित् ॥ २१
शस्त्रेण जीवेत्क्षत्रन्तु सर्वतो धर्मरक्षया । आपन्नो वैश्यवृत्त्येव विप्ररूपेण वा चरेत् ॥
करादानादिनृपतेरविप्राद्भृत्तिरीरिता । देशकालानुसारेण रक्षयित्वाऽखिलाः प्रजाः
आपत्कालेपि क्षत्रस्य ब्राह्मणस्यैव सर्वथा । विगर्हितानीचसेवास्वतेजःक्षयकारिणी

कृषिवाणिज्यगोरक्षा तुरीया वृद्धिजीवनम् ।

वैश्यस्य जीषिका प्रोक्ता शूद्रवृत्तिस्तथाऽऽपदि ॥ २५ ॥

शूद्रो जीवेद् द्विजातीनां सेवालब्धधनेन च ।

आपत्काले तु कार्वादेर्जीविकावृत्तिमाश्रयेत् ॥ २६ ॥

आपन्मुक्तस्तुसर्वोऽपि प्रायश्चित्तंयथोचितम् । विधायस्वस्ववृत्त्येवपुनर्वर्त्ततमुख्यया
चातुर्वर्ण्यसतांसङ्गं कुर्यान्नत्वसतां क्वचित् । मुक्तिप्रदोऽस्मिन्तत्सङ्गःकुसङ्गो निरग्यप्रदः

कामं क्रोधं रसास्वादं जित्वा मानञ्च मत्सरम् ।

निर्दम्भं विष्णुभक्ता ये ते सन्तः साधवो मताः ॥ २६ ॥

स्त्रियां स्त्रैरे रसास्वादे सक्ताश्च धनगृध्नवः ।

हिंसा दम्भकृताटोपा भक्ताभासा हासाधवः ॥ २७ ॥

असाधुपवासुरी सम्पद्वी सम्पत्तु साधुषु ।

सहजाऽस्तीति निश्चित्य सेव्याः सन्तः सुप्तेषुभिः ॥ २८ ॥

यादृशां यस्य सङ्गः स्याच्छास्त्राणां वा नृणामपि ।

बुद्धिः स्यात्तादृशी तस्य कार्योऽतो नाऽसतां हि सः ॥ २९ ॥

ये साधुसेवारुचयःपुरुषानिजशक्तिः । अप्राप्यंतास्तितेषां वै किमप्यैश्वर्यमूर्जितम्
स्वधर्मस्थाअपिसतां द्रोहिणोयेतुमानवाः । सद्गतिर्नैवते यान्ति क्वापिकेनापिकर्मणा

महापूजार्ताविष्णोर्भक्ताअपिसतांयदि । द्रोहं कुर्युस्तदा तेषु न प्रसीदतिसकचित्
सद्द्रोहिणस्तुदेहान्तेयांयांयोनिं व्रजन्ति च । तत्रतत्रधुधारोगैःपीड्यन्तेजीवितावधि
सतामतिक्रमादेव पुण्यानां महातामपि । सद्यः क्षयः स्यात्सर्वेषामायुषः सम्पदामपि

तस्मात्सेवा सतां कार्या सर्वैरपि सुखेप्सुभिः ।

पुण्यतीर्थानि सेव्यानि पूज्या विप्राश्च धेनवः ॥ ४८ ॥

तीर्थानि देवप्रतिमा निन्देयुर्गैकुबुद्धयः । तेषां तु जारजातानां वंशोच्छेदो भवेद्भुवम्

एकस्मिंस्तर्पिते विप्रे सद्भोज्यैर्दक्षिणादिभिः ।

तर्पितं स्याज्जगत्सर्वं हरिस्तुष्यति च स्वयम् ॥ ५० ॥

एकस्मिन्ब्राह्मणे दुग्धे दुग्धं स्यात्सकलं जगत् ।

तस्माच्छ्रुत्या पूजनीया ब्राह्मणा विष्णुरूपिणः ॥ ५१ ॥

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति सर्वे देवगणा अपि । तथा सर्वाणितीर्थानि तामुतिष्ठन्ति सर्वदा
गव्यर्चितायामेकस्यां सर्वे देवाः समर्चिताः । कृतानि स्युश्च सर्वाणि तीर्थान्यपि च नारद
एकस्या अपि गोर्द्रोहि कृते कापि प्रमादतः । दुग्धाः स्युर्देवता सर्वास्तीर्थान्यपि च कृत्स्नशः
तस्माच्चातुर्वर्ण्यजनैर्यथोक्तविधिसंस्थितैः । भवितव्यं प्रयत्नेन त्रेतव्यञ्च निषेधतः
चातुर्वर्ण्ये तरे ये तु तेषां वृत्तिः कुलोचिता । चौर्यहिंसाद्यधर्मेण रहितैव हितावहा
वर्णधर्मा इति प्रोक्ताः सङ्क्षेपेण महामुने । चतुर्णामाश्रमाणाञ्च धर्मानथ वदामि ते

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणं नाम

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा । एत आश्रमिणः प्रोक्ताश्च त्वारो मुनिसत्तमः

संस्कारैः संस्कृतो यस्तु शुद्ध्यो निर्वृजिता ताम् ।

प्रातः स हि ब्रह्मचारी तद्धर्मानादितो ब्रूवे ॥ २ ॥

वर्णावेदमधीयीत वसन् गुरुगृहे शुचिः । जितेन्द्रियो जितक्रोधो विनीतस्तथ्यभाषणः

सायं प्रातश्चरेद्धोमं भिक्षाचर्याञ्च संयतः ।

कुर्यात्त्रिकालं सन्ध्याञ्च विष्णुपूजां तथाऽन्वहम् ॥ ४ ॥

गुर्वाङ्गयैव भुञ्जीत मितमन्नमनाकुलः । गुरुसेवापरो नित्यं भवेद्द्वयसनवर्जितः ॥ ५ ॥

स्नाने च भोजने होमे जपे मौनमुपाश्रयेत् । छिन्द्यान्नखरोमाणि दन्तान्नं वाति धावयेत्
नाऽतिधावेच्च वासांसि भवेन्निष्कपटो गुरौ । आहृतोऽध्ययनं कुर्यादादावन्ते च तनमेत्

अस्पृश्यान्न स्पृशेच्चासौ नाऽसंभाष्याञ्च भाषयेत् ।

अभक्ष्यं भक्षयेन्नैव नाऽपेयञ्च पिबेत्कचित् ॥ ८ ॥

मेखलामजिनं दण्डं विभृयाच्च कर्मण्डलम् । सिते द्वे वाससी ब्रह्मसूत्रञ्च जपमालिकाम्

दर्भपाणिश्च जटिलः केशसंस्कारवर्जितः । अङ्गरागं पुष्पहारान्भूषणानि च वर्जयेत् ॥

तेलाभ्यङ्गं न कुर्वीत कज्जलेनाऽञ्जनं तथा । वर्जयेच्च प्रयत्नेन संसर्गं मद्यमांसयोः

स्त्रीणां निरीक्षणं स्पर्शभाषणं क्रीडनादि च । वर्जयेत्सर्वथा वर्णास्त्रियाश्चाप्यवलेखनम्

विना च देवप्रतिमां काष्ठचित्रादि योषितम् ।

अपि नैव स्पृशेद्द्वीमान्न च बुद्ध्याऽवलोकयेत् ॥ १३ ॥

प्राणिमात्रञ्च मिथुनीभूतं नैक्षेत कर्हिचित् ।

स्त्रीणां गुणांश्चाऽप्यगुणाञ्छृणुयान्नैव नो वदेत् ॥ १४ ॥

अस्पृशन्नेवन्देतगुरुपत्नीमपिस्वकाम् । जनन्याऽपि नतिष्ठेत रहःस्थानेतुर्कहिंचित्
एवंवृत्तोवसेत्तत्रयावद्विद्यासमापनम् । ततोविरक्तोन्यासी स्याद्वर्णी वानैष्टिकोभवेत्
अनधिकारिता प्रोक्ता नैष्टिकव्रतिनां कलौ ॥ १६ ॥
न सन्धाविति विज्ञेयंकलीतिशब्दसंग्रहात् । वनीस्यादथ वाब्रह्मविरक्तोभवेद्गृही
प्राजापत्यं च सावित्रं ब्राह्मं नैष्टिकमेव च । चतुर्विधं ब्रह्मचर्यं तत्रैकं शक्तिः श्रयेत्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

गृहस्थधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

गृही युभूषुर्गुरुवेदक्षिणांस्वस्यशक्तिः । दत्त्वा तद्वाङ्मयैवाऽसौ समावर्त्तनमाचरेत्
ततः कुलोचितांयोषां वयसोनामरोगिणीम् । पुंलक्षणेनरहितामपापांविधिनोद्बहेत्
स्वाधिकारानुसारेण कृष्णसम्प्रीतयेऽन्वहम् । देवर्षिपितृभूतानि यजेतविधिनाततः
स्नानं सन्ध्यां जपं होमं स्वाध्यायं विष्णुपूजनम् ।
तर्पणं वैश्वदेवञ्च कुर्याच्चाऽऽतिथ्यमन्वहम् ॥ ४ ॥
कुर्यात्पुण्यं यथाशक्तिन्यायार्जितधनेन च । अनासक्तः पोष्यवर्गं पुष्णीयाञ्चतुर्पीडयेत्
देहेच दैहिकान्वासावुद्दिश्य पशुवत्परैः । वैरं न कुर्याद्देहादावहन्तां ममतां त्यजेत् ॥
कुर्याद्वागवतानाञ्चसतांसङ्गमतन्द्रितः । न स्त्रैणानां व्यसनिनांसङ्गंकुर्यान्नलोभिनाम्
कामभावेन नैक्षेत परयोषान्तु कर्हिंचित् ।
श्राद्धपर्वव्रताहादौ नोपेयाञ्च स्वयोषितम् ॥ ८ ॥
प्राप्तोऽपि पुरुषः साङ्ख्ये योगे च परिपक्वताम् ।

पुत्र्या अपि प्रसङ्गेन रहःस्थाने तु मुह्यति ॥ ६ ॥

अतो मात्रा भगिन्या वा दुहित्राऽपि रहःस्थले ।

सह नाऽऽसीत मतिमान्युवत्या किमुताऽन्यथा ॥ १० ॥

अमङ्गलानां सर्वेषां विधवाहृत्यमङ्गलम् । तद्दर्शनञ्च तत्स्पर्शोन्मुखां सुकृतहृत्ततः ॥
प्रयाणकाले विधवादर्शनं सन्मुखे यदि । स्यात्तदानैवगन्तव्यमन्यथा मरणं ध्रुवम् ॥

आशिषो विधवा स्त्रीणां समाःकालाहिफूटुकतैः ।

ततश्च विभियात्ताभ्यो राक्षसीभ्यो यथा गृही ॥ १३ ॥

मद्यमांसमादकञ्च द्यूतादीन्दूरतस्त्यजेत् । नद्रोहंप्राणिमात्रस्य कुर्याद्वाचापिकर्हिंचित्
अवतारचरित्राणि शृणुयादन्वहं हरेः । सर्वा अपि क्रियाः कुर्याद्वासुदेवार्थमास्तिकः
ऊर्जे माघे च वैशाखे चातुर्मास्ये मलिम्लुचे । अन्येषु पुण्यकालेषु विशेषनियमांश्चरेत्
पुण्यदेशे पुण्यकाले सत्पात्रे विधिना गृही । दद्याद्दानं यथाशक्तिदयांकुर्वीत जन्तुषु
पुण्यान्देशान्पुण्यकालान्पुण्यपात्राणिचाऽनघ ! । कथयामि विशेषेण धर्मवृद्धिकराणि ते
देशः सर्वोत्तमस्त्वेष भुवि यो मदधिष्ठितः । महामुनिगणा यत्र तपस्यन्ति महाव्रताः
हरितद्वक्त्रमाहात्म्याद्देशानामस्ति पुण्यता । गङ्गाद्वारं मधुपुरी नैमिषारण्यमेव च ॥
कुरुक्षेत्रमयोध्या च प्रयागश्च गयाशिरः । पुरी वाराणसी चैव पुण्यश्च पुलहाश्रमः ॥
कपिलाश्रमः श्रीरङ्गः प्रभासश्चकुशस्थली । क्षेत्रं सिद्धपदाख्यं च पौष्करञ्चमहत्सरः
क्रीडास्थानं भगवतः सश्रियो रैवताचलः । तथा गोवर्द्धनगिरिः पुण्यवृन्दावनं वनम्
महेन्द्रमलयाद्याश्च सप्ताऽपि कुलपर्वताः । भागीरथी महापुण्या यमुना च सरस्वती
गोदावरी च सरयूः कावेरी गोमतीमुखाः । पुराणप्रथिताः पुण्या महानद्यो नदास्तथा
महोत्सवैर्मवेद्यत्र भगवत्प्रतिमार्चनम् । प्रभोरनन्यभक्ताश्च भवेयुर्यत्र यत्र च ॥ २६ ॥

अहिंसाश्च स्वधर्मस्था यत्र स्युर्ब्राह्मणोत्तमाः ।

मृगाद्याः पशवो यत्र विचरेयुश्च निर्भयाः ॥ २७ ॥

यत्र यत्रावताराश्च हरेर्वासश्च यत्र वा । एते पुण्यतमा देशा भुवि सन्ति विशेषतः ॥

अल्पोऽप्येषु कृतो धर्मः स्यात्सहस्रगुणो नृणाम् ।

पुण्यवृद्धिकरान्कालाञ्छृण्वथो वच्मि नारद ॥ २६ ॥

अयने द्वे च विषुवं ग्रहणं सूर्यसोमयोः । दिनक्षयो व्यतीपातः श्रवणक्ष्राणि सर्वशः

द्वादश्य एकादश्यश्च मन्वाद्याश्च युगादयः ।

पुण्याः स्युस्तिथयः सर्वा अमावास्या च वैधृतिः ॥ २७ ॥

मासर्शयुक्पौर्णमास्यश्चतस्रोऽप्यष्टकास्तथा ।

स्वजन्मक्ष्राणि च हरेर्जन्मोत्सवदिनानि च ॥ २८ ॥

स्वस्य स्त्रियाश्चाऽर्भकाणां संस्कारोऽभ्युदयस्तथा ।

सत्पात्रलब्धिश्च यदा कालाः पुण्यतमा इमे ॥ २९ ॥

देवपितृद्विजसतामेगं शक्त्या समर्च्यनम् । स्नानदानजपादीनि स्युरनन्तफलानि हि

सत्पात्रं तु स्वयं साक्षाद्भगवानेव नारद ! शाखानामिव मूलांस्तु यद्दत्तं सर्वतुष्टिकृत्

अहिंसावेदविद्याभिस्तुष्टिः सद्धर्मभक्तिभिः ।

हृदि विष्णुं दधीरन्ये ते सत्पात्राणि वै द्विजाः ॥ ३० ॥

एकान्तिकाश्च भगवद्भक्ता बद्धविमोचकाः ।

सत्पात्राणीति जानीहि येष्वास्ते भगवान्स्वयम् ॥ ३१ ॥

आढ्यस्तु कारयेद्विष्णोर्मन्दिराणि दूढानि च ।

पूजाप्रवालसिद्धयर्थं तद्वृत्तीश्चाऽपि कारयेत् ॥ ३२ ॥

जलाशयान्वाटिकाश्च विष्णवर्थमुपकल्पयेत् । सदन्नैःसुरसैःसाधून्ब्राह्मणांश्चैवतर्पयेत्

अहिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्याच्छक्त्या यथाविधि ।

व्रतजन्मोत्सवान्विष्णोः सम्भारेण च भूयसा ॥ ३३ ॥

प्रौष्ठपदांसिते पक्षे क्षयाहे तीर्थपर्वसु । पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत तद्वन्धूनां च शक्तिः

दैवे कर्मणि पित्र्ये च भक्तान्भगवतोद्विजान् । पूजयेत्स्वधर्मस्थान्भोजयेद्भगवद्विया

दैवे द्वौ भोजयेद्विप्रौ त्रींश्च पित्र्ये यथाविधि ।

एकैकं वोभयत्राऽपि नैव श्राद्धे तु विस्तरत् ॥ ३४ ॥

देशकालद्रव्यपात्रपूजोपकरणानि च । विस्तरेण यथाशास्त्रं न स्यादेवेति निश्चितम्

न श्राद्धे काऽपि मांसं तु दद्यान्नाऽद्याच्च मानवः ।

मुन्यन्नैः क्षीरसर्पिर्भ्यां तृप्यन्ति पितरो भृशम् ॥ ४५ ॥

अहिंसा प्राणिमात्रस्य मनोवाक्यतनुमिस्तु या । तथैवपितरःसर्वेऽप्यन्त्यतिदयालवः

तस्मात्कुसङ्गतः काऽपि शास्त्रहार्दमबुध्य च । श्राद्धे मांसं नैव दद्याद्वासुदेवपरःपुमान्

व्रतानि कुर्याद्विष्णोश्च ब्रह्मचर्यादिभिर्यमैः । सहैव तत्परो नान्यत्कार्यं कुर्याच्चतद्विने

स्वसम्बन्धिजनानां चाऽप्याशौचं जनिनाशयोः ।

यथाशास्त्रं पालयेत् ग्रहणे चाऽर्कचन्द्रयोः ॥ ४६ ॥

व्यावहारिककार्याणां चिदादेर्निर्णयेऽपि च । गृहीतरास्त्यागिनोऽथैतेनकार्यानिचाधवाः

यत्रैते स्युर्न तत्कार्यं सिध्येत्त्वापि द्विजोत्तम !

सर्वस्वनाशस्तत्र स्यादित्येवं त्वस्ति निर्णयः ॥ ४७ ॥

अर्मा एते गृहस्थानां मया सङ्क्षेपतोदिताः । यद्गुणान्तोत्तुणां स्यात्स्वेष्टसुखमक्षयम्

शिलादिजीविकावृत्तिभेदेन गृहिणो द्विजाः । चतुर्विधाः प्रकीर्त्यन्तेतत्तन्नाम्नाचनारद

स्त्रीणामथ प्रवक्ष्यामि धर्मान्धर्मवताम्बर !

येषु स्थिताः स्त्रियः सर्वाः प्राप्नुवन्तीप्सितं सुखम् ॥ ४८ ॥

सुवासिनीभिर्भारीभिः स्वपतिर्देववत्सदा ।

सेवनीयोऽनुवर्त्यश्च जरन्गणोऽधनोऽपि वा ॥ ४९ ॥

तद्वन्धवश्चानुवर्त्याः सेवनेनयथोचितम् । उज्ज्वलानिविधेयानिगृहोपकरणानिच

गृहं मार्जनसेकाद्यैः स्वच्छं कार्यं दिनेदिने । प्रियं सत्यंचयत्कव्यंस्थेयंशुचितयासदा

चाञ्चल्यमतिलोभश्च क्रोधः स्तेयं च हिंसनम् ।

अधार्मिकाणां सङ्गश्च वर्ज्यः स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥ ५० ॥

भवितव्यं तत्पराभिर्द्धर्मकार्येषु सर्वदा ।

त्यक्त्वौद्धत्यं विनीताभिः स्थेयं जित्वेन्द्रियाणि च ॥ ५१ ॥

पातिव्रत्ये स्थिताभिश्च धर्मे तामी रमापतेः ।

भक्तिः कार्या स्वतन्त्राभिर्भवितव्यं न कुत्रचित् ॥ ६० ॥

विधवातुसदाविष्णुंसेवेतपतिभावतः । कामसम्बन्धिनीर्वार्त्तानशृण्वीत न कीर्तयेत्
आसन्नसम्बन्धवतो विनाऽन्यान्पुरुषान्कचित् । अनापदिस्पृशेन्नैवपश्येन्नैवचकामतः
स्तनपश्यतुनुःस्पृशाद्वृद्धस्यच न दुष्यति । कार्यआवश्यकेताभ्यांभाषणेचविभर्तृका
व्यावहारिककार्ये च विवादमधिकं नरैः । न कुर्वीताऽवश्यकार्यं तैर्भाषितं विना रहः

नेक्षेत मिथुनीभूतं बुद्ध्या पश्वाद्यपि कचित् ।

त्यजेच्च सकलान्भोगानस्यात्सकृन्मितभुक्त्या ॥ ६५ ॥

सधातुसूक्ष्मवासांसिनालङ्काराश्चधारयेत् । न दिवा शयनं कुर्यान्न खट्वायामनापदि
ताम्बूलभक्षणंनैव कुर्यान्नाभ्यङ्गमञ्जनम् । पुमप्रसङ्गाच्चविभियात्कृष्णाहेरिखनित्यदा
सर्माश्यपुरुषंनारीयानमोहमुपाव्रजेत् । तादृशीतुवनालक्ष्मीमेकानान्यास्तिकुत्रचित्
धर्मनिष्ठा ततो नारी स्वनिःश्रेयसमिच्छती । नेक्षेतपुरुषाकारंबुद्धिपूर्वञ्च न स्पृशेत्
कुच्छ्रचान्द्रायणादीनि नैरन्तर्येण भक्तितः । व्रतानिकुर्याच्च सदा भवेन्नियमतत्परा
पित्रापुत्रादिनावाऽपितरुणी तरुणेन च । सह तिष्ठेन्न रहसि कुसङ्गं सर्वथा त्यजेत्

सधवा विधवा वा स्त्री स्वरजोदर्शनं क्वचित् ।

न गोपयेत्त्रिरात्रं तु मनुष्यादींश्च न स्पृशेत् ॥ ७२ ॥

प्रथमेऽहनिचण्डालाद्वितीयेब्रह्मघातिनी । तृतीयेरजकीप्रोक्ता साचतुर्थेऽहिशुद्ध्यति
इति स्त्रीणां मया धर्माः सङ्क्षेपात्कथितास्तव ।

युक्ता यैर्योषितो यायुरिहाऽमुत्र महत्सुखम् ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गृहस्थधर्मनिरूपणं नाम

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

वनस्थयतिधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमानथ ते मुने ॥ तृतीयआयुषो भागे तृतीयाश्रम ईरितः
अनुकूला स्वसेवायां विरक्ताच तपःप्रिया । यदि पत्नी भवेत्तर्हि तथा सहवनंविशेत्

अन्यथा तु सुतादिभ्यस्तस्या पोषणरक्षणम् ।

आदिश्य स्वयमेकाकी विरक्तो वनमाविशेत् ॥ ३ ॥

निर्भयो निवसेत्तत्र तपोरुचिरतन्द्रितः । कुर्यादुदजमग्न्यर्थं स्वयं तु बहिरावसेत् ॥
भवेत्पञ्चतपा ग्रीष्म उदवासश्च शैश्वरे । आसारषाट्चवर्षासुजितक्रोधोजितेन्द्रियः

वासश्च तारुणं पारुष्यं वा वसीताऽजिनवलकलम् ।

भुञ्जीत ऋषिधान्यानि वन्यं कन्दफलादि वा ॥ ६ ॥

अग्निपक्वं वाऽर्कऽपक्वमपक्वं वापिभक्षयेत् । अभावेत्वेपदन्तानामश्मोत्खलकुट्टितम्
स्वयमेवाहरेदन्नं यथाकालं दिनेदिने । काले पराहतं वापि गृहीयान्नाऽन्यथा क्वचित्
कालेऽपि कृष्टपच्यन्तु न गृहीयादनापदि । वन्यैरेवाग्निकार्यञ्चधान्यैः कुर्वीत पूर्वचन्
रक्षेत्कमण्डलुं दण्डमग्निहोत्रपरिच्छदान् । केशरोमश्मश्रुनखान्धारयेन्मलिनानन्दतः ॥
अङ्गान्यमर्दयन्न्नायाद्भूतले च शयीत सः । देशकालबलावस्थानुसारेण तपश्चरेत्
फेनपाश्चौदुम्बराश्च बालखिल्यास्तथैव च । वैखानसेति कथिताश्चतुर्द्धावनवासिनः
यथाशक्तिद्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो वने । वसेद्द्वावेकमेवाऽपि ततःसंन्यासमाश्रयेत्

यदि स्यात्तीव्रवैराग्यं तर्हि न्यासो हितावहः ।

वसेत्तत्रैवाऽन्यथा तु यावज्जीवं वने द्विजः ॥ १४ ॥

यथाविधि कृतत्यागस्तुरीयाश्रममास्थितः ।

साच्छादनं तु कौपीनं कन्थामेकाञ्च धारयेत् ॥ १५ ॥

दण्डं कमण्डलुं चाम्बुगालनं विभृयाच्च सः । सदाचारद्विजगृहेकालेभिक्षांसमाचरेत्
न कुर्यात्प्रत्यहं भिक्षामेकस्यैव गृहेयतिः । रसलुब्धो भवेन्नैव सकृच्च मितभुग्भवेत्

वनस्थाश्रमिणो भिक्षां प्रायो गृहीत मिश्रुकः ।

तदन्धसाऽतिशुद्धेन शुद्धयत्येवाऽस्य यन्मनः ॥ १८ ॥

घ्राणेऽपि मांससुरयोः पाराकं व्रतमाचरेत् ।

शौचाचारविशुद्धः स्याच्छूद्रादींश्चापि न स्पृशेत् ॥ १९ ॥

नित्यं कुर्याद्विष्णुपूजा मद्याद्विष्णोर्निवेदितम् ।

द्वादशार्णं जपेद्विष्णोरष्टाक्षरमनुश्च वा ॥ २० ॥

असद्वादनकुर्वीतवृत्त्यर्थनाचरेत्कथाम् । असच्छास्त्रेनसक्तः स्यान्नोपजीवेच्चर्जाविकाम्
सच्छास्त्रमभ्यसेच्चवासौबन्धमोक्षानुदर्शनम् । मठादीन्निवधन्नीयादहन्ताममतेत्यजेत्
चातुर्मास्यं विनैकव्रतवसेन्नाऽसावनापदि । आत्मनश्च हरेरूपं विद्याज्ज्ञानेन तत्स्वतः ॥
कामं क्रोधं भयं वैरं धनधान्यादिसङ्ग्रहम् । नैव कुर्यात्पालयेत्यमांश्चनियमान्यतिः

तीव्रज्ञानविरागाभ्यां सम्पन्नोऽपि यतिर्ध्रुवम् ।

स्त्रीवत्तभूषासद्वस्त्रसंसर्गाद्भ्रष्टताम्ब्रजेत् ॥ २५ ॥

पुष्पचन्दनतैलादिसुगन्धिद्रव्यवर्जनम् । त्यागीकुर्वीताऽन्यथा तु भवेद्देहात्मधीः स वै

आहारो यस्य यावांस्तं तावान्स्त्रीकाम आविशेत् ।

अतो मितं नीरसं च भोजनं त्यागिनो हितम् ॥ २७ ॥

न श्राव्या ग्राम्यचार्ता च मोक्षसिद्धिमभीप्सता ।

नश्येद्यच्छ्रवणाक्ष्णानां सद्यो विष्णुकथारुचिः ॥ २८ ॥

अपिचित्रमयीं नारीं त्यागिनीं क्षेतन स्पृशेत् । स्त्र्याकारदर्शनादेवभ्रष्टाभूरितपस्विनः
कुटीचको बहूदश्च हंसः परमहंसकः । एवं चतुर्धा कथितो यतिर्वैराग्यभेदतः ॥ ३० ॥

काषायवाससोये मे भविष्याः साधवश्च तैः । कार्यं मदर्थपाकादितुर्याश्रमस्थितैरति
श्रावासुदेवभक्ता ये तीव्रवैराग्यशालिनः । तेषां धर्मस्तु तत्सेवा प्रोक्ताहस्सुचरात्रिषु

एकोऽपि च क्षणस्तेषां ज्ञानविज्ञानभूयसाम् ।

भक्तिं नवविधां विष्णोर्विना व्यर्थो न वै भवेत् ॥ ३३ ॥

सर्वगुणैरुपेतोऽपि भगवद्विमुखो यदि । स्वजनोऽपि भवेत्तं तु जह्युरेव हि वैष्णवाः
प्रासादिकं हरेरक्षं मोक्षितं तत्पदाम्बुना । भुञ्जीरंस्तुलसीमिश्रं प्रत्यहं सात्वताजनाः

स्त्रीणाञ्च स्त्रीषु सक्तानां प्रसङ्गो विष्णुचिन्तकैः ।

सर्वथैव परित्याज्यो भवेत्तद्ध्यानमन्यथा ॥ ३६ ॥

भगवन्तं वा सुदेवं विनैकमितरः पुमान् । कोऽपि नास्त्येव यो नारीं समीक्ष्य न विमुह्यति
यत्र स्थित्या मुहुः स्त्रीणां स्यातां शब्दश्रुतीक्षणे ।

त्यागी तत्र वसेन्नैव वसन्धर्मच्युतो भवेत् ॥ ३८ ॥

कामो लोभो रसास्वादः स्नेहो मानस्तथा च रुट् ।

एते त्याज्याः प्रयत्नेन षड् दोषाः संसृतिप्रदाः ॥ ३९ ॥

प्रोक्तेषु धर्मेष्वेतेषु यस्यस्यच्युतिर्भवेत् । यथाशक्तियथाशास्त्रं कार्या तत्तस्य निष्कृतिः
यत्नं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणाञ्च नारद ! । धर्माः संक्षेपतः प्रोक्ता वैष्णवानाञ्च ते मया
प्रणीयतिश्च धर्मस्यो ब्रह्मलोकमुपैति वै । ऋषिलोकं वनस्थश्च गृहस्थः स्वर्गमाप्नुयात्

भक्त्या सहैताञ्छ्रीविष्णोराचरेयुस्तु ये जनाः ।

ते तु सर्वेऽपि देहान्ते विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थयतिधर्मनिरूपणं नाम

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

ज्ञानस्वरूपनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

अथज्ञानस्वरूपं तेवचिमसाङ्ख्येननिश्चितम् । क्षेत्रादिज्ञायतेयेन तज्ज्ञानंहिनिरुच्यते
वासुदेवः परं ब्रह्म बृहत्क्षरधामनि । आदावेकोऽद्वितीयोऽभून्निर्गुणो दिव्यविग्रहः
सकार्यमूलप्रकृतिः सकलाऽक्षरतेजसि । प्रकाशेऽर्कस्यरात्रीव तिरोभूता तदाऽभवत्
सिसृक्षाऽथाभवत्तस्यब्रह्माण्डानांयदातदा । सकालाविर्बभूवादौ महामायाततोहिंसा
तां कालशक्तिमादाय वासुदेवोऽक्षरात्मना । सिसृक्षयैक्षत यदा सा चुक्षोभ तदैवहि
तस्याः प्रधानपुरुषकोटयोज्ज्विरे मुने ! । गुड्यन्ते स्म प्रधानैस्ते पुरुषाश्चेच्छयाप्रभोः
पुमांसोनिदधुर्गर्भास्तेषु तेभ्यश्चज्जिरे । ब्रह्माण्डानिह्यसङ्ख्यानितत्रैकंतुविविच्यते
आदौ जज्ञे महान्तस्मात्पुंसो वीर्याद्विरणमयात् ।

अहङ्कारस्ततस्तस्माद्गुणाः सत्त्वाद्यस्त्रयः ॥ ८ ॥

तमसः पञ्च तन्मात्रा महाभूतानि ज्जिरे । दशेन्द्रियाणि रजसो बुद्ध्यसहमहानसुः
सत्त्वादिन्द्रियदेवाश्च जायन्ते स्म मनस्तथा ।

सामान्यतस्तत्त्वसञ्ज्ञा एते देवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १० ॥

प्रेरिता वासुदेवेन स्वस्वांशैरैश्वर्यवपुः । अजीजनन्विराट्सञ्ज्ञं ते चराचरसंश्रयम् ॥
सच्च वैराजपुरुषःस्वसृष्टास्वप्नस्वशेत यत् । तेन नारायणइतिप्रोच्यते निगमादिभिः
तन्नामिपद्माद् ब्रह्माऽऽसीद्राजसोऽथ हृदम्बुजात् ।

जज्ञे विष्णु सत्त्वगुणो ललाटात्तामसो हरः ॥ १३ ॥

एतेभ्यएवस्थानेभ्यस्तिस्त्रासंश्चशक्तयः । तत्रासीत्तामसीदुर्गासावित्रीराजसीतथा
सात्त्विकी श्रीश्चेति सर्वा वस्त्राऽलङ्कारशोभिताः ॥ १४ ॥
ता वैराजाज्ञया त्रींश्च ब्रह्मादीन्प्रतिपेदिरे ।

चतुर्विंशोऽध्यायः]

* सृष्टेःप्रादुर्भावोपक्रमवर्णनम् *

८३७

दुर्गा रुद्रश्च सावित्री ब्रह्माणं विष्णुमन्तिमा ॥ १५ ॥

चण्डिकाद्याश्च दुर्गाया अंशेनाऽऽसन्सहस्रशः ।

त्रयीमुख्याश्च सावित्र्याः शक्तयोऽशेन ज्जिरे ॥

दुस्सहाप्रमुखाश्चासन्नंशेनैव श्रियो मुने ॥ १६ ॥

तत्रादितो यो ब्रह्माऽऽसीद्वैराजनामिपद्मतः । एकार्णवेतद्वजस्थः सकश्चिदपि नैक्षत
विसर्गबुद्धिमप्राप्तोनात्मानश्चविवेदसः । कोऽहं कुत इति ध्यायन्नदिवृक्षत्कजाश्रयम्
नाऽलं प्रविश्याऽथो यातुस्तन्मूलश्चविचिन्वतः ।

सम्बत्सरशतं यातं तस्य नाऽन्तं तु सोऽलभत् ॥ १६ ॥

ऊर्ध्वं पुनरुपेत्याऽथ श्रान्तश्च निषसाद् सः । अदृश्यमूर्तिर्भगवानूचे तपतपेति तम्
तच्छ्रुत्वा तत्प्रवक्तारमदृष्ट्वा च स सर्वतः । गुरूपदिष्टवत्तेपे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥
पक्षे तपस्यते तस्मै तपः शुद्धात्मने ततः । समार्थो दर्शयामासधामयंकुण्डमच्युतः
प्राधानिकागुणा यत्र त्रयोपि रजआदयः । न भवन्त्यल्पमपि यत्कालमायाभयं च
सहोदितार्कायुतवद्वास्वरेतत्र तेजसि । वासुदेवंदर्शाऽसौ रम्यदिव्यासिताकृतिम्
चतुर्भुजं गदापद्मशङ्खचक्रधरं विभुम् । पीताम्बरं महारत्नकिरीटादिविभूषणम् ॥

नन्दताक्ष्यादिभिर्जुष्टं पार्षदंश्च चतुर्भुजैः ।

सिद्धिभिश्चाष्टभिः षड्भिर्वद्वाञ्जलिपुटैर्भगैः ॥ २६ ॥

सिंहासने श्रिया साकमुपविष्टं तमीश्वरम् । प्रणम्यप्राञ्जलिस्तथोविरञ्चो हृष्टमानसः
तं प्राह भगवान्ब्रह्मस्तुष्टोऽहंतपसा तव । वरं वरयमस्तत्त्वंस्वाभीष्टंयत्प्रियोऽसि मे
इत्युक्तस्तेन तं जानंस्तपसि प्रेरकं प्रभुम् । स्वश्चविश्वसृजं ब्रह्माययाच्चेऽभिमन्तंवरम्
प्रजाविसर्गशक्तिं मे देहि तुभ्यंनमःप्रभो ! । तत्रापिचन वद्व्येयं यथा कुरुतथाकृपाम्
ततस्तं भगवानूचे सेतस्यते ते मनोरथः । वैराजेन मयात्मैक्यंभावयित्वा समाधिना

प्रजाः सृजाऽथ स्वासाध्ये कार्यं स्मर्योऽहमिष्टदः ॥ ३१ ॥

इत्युत्तवाऽन्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्माप्येकसमाधिना ।

वैराजेनाऽथ लोकान्प्राग्लीनासर्वान्स्व ऐक्षत ॥ ३२ ॥

विसर्गशक्तिं सम्प्राप्य स सर्गाय मनोदधे । ब्रह्मज्योतिर्मयस्तावदादित्यः प्रादुरास ह
 स्थाययित्वाऽण्डमध्ये तं ततः स मनसाऽसृजत् ।
 तपोभक्तिविशुद्धेन मुनीनाद्यांश्चतुःस्रजान् ॥ ३४ ॥
 प्रजाः सृजतचेत्यूचेतांस्तदातेतुतद्वचः । न जगृहुर्ब्रह्मिणेन्द्रास्तेभ्यश्चुक्रोध विश्वसृष्ट
 क्रुद्धस्य तस्य भालाच्च रुद्र आसीत्तमोमयः ।
 मन्युं नियम्य मनसा प्रजेशान्सोऽसृजत्ततः ॥ ३६ ॥
 मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यश्च भृगुं क्रतुम् । वसिष्ठं कर्दमञ्चैव दक्षमङ्गिरसं तथा ॥
 धर्मं ततः सहृदयाधर्मपृष्ठतस्तथा । मनसः काममास्याच्चवार्णिक्रोधं भ्रवोऽसृजत्
 शौचं तपो दया सत्यमिति धर्मपदानि च । चतुर्भ्यो वदनेभ्यश्च चत्वारि ससृजेततः
 ऋग्वेदं वदनात्पूर्वाद्यजुर्वेदं च दक्षिणात् ।।
 ससर्ज पश्चिमात्साम सौम्याच्चाऽथर्वसञ्ज्ञितम् ॥ ४० ॥
 इतिहासपुराणानि यज्ञान्विप्रशतं तथा ।
 वस्वादित्यमरुद्विश्वान्साध्यांश्च मुखतोऽसृजत् ॥ ४१ ॥
 बाहुभ्यः क्षत्रियशतमूरुभ्यां चविशांशतम् । पद्भ्यां शूद्रशतंचैतान्ससर्जसहवृत्तिभिः
 ब्रह्मचर्यं च हृदयाद्गार्हस्थ्यं जघनस्थलात् । वनाश्रमंतथोरस्तःसंन्यासंशिरसोऽसृजत्
 वक्षःस्थलात्पितृगणानसुराञ्जघनस्थलात् । ससर्ज च गुदान्मृत्युनिर्ऋतिं निरयांश्चसः
 गन्धर्वाश्चारणान्सिद्धान्सर्पान्यक्षांश्च राक्षसान् ।
 नगान्मेघान्विद्युतश्च समुद्रान्सरितस्तथा ॥ ४५ ॥
 वृक्षान्पशून्पक्षिणश्च सर्वान्स्थावरजङ्गमान् ।
 स्वाङ्गेभ्य एव सोस्त्राक्षीद् ब्रह्मा नारायणात्मकः ॥ ४६ ॥
 सृष्टिमेतां विलोक्याऽपि नाऽतिप्रीतो यदा तदा ।
 हरिं ध्यात्वा स ससृजे तपोविद्यासमाधिभिः ॥
 ऋषीन्स्वायम्भुवादींश्च मनूश्च मनुजानपि ॥ ४७ ॥
 ततः प्रीतः स सर्वेषां निवासाय यथोचितम् । स्वर्लोकं च भुवर्लोकं भूलोकं समकल्पयत्

येषां तु यादृशं कर्म प्राक्कालीनं हि तान्विधिः ।
 संस्थाप्य तादृशे स्थाने वृत्तीस्तेषामकल्पयत् ॥ ४९ ॥
 देवानाममृतं नृणामृषीणां चान्नमोषधीः । यक्षरक्षोसुरव्याघ्रसर्पादीनां सुरामिमम्
 चकल्लपे गोमृगादीनां वृत्तिं स यवसादि च ॥ ५० ॥
 स देवानां तु विश्वेषां हव्यं वृत्तिमकल्पयत् । अमूर्तानां च मूर्तानां पितृणां कव्यमेव च
 दुर्गोद्भवानां शक्तीनां तदुपासनतत्परैः । दैत्यरक्षःपिशाचाद्यैर्दत्तं मद्यामिपादि च
 तथा सावित्र्युद्भवानां शक्तीनां तदुपासकैः ।
 दत्तमृष्यादिभिर्यज्ञे मुन्यन्नं चान्नमोषधीः ॥ ५३ ॥
 श्रीजातानां च शक्तीनां तदुपास्तपरायणैः । दत्तं देवासुरनरैः पायसाज्यसितादिच
 प्रजापतीनां सपतिस्ततः प्राहाऽखिलाः प्रजाः । इज्या देवाश्च पितरो हव्यकव्यात्मकैर्मखैः
 इष्टाः सम्पूरयिष्यन्ति ह्येते युष्मन्मनोरथान् । एतान्येनाऽर्चयिष्यन्ति ते वै निरयगामिनः
 इत्थं कृता हि मर्यादा तेन नारायणात्मना ।
 देवं पित्र्यमतो नित्यं जनैः कार्यं यथाविधि ॥ ५७ ॥
 ततो ब्रह्मा स सर्वेषां धर्मसेत्वनायकः । तत्तज्जातिषु ये मुख्यास्तान्मनूश्चाप्यतिष्ठिपत्
 वासुदेवेच्छयैवेत्थं वैराजाद्ब्रह्मरूपिणः । कल्पेकल्पे भवत्येव सृष्टिर्बहुविधा मुने ॥
 प्राक्कल्पे यादृशी सञ्ज्ञा वेदाः शास्त्राणि च क्रियाः ।
 कल्पेऽन्ये तादृशाः सर्वे धर्माः स्युश्चाऽधिकारिणः ॥ ६० ॥
 विष्णुर्यः कथितः सोऽपि वैराजपुरुषात्मकः ।
 पोषयत्यखिललोकान्मर्यादाः परिपालयन् ॥ ६१ ॥
 मन्वादिभिः पाल्यमानाः सेतवस्त्वसुरैर्यदा ।
 कामरूपैर्विमिद्यन्ते वासुदेवस्तदा स्वयम् ॥
 ब्रह्मादिभिः प्रार्थ्यमानः प्रादुर्भवति भूतले ॥ ६२ ॥
 अवतारा भगवतो भूताभाव्याश्च सन्ति ये ।
 कर्तुं न शक्यते तेषां सङ्ख्यां सङ्ख्याविशारदैः ॥ ६३ ॥

सद्धर्मदेवसाधूनां गुप्त्यै तद्द्रोहिमुत्थवे । श्रेयसेसर्वभूतानामाविर्भावोऽस्तिसत्पतेः ।

स वासुदेवः प्रकृतौ पुंसि कार्येषु चेतयोः ।

अन्वितश्च पृथक् चाऽऽस्ते सर्वाधीशः स्वधामनि ॥ ६५ ॥

व्याप्य स्वांशैरिमाँल्लोकान्यथान्निरुणादयः ।

स्वस्त्यासते स्वस्वलोके तथैव भगवान्मुने ॥ ६६ ॥

सर्गात्प्राक्सच्चिदानन्दः शुद्ध एकश्च निर्गुणः ।

यथाऽऽसीत्तादृगेवासावन्वितोऽप्यस्ति निर्मलः ॥ ६७ ॥

वायुतेजोजलक्ष्मासु तत्तत्कार्येषु खं यथा । अन्वीयाऽप्यस्तिर्निर्लेपंतथा पूर्वतथैपहि
सर्वोपास्यो नियन्ता च व्यापकश्चैपकीर्तितः । आत्यन्तिकेलयेऽथैषाभवत्यैवयथापुरा
वैराजः पुरुषो योऽत्र प्रोक्तोऽसावीश्वराभिधः । ज्ञेयःस्वतन्त्रःसर्वज्ञोवश्यमायश्चनारद
एतस्यैव स्वरूपाणिब्रह्मविष्णुशिवास्त्रयः । रजआदिगुणोपेताःस्वगुणानुगुणक्रियाः
ब्रह्मणो ये समुत्पन्ना देवासुरनरादयः । ते जीवसञ्ज्ञा ह्यल्पज्ञाः परतन्त्रा भवन्ति च
जीवानामीश्वराणां च तनवःक्षेत्रसञ्ज्ञकाः । महदादितस्त्वमन्यःक्षेत्रज्ञाख्यास्तुतद्विदः
क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च । मायायाः कालशक्तेश्चाऽक्षरस्यचपरात्मनः

पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्ज्ञानं तज्ज्ञानमुच्यते ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

वैराग्यभक्तिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

वैराग्यस्याऽथतेवचिमलक्षणंमुनिसत्तम । क्षयिष्णुवस्तुष्वरुचिःसर्वथेतितर्दागितम्
आरभ्य मायापुरुषात्सर्वा ह्याकृतयस्तु याः । कालशक्त्याभगवतोनाशयन्तेताश्चतद्वशाः
प्रत्यक्षेणाऽनुमानेनशाब्देनचविवेकिभिः । असत्यताकृतीनांचनिश्चितासत्यतात्मनाम्
नित्येन प्रलयेनैव कालो नैमित्तिकेन च । प्राकृतिकेन रूपेण चरत्यात्यन्तिकेन च ॥
देहिदेहा इमे नित्यं क्षीयन्ते परिणामिनः । क्रमेण दृश्यते यत्र बाल्यतारुण्यवार्द्धकम्
सूक्ष्मत्वाभेक्ष्यते तत्तु गतिर्दीर्घार्चिषो यथा । फलवृद्धिर्वाऽनुपदं जायमाना दुमेयथा
तन्म्यांतस्यामवस्थायां दुःखं चमहदीक्ष्यते । जाग्रदादिष्ववस्थासुदुःखंचैवपुनःपुनः
दुःखमाध्यात्मिकं भूरि दृश्यते चाऽऽधिभौतिकम् ।

आधिदैविकमप्यत्र दुःखमेवाऽस्ति देहिनाम् ॥ ८ ॥

हाहा ममार मत्पुत्रो हा पत्नी म्रियते मम । तातं मेऽभक्षयद्वयाघ्रो दष्टा सर्पणमेवयुः
महासौधोऽग्निना दग्धो हाहा सोपस्करोऽद्य मे ।

स्वकुटुम्बं कथं पोक्ष्ये नाऽवर्पत्पाकशासनः ॥ १० ॥

सम्प्रैःसमुद्रंमत्क्षेत्रंहाहा दग्धंहिमाग्निना । ह्रियन्तेतत्स्करैर्गावःसर्वस्वंममलुण्ठितम्
नृपेण दण्डितोऽत्यर्थं शत्रुणा हाऽतिताडितः ।

किं करोमि च कं ब्रूयां माता मे व्यभिचारिणी ॥ १२ ॥

विषं पास्यामि हाहाऽद्य मत्पत्नीं शत्रुराकृपत् ।

हा स्वसा मे हता म्लेच्छैर्हाहाऽरिः प्राप मर्मभित् ॥ १३ ॥

म्रिये ज्वरातिव्यथया यमदूता इमे हहा । इत्थं रोरुयमाणा हि दृश्यन्ते सर्वतो जनाः
अवस्थानां शरीरस्यजन्ममृत्यु प्रतिक्षणम् । कालेनप्राप्नुवद्भिःस्वंप्रारब्धदुःखमश्रयते

प्राग्धान्ते मृत्युदुःखंभवत्यप्रतिमं हि तत् । मृत्वाऽपि चमहद्दुःखं प्राप्यतेयमयातना
ततो जरायुजोद्विजस्वेदजाण्डजयोनिषु । भूत्वाभूत्वा यथाकर्मम्रियतेदुःखितैः पुनः
नित्यः प्रलय एवं ते कीर्त्तितः सूक्ष्मया दृशा ।

स ज्ञेयोऽथ मुने! वच्मि लयं नैमित्तिकाभिधम् ॥ १८ ॥

निमित्तीकृत्य रजनीं भवेद्विश्वसृजस्तु यः । नैमित्तिकः सकथितोलयोदैनं दिनश्च सः
चतुर्युगाणां साहस्रं दिनं विश्वसृजो मुने ! निशा चतावतीतस्य तद्द्वयं कल्प उच्यते
एकैकस्मिन्दिने तस्य चतुर्दश चतुर्दश । भवन्ति मनवो ब्रह्मन्धर्मसेत्वभिरक्षकाः ॥
आद्यः स्वायम्भुवस्तत्रमनुः स्वारोचिषस्ततः । उत्तमस्तामसश्चाऽथ रैवतश्चाधुपस्ततः
श्राद्धदेवश्च सार्वर्णाभौत्यो रौच्यस्ततः परम् । ब्रह्मसार्वर्णिनामा च रुद्रसार्वणरेव च
मेरुसार्वर्णिसञ्ज्ञोऽथ दक्षसार्वर्णिरन्तिमः । चतुर्दशैते मनवः प्रोक्ता ब्रह्मैकवासरे ॥
एकैकस्य मनोः कालो युगानां चैकसप्ततिः । दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैर्युगकालश्च वत्सरैः
चतुर्दशस्यैव मनोरन्तरेऽन्तमुपेयुषि । सार्यसन्ध्या विश्वसृजो जायते मुनिसत्तम !
दिनावसाने वैराजः शक्तीराकर्षति स्थितेः । वैराजात्मा तदा रुद्रखिलोकीर्तुर्माहते
आदौ भवत्यनावृष्टिरत्युग्राशतवार्षिकी । तदाऽल्पसारसत्त्वानि क्षीयन्ते सर्वशोभुवि
साम्बर्त्तकस्य चाऽर्कस्य रश्मयोऽत्युलवणा रसम् ।

आपातालात्पिवन्त्याशु धरण्यां सर्वमेव हि ॥ २६ ॥

मारसं चैव नादेयं सामुद्रं चाऽम्बु सर्वशः ।

शोषयित्वाऽखिललोकान्सोऽर्को नयति सङ्क्षयम् ॥ ३० ॥

ततो भवति निःस्नेहा नष्टस्थावरजङ्गमा । कूर्मपृष्ठोपमा भूमिः शुष्का सङ्कुचिताभृशम्
कालाग्निरुद्रः शोषस्य मुखादुत्पद्यते ततः । अधोलोकान्सप्तभूमिभुवः स्वश्च दहत्यसौ
निर्दग्धलोकदशको ज्वालावर्त्तभयङ्करः । उद्भासितमहर्लोकः कालाग्निः परिवर्त्तते ॥
गताधिकारास्त्रिदशाभुवः स्वर्गनिवासिनः । महर्लोकजानंयान्ति बह्विज्वालाभृशादताः
निवृत्तिधर्मा ऋषयः प्रामाः सिद्धदशां तु ये । भूतलात्तेपितर्ह्येव ऋषिलोकं प्रयान्ति च
उत्तिष्ठन्ति ततो घोरा व्योम्नि साम्बर्त्तका घनाः ।

महागजकुलप्रख्यास्तडित्वन्तोऽतिनादिनः ॥ ३६ ॥

धूम्रवर्णाः पीतवर्णाः केचित्कुमुदसन्निभाः । लाक्षारसनिभाः केचिच्चापवन्निभास्तथा
शमयित्वा महावह्निं शतवर्षाण्यहर्निशम् । वर्षमाणाः स्थूलधाराः स्तेनन्तस्ते घनाघनाः

ब्रह्माण्डस्यान्तरालश्च पूरयन्ति ध्रुवावधि ॥ ३८ ॥

एकाणवजले तस्मिन्वैराजपुरुषः स तु । अनिरुद्धात्मकः शेते नागेन्द्रशयने प्रभुः ॥
तदा देवाश्च ऋषयो रजःसत्त्वतमोवशाः । ये ते सह विरिञ्चेन स्वकीयगुणकर्षिताः
प्रविश्य तस्य जठरे शेरते दीर्घनिद्रया ॥ ४० ॥

ये तु ब्रह्मात्मैक्यभावा वशीकृतगुणत्रयाः । निवृत्तेनैव धर्मेण वासुदेवमुपासते ॥ ४१ ॥
महरादिषु लोकेषु ते चतुर्षु कृतालयाः । तं वैराजं संस्तुवन्तो निवसन्ति यथा सुखम्
नारायणः स भगवान्स्वरूपं परमात्मनः । चिन्तयन्वासुदेवाख्यं शेते वै योगनिद्रया
निशान्ते ब्रह्मणा साकं सर्वे ते तस्य जाठराः । उत्पद्यन्ते यथा पूर्वयथा कर्माधिकारिणः
एवं नैमित्तिको नाम त्रिलोकीक्षयलक्षणः । प्रलयः कथितस्तुभ्यं प्राकृतं कीर्त्तयाम्यथ
य एष कल्पः कथितस्तादृशानां शतत्रयम् । षष्ठ्याधिकश्चयः कालो वै ध्रुवः स तु वत्सरः
पञ्चाशता तैः परार्द्धा ब्रह्मायुस्तद्द्वयं मतम् । पराख्यकाले सम्पूर्णं महान्भवति सङ्क्षयः
संहाररुद्ररूपेण संहृत्य स्वं विराड्वपुः । स्वपरं निर्गुणं रूपं वैराजो यातुमिच्छति
तदा भवत्यनावृष्टिः पूर्ववच्छतवार्षिकी ।

साङ्कर्षणश्च कालाग्निर्दहत्यण्डमशेषतः ॥ ४६ ॥

साम्बर्त्तकास्ततो मेघा वर्षन्त्यतिभयानकाः । शतवर्षाणि धाराभिर्मुसलाकृतिभिर्मुने
महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य सङ्क्षयः । सर्वस्यापि भवत्येव वासुदेवेच्छया ततः
आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धात्मकं गुणम् ।

आत्तगन्धाततो भूमिः प्रलयत्वाय प्रकल्पते ॥ ५२ ॥

ग्रसतेऽम्बु गुणं तेजो रसते लीयते ततः । रूपं तेजो गुणं वायुर्ग्रसते लीयतेऽथ तत्
वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशो ग्रसते ततः । प्रशाम्यतितदा वायुः खन्तुतिष्ठत्यनावृत्तम्
भूतादिस्तद्गुणं शब्दं ग्रसते लीयते च खम् । इन्द्रियाणि विलीयन्ते तेजसा हङ्कृतौ ततः

अहङ्कारे विलीयन्तेसात्त्विके देवता मनः । यद्यद्यस्मात्समुत्पन्नंतत्तस्मिन्हिलीयते
अहङ्कारो महत्तत्त्वे त्रिविधोऽपि प्रलीयते ।

तत्प्रधाने च तत्पुंसि स मूलप्रकृतौ ततः ॥ ५९ ॥

एष प्राकृतिको नाम प्रलयः परिगीयते । तिरोभवन्ति जीवेशायत्राऽव्यक्तेहरीच्छया
यदा च मायापुरुषो कालोऽत्यक्षरतेजसि ।

तदिच्छया तिरोयान्ति स त्वेको वर्तते प्रभुः

तदा स प्रलयो ज्ञेयो नारदात्यन्तिकाभिधः ॥ ५९ ॥

इत्थंप्रभोःकालशतयालयैरेतंश्चतुर्विधैः । असद्वद्बद्धाऽखिलंतत्राऽरुचिर्वैराग्यमुच्यते
वासुदेवेतरान्देवान्कालमायावशीकृतान् ।

विदित्वा तेषु च प्रीतिं हित्वा तस्यैव नित्यदा ।

गाढस्नेहेन या सेवा सा भक्तिरिति गीयते ॥ ६१ ॥

अवर्णं कीर्तनं तस्य स्मृतिश्चरणसेवनम् । पूजाप्रणामोदास्यश्च सख्यंचात्मनिवेदनम्
इत्येतैर्भवभिर्भावैः सेवेत तमादरात् ।

अनन्यया धिपणया स हि भक्त इतीर्यते ॥ ६३ ॥

त्रिभिः स्वधर्मप्रमुखैर्युक्ताभक्तिरियमुने ! धर्म एकान्तिक इति प्रोक्तो भागवतश्च सः
साक्षाद्भागवतः सङ्गात्तद्भक्तानाञ्च वेदशास्त्रम् ।

धर्मो ह्येकान्तिकः पुम्भिः प्राप्यते नाऽन्यथा क्वचित् ॥ ६५ ॥

नैतादृशं परं किञ्चित्साधनं हि मुमुक्षताम् । निःश्रेयसकरं पुंसां सर्वाभद्रविनाशनम्
एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं क्रियायोगपरो भवेत् । पुमान्स्याद्येनैकैकर्म्यकर्मणां मुनिसत्तम !

एतन्मया वेदपुराणगुह्यं तत्त्वं परं प्रोक्तमग्रीवनाशम् ।

एकाग्रया शुद्धधियावधार्य सच्छ्रद्धया चेतसि ते महर्षे ! ॥ ६८ ॥

न वासुदेवात्परमस्ति पावनं न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलम् ।

न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवात्परमस्ति चाञ्छितम् ॥ ६९ ॥

यन्नामधेयं सकृदप्यबुद्ध्या देहावसानेऽपि गृणाति योऽत्र ।

स पुष्कसोऽप्याशु भवप्रवाहाद्विमुच्यते तं भज वासुदेवम् ॥ ७० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वैराग्यभक्तिनिरूपणं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

क्रियायोगाधिकारादिवर्णनम्

स्कन्द उवाच

एकान्तधर्मविवृतिं श्रुत्वा भगवतोदिताम् । प्रहृष्टमानसो भूयस्तं पप्रच्छ स नारदः ॥

नारद उवाच

धर्म एकान्तिकः स्वामिस्त्वया सम्यगुदीरितः ।

तमाश्रुत्य महान्दर्पो जातोऽस्ति मम मानसे ॥ २ ॥

सिद्ध्येतस्य भवता क्रियायोगोऽयमुच्यते । तमहंबोद्धुमिच्छामि भगवंस्तव सम्मतम्

श्रीनारायण उवाच

पूजाविधिः क्रियायोगो वासुदेवस्य कीर्त्यते । स तु वेदेषु तन्त्रेषु बहुधा स्तिवर्णितः

भक्तानां रुचिर्वैचित्र्यात्तथा बहुविधत्वतः ।

वासुदेवस्य मूर्त्तीनां बहुधा सोऽस्ति विस्तृतः ॥ ५ ॥

साकल्येनोच्यमानस्य पारो नाऽऽयाति तस्य वै ।

अतः सङ्क्षेपतस्तुभ्यं वच्मि भक्तिविवर्द्धनम् ॥ ६ ॥

प्राप्ताये वैष्णवर्षी दीक्षां वर्णाश्रित्वारआश्रमाः । चातुर्वर्ण्यस्त्रियश्चैते प्रोक्ता अत्राधिकारिणः

वेदतन्त्रपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजाः । पूजयुर्दीक्षितायोषाः सच्छ्रद्धा मूलमन्त्रतः

मूलमन्त्रस्तु विज्ञेयः श्रीकृष्णस्य षडक्षरः ॥ ८ ॥

स्वस्वधर्मं पालयद्भिः सवरेतैर्यथाविधि । पृजनीयो वासुदेवो भक्त्या निष्कपटान्तरैः

आदौ तु वैष्णवीं दीक्षां गृहीयात्सद्गुरोः पुमान् ।
 सदैकान्तिकधर्मस्थाद् ब्रह्मजातेर्दयानिधेः ॥ १० ॥
 सम्पन्नो ज्ञानभक्तिभ्यां स्वधर्मरहितस्तु यः । सगुरुर्नैव कर्तव्यः स्त्रीहृतात्मा च कर्हिचित्
 प्राप्ता खैणाद् गुरोर्दीक्षा ज्ञानं भक्तिश्च कर्हिचित् ।
 फलेनैव यथाऽपत्यं युवतिः षण्ढसङ्गिनी ॥ १२ ॥
 प्राप्याऽतः सद्गुरोर्दीक्षां तुलसीमालिकां गले ।
 ललाटादौ चोर्ध्वपुण्ड्रं गोपीचन्दनतो धरेत् ॥ १३ ॥
 विष्णुपूजारुचिर्भक्तो गुरोरेवामोदितम् । पूजाविधिं सुविज्ञाय ततः पूजनमारभेत्
 गन्धान्तयामउत्थायभक्तो ब्राह्मेक्षणेऽथवा । मुहूर्त्तार्द्धं हृदि ध्यायेत्केशवं क्लेशनाशनम्
 कीर्त्तयित्वाऽभिधानस्य तदीयानाञ्च नाडिकाम् ।
 ततः शौचविधिं कृत्वा दन्तधावनमाचरेत् ॥ १६ ॥
 अङ्गशुद्धिस्नानमादौ कृत्वा स्नायात्समन्त्रकम् ।
 गृहीत्वा शुचिर्मृत्स्नादीन्कुर्यात्स्नानाङ्गुत्तर्पणम् ॥ १७ ॥
 परिधायान्शुकैर्धौते उपविश्यासने शुचौ । कृत्वोर्ध्वपुण्ड्रं कुर्वीत सन्ध्याहोमं जपादि च
 वस्त्रचन्दनपुष्पादीनुपहारांस्ततोऽखिलान् । आहरेन्मांसमदिराद्यशुचिस्पर्शवर्जितान्
 देवेभ्यो वा पितृभ्यश्चाऽप्यन्येभ्यो न निवेदितान् ।
 अनाघ्रातांश्च मनुजैः केशकीटादिवर्जितान् ॥ २० ॥
 संस्थाप्य तान्दक्षपार्श्वे पूजोपकरणानि च । उद्धृत्य दीपमाज्येन कुर्यात्तैलेन वा ततः
 कौशेवौर्णे च वस्त्रादौ विक्राष्टे शुद्ध आसने । उपाविशेद्वासुदेवप्रतिमासन्निधौ ततः
 शैली धातुमयो दावीं लेख्या मणिमयी च वा ।
 प्रतिमा स्यात्सिता रक्ता पीता कृष्णाऽथ वा मुने ॥ २३ ॥
 कृष्णस्य सा तु कर्तव्या द्विभुजा वा चतुर्भुजा । मुरलीं धारयेत्तत्र द्विभुजायाः करद्वये
 अथवा दक्षहस्तेऽस्याश्चक्रं शङ्खं तथेतरे । पद्मं वा धारयेद्दक्षे पाणावभयमुत्तरे ॥ २५ ॥
 द्वितीयायास्तु हस्तेषु दक्षिणाधः करक्रमात् । गदाब्जदरचक्राणि धारयेन्मुनिसत्तम ॥

द्विविधाया अपि हरेर्मूर्तेर्वामेति श्रियं न्यसेत् । मुरलीधरवामे तु राधां रासेश्वरीं न्यसेत्
 अप्येषा द्विविधा मूर्त्तिरखण्डा शुभलक्षणा । सर्वावयवसम्पन्ना भवेदूर्ध्वकसिद्धिदा
 लक्ष्मीस्तु द्विभुजा कार्या वासुदेवस्य सन्निधौ । दधती पङ्कजं हस्ते वस्त्रालङ्कारशोभना
 लक्ष्मीवद्राधिकाऽपि स्याद् द्विभुजा चारुहासिनी ।
 पङ्कजं पुष्पमालां वा दधती पाणिपङ्कजे ॥ ३० ॥
 अचलाचलाचेति द्विविधाप्रतिमाहरेः । तत्राऽऽद्यायां न कर्तव्यमावाहनविसर्जनम्
 न दङ्गदेवतानाञ्च कार्यनावाहनाद्यपि । न च दिङ्नियमोऽर्चायां तस्याः स्थेयं तु सम्मुखे
 शालग्रामेऽप्येवमेव कार्यं नावाहनादि च । अन्यत्र चलमूलौ तु कर्तव्यं तत्तदूर्ध्वकैः ॥
 तत्रापि दाव्यां लेख्यायां जलस्पर्शोऽनुलेपनम् । नैव कार्यं पूजकेन कर्तव्यं परिमार्जनम्
 उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा चलायां सम्मुखोऽथवा । यथाशक्त्यथालम्ब्यैरुपहारैर्यजेद्भक्तिम्
 श्रद्धानिश्लब्धभक्तिभ्यामर्पितेनाऽम्बुनाऽपि सः ।
 प्रीतस्तुष्यति विश्वात्मा किमुताऽखिलपूजया ॥ ३६ ॥
 पुंसां श्रद्धादिहीनेन रत्नहेमाद्यलङ्क्रियाः । चतुर्विधं चाप्यन्नाद्यं दत्तं गृह्णाति नो मुदा
 तस्माद्भक्तिमता कार्यं पुंसां स्वश्रेयसे भुवे ।
 श्रीकृष्णस्यार्चनं नित्यं सर्वाभीष्टाशुदायिनः ॥ ३८ ॥
 इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
 श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगाधिकारादिनिरूपणं नाम
 षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

खननोक्षणलेपाद्यैः शोधिते धरणीतले । चतुष्पादं न्यसेत्पीठं नानारङ्गसुशोभिते ॥
अर्चकः प्राङ्मुखः पीठपादान्कोणेषु कारयेत् । चतुर्षु तेषु धर्मादीन्स्थापयेत्सिंहरूपिणः
अग्नौ धर्मं न्यसेच्छवेतं ज्ञानं शोणञ्च नैऋते । वायौ तु पीतवैराग्यं श्याममैश्वर्यमैशके
मनोव्रीचित्ताहङ्कारान्क्रमात्पूर्वादिदिश्वथ ।

विन्यसेत्पीठगात्रेषु हरिद्रक्तसितासितान् ॥ ४ ॥

स्थाप्यारक्तसितश्यामारजःसत्त्वतमोगुणाः । पीठस्य पट्टिकायां तु त्रयोपि मुनिसत्तमं
अन्तःकरणरूपेषु गात्रेष्वथ चतुर्ष्वपि । विमलाद्या न्यसेच्छर्करां द्वे एकैकगात्रके ॥

विमलोत्कर्षिणीति द्वे गौराङ्गयौ पूर्वतो न्यसेत् ।

वाद्यन्त्यौ शुभां वीणां हरिद्वस्त्रे स्वलङ्कृते ॥ ७ ॥

ज्ञानाक्रिये न्यसेद्याम्बे पीतवस्त्रेऽरुणद्युती । एका तालं वाद्यन्ती मृदङ्गमपरा तथा
योगाप्रद्वयौ न्यसेत्पश्चाच्छ्यामे अरुणवाससौ ।

सहैव मुरलीं चोमे वाद्यन्त्यौ पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥

सत्येशाने हेमवर्णे उत्तरस्यां ततो न्यसेत् ।

श्यामांशुके वाद्यन्त्यावुभे ते परिवादिनीम् ॥ १० ॥

अनुग्रहाख्या पट्टिकायां स्थाप्यैका च कृताञ्जलिः ।

सर्वा एतास्तु कर्तव्या द्विभुजाः सुविभूषणाः ॥ ११ ॥

पीठोपरि सितद्वीपं कुर्वीतश्वेतवाससा । तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं कुर्वीतोऽज्ज्वलकर्णिकम्
द्वादशांशं परित्यज्य पद्मक्षेत्रस्य बाह्यतः । वृत्तैस्त्रिभिस्तस्य मध्यं विभजेत्समभागतः
तत्राऽऽद्यं कर्णिकास्थानं केसराणां तु मध्यमम् । पत्राणां तु तृतीयं स्याद्दलाग्राणि तु बाह्यतः

षड्विंशोऽध्यायः]

* भगवतोऽव्यूहवर्णनम् *

८४६

परितस्तस्य च पुरं चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् । रङ्गद्रव्यैर्बहुविधैर्हरिद्राकुङ्कुमादिभिः ॥
कुर्वीत तण्डुलैर्वापि तत्र पद्मादि शोभनम् । पद्मस्य कर्णिकां मध्ये हेमवर्णां सुशोभयेत्
शोणवर्णानि पत्राणि परितस्तस्य चार्चकः । कुर्यादष्टाप्यष्टदिक्षु स्वर्णवर्णानि वामुने
पूर्वं तु गोपुरं शोणं श्यामं कुर्याच्च दक्षिणम् । पीतवर्णं पश्चिमं स्फटिकाभं तथोत्तरम्

अन्तराले च पुष्पाणि चित्राणि पुरपद्मयोः ।

कृत्वा मध्येऽथ श्रीकृष्णं तद्वामे रात्रिकां न्यसेत् ॥ १६ ॥

राधाकृष्णस्यास्य ततः पृष्ठे सङ्कर्षणं न्यसेत् । चतुर्बाहुं धृतच्छत्रं गौराङ्गं नीलवाससम्
दक्षे न्यसेद्भगवतः प्रथमं पीतवाससम् । चतुर्भुजं घनश्यामं धृत्वा चामरमास्थितम्
वामेऽनिरुद्धं च हरेर्न्यसेदरुणवाससम् । इन्द्रनीलमणिश्यामं संस्थितं धृतचामरम् ॥
त्रयोऽप्येते तु कर्तव्या नानालङ्कारशोभिताः । अनर्घ्यरत्नमुकुटास्तारुण्येन मनोहराः
ततोऽवतारांस्तु हरेः केसरेष्वष्टसुकमात् । एकैकस्मिन्न्यसेद्द्वौ द्वावष्टस्वैर्होपडश
स्थापयेद्द्वामनं बुद्धं पूर्वस्मिन्केसरेऽग्रतः । घनश्यामावुभौ ह्येतौ करुणौ ब्रह्मचारिणौ
सितांशुकौ करे दक्षे विभ्रतौ फुलपङ्कजम् । अभयं वामहस्ते च शान्तौ यज्ञोपवीतिनौ

कल्किनं पशुं रामं च वह्निकोणेऽथ विन्यसेत् ।

खड्गपाणिस्तत्र कल्की पशुपाणिस्तथाऽपरः ॥ २७ ॥

उभौ गौरौ च ताम्राक्षौ जटिलौ सितवाससौ । यज्ञोपवीतिनौ कार्यौ त्यक्तक्रोधमहारयौ
हयग्रीवरारहौ च स्थापयेद्याम्बकेसरे । हयग्रीवो हयास्यः स्यान्नराङ्गश्चतुर्भुजः ॥
शङ्खादिभृत्स्वर्णवर्णो धृतदिव्यसिताम्बरः । वराहस्तु वराहास्यो नराङ्गः स्याच्चतुर्भुजः
शङ्खचक्रगदाञ्जलि दधत्पीताम्बरं तथा । मधुपिङ्गलवर्णश्च कर्त्तव्यो द्विभुजोऽथ वा
मत्स्यकूर्मौ नैऋते च स्थापयेत्केसरे ततः । कटेरधस्तादाकारावध्वृतौ तु नराकृती
वामे शङ्खं गदां दक्षे पाणौ च दधतावुभौ । श्यामसुन्दरदेहौ च कर्त्तव्यौ धृतभूषणौ
धन्वन्तरि नृसिहश्च पश्चिमे केसरे न्यसेत् । धन्वन्तरिः शुक्रवासो गौराङ्गोऽमृतकुम्भधृत्
सिंहवक्त्रो नृसिहस्तु नृदेहः केसरान्वितः । नीलोत्पलामो द्विभुजो गदाचक्रधरो भवेत्
वायौ न्यसेदुभौ हंसदत्तात्रेयौ जटाधरौ । योगिवेषौ सितौ दण्डकमण्डलुकरौ तथा

उत्तरे केसरे व्यासं न्यसेद्गणपतिततः । तत्रव्यासोविशालाक्षःकृष्णवर्णःसिताम्बरः
द्विभुजो धृतवेदश्च सुपिशङ्गजटाधरः । सितयज्ञोपवीतश्च कर्त्तव्यः सपवित्रकः ॥
गजास्य एकदन्तश्चरक्तो गणपतिर्भवेत् । रक्ताम्बरधरश्चैव नागयज्ञोपवीतवान् ॥३६॥
तुन्दिलश्च चतुर्बाहुः पाशाङ्कुशवरान्दधत् । करेणैकेन चदधद्रम्यापुस्तकलेखिनीम्
न्यसेत्केसर ईशाने कपिलं पूजकस्ततः ।

सनत्कुमारं च मुनिं नैष्ठिकब्रह्मचारिणम् ॥ ४१ ॥

शुक्लाङ्गः कपिलःकार्यो धृतचारुसिताम्बरः । दधत्कराभ्यामम्भोजमभयशान्तविग्रहम्
पञ्चवार्पिकवालाभो दिग्बल्लोऽल्पजटाधरः । सनत्कुमारश्च मुनिः कर्त्तव्यः पूजकेन तु
संस्थाप्य केसरेष्विथं देवताः पङ्कजस्य तु । न्यसेच्च दलमध्येषुपार्षदानर्चकोऽष्टसु
विष्वक्सेनश्च गरुडं तत्रादौ पूर्वतो न्यसेत् । ततो दक्षक्रमेणैव प्रबलञ्च बलं न्यसेत्
कुमुदं कुमुदाक्षञ्च सुनन्दं नन्दमेव च । श्रुतदेवं जयन्तञ्च विन्यसेद्विजयं जयम् ॥४६॥
ततः प्रचण्डं चण्डञ्चपुष्पदन्तञ्चासात्वतम् । द्वौद्वैवेवंक्रमेणैवस्थानेष्वष्टसुविन्यसेत्
चतुर्भुजाः सर्व एते शङ्खार्जुनगदाधराः ।

कार्याः किराटिनः श्यामाः पीतवस्त्राः सुभूषणाः ॥ ४८ ॥

दलमध्यान्तरालेषु सिद्धीरष्टसुविन्यसेत् । नानामङ्गलवाद्यानांवादनेनिपुणाःक्रमात्
अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा ।

ईशिता वशिता चैवाऽष्टमी कामावसायिता ॥ ५० ॥

एताः सुवर्णवर्णाभाः सर्वाभरणभूषिताः । वेणुवीणादिहस्ताश्चकर्त्तव्याश्चित्रवाससः
दलाग्रेष्वष्टसु ततो वेदाञ्छास्त्राणि च न्यसेत् ।

तत्र वेदान्यसेद् दिक्षु शास्त्राणि तु विदिक्षु सः ॥ ५२ ॥

पूर्वं न्यसेत्तु ऋग्वेदमक्षमालाधरं सितम् । खर्वं लम्बोदरं सौम्यं पद्मनेत्रंसिताम्बरम्
याम्ये न्यसेद्यजुर्वेदमध्यमाङ्गं कशोदरम् । पिङ्गाक्षं स्थूलकण्ठश्चपीतंचारुणवाससम्
अक्षध्वजं करे वामे दक्षे वज्रञ्च विभ्रतम् । पश्चिमे सामवेदश्च प्रांशुमादित्यवर्चसम्
दक्षेऽक्षमालां वामे च धृतचन्नं करेदरम् । स्वर्णवस्त्रंविशालाक्षंविन्यसेद्वायनोद्यतम्

अथर्वाणं न्यसेत्सौम्ये सिताङ्गं नीलवाससम् ।

वामेऽक्षसूत्रं दक्षे च खट्वाङ्गं विभ्रतं करे

वह्न्योजसश्च ताम्राक्षं वयसा स्थविगं तथा ॥ ५७ ॥

अग्निकोगे धर्मशास्त्रंन्यसेच्चक्रमलासनम् । श्वेतंचविभ्रतंशौभ्यामुक्तामालांतथातुलाम्
दीर्घकेशनखंसाङ्ख्यर्णंनैऋतेतुन्दिलंन्यसेत् । जपमालाञ्च दण्डञ्चकाराभ्यांविभ्रतंसितम्
न्यसेद्वायो ततो योगं स्वर्णवर्णंकशोदरम् । ऊरुन्यस्तकरद्वन्द्वंस्वनासाग्रकृतक्षणम्
पञ्चरात्रं तथेशाने धवलं वनमालिनम् । न्यसेत्कराभ्यां दधतमक्षमालाञ्च लाङ्गलम्
एषां चतुर्णां वासांसि श्वेतसूक्ष्मयनानि च ।

कर्त्तव्यानि तथाक्षीणि पञ्चपत्रायतानि च ॥ ६२ ॥

अग्राणामन्तरालेषुमहर्षींश्च सयोजितः । विन्यसेत्पठतो वेदान्पूर्वाग्नेयाद्यनुक्रमात्
मरीचिं कठयायुकंरविं चाऽप्यनवरूपा । अद्वयाऽङ्गिरसं साकं तुलस्त्यञ्च हविर्भुं वा
गत्यायुकञ्च तुलईंकिरयाचलहक्रतुम् । ख्यात्या भृगुमहन्व्यावशिष्टंसहविन्यसेत्
द्विभुजाःसर्व एतेजटारमध्रधराःकृशाः । कार्यास्तपस्विनोदण्डान्दधत्तश्च कमण्डलून्
पद्माद्बहिर्न्यसेच्चाऽष्टौ दिशासु विदिशासु च ।

दिक्पालानिन्द्रप्रमुखान्सह यानान्यथादिशम् ॥ ६७ ॥

प्राच्यामैरावतारूढं न्यसेदिन्द्रं चतुर्भुजम् । वज्राङ्कुशाम्बुजवरान्दधत्तंस्वर्णसन्निभम्
कौसुम्भरम्भवसनं नानालङ्कारशोभितम् । शोणापाङ्गंविशालाक्षंसर्वलक्षणलक्षितम्
अग्निकोगे न्यसेद्गि ताम्रारणंचतुर्भुजम् । दधानं पाणिभिश्चैव शूलशक्तिस्त्र्यंशुवम्
चतुःशुकेहैरण्ये निरणं वायुसारथिम् । त्रिनेत्रं धूम्रवसनं पिङ्गश्मश्रुजटेश्वरम् ॥
यमं न्यसेदक्षिणतः श्यामं चामीकराम्बरम् । चतुर्भुजं दण्डखट्गपरशुपाशधारिणम्

उन्नमत्तमहिषारूढं नानाभूषणभूषितम् ॥ ७२ ॥

ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं नैऋतं नैऋते न्यसेत् । खड्गं पाशञ्च दधत्तद्विभुजं नरवाहनम्
हरिश्मश्रुं मूर्ध्नि परिवातासिताम्बरम् । हाटकानेकभूगाढ्यमवैष्णवभयङ्करम् ॥
ततः प्रतीच्यां वरुणमिन्द्रनीलमणिप्रभम् । श्वेताम्बरं चतुर्बाहुमुक्ताहारविभूषितम्

सप्तहंसरथारूढं दोभ्यां पाशश्चविभ्रतम् । अन्याभ्यां रत्नपात्रश्चशङ्खश्चदधन्तं न्यसेत्
वायौ वायुं हरिद्वर्णं द्विभुजं कृष्णवाससम् ।

पृथक्स्थं मुक्तकेशश्च व्यात्तास्यं ध्वजिनं न्यसेत् ॥ ७७ ॥

सौम्ये न्यसेत्कुबेरश्चस्वर्णवर्णश्चतुर्भुजम् । गदाशक्तित्रिशूलानिरत्नपात्रश्चविभ्रतम्
नीलाम्बरं श्वश्रुलं वशिषिकायां समास्थितम् । पिशङ्गवामनयनं नैकभूषश्च वर्मिणम्
ईशानेऽथ महामूर्धनारिश्चरं न्यसेत् । वामार्धे पार्वती कार्या दक्षार्धे तत्र शङ्करः ॥
ईश्वरार्धे जटाजूटं कर्तव्यं चन्द्रभूषितम् । उमार्धे तिलकं कार्यं सीमन्तमलिके तथा
भस्मनोद्वलितं चार्धमर्द्धं कुङ्कुमभूषितम् । नागोपवीतं चाऽप्यर्द्धमर्द्धं हारविभूषितम्
वामार्धे च स्ननः पीनः कर्तव्यः कञ्चुकीवृतः । कट्याञ्जरशनाहैमीपादेकाञ्चनपुरम्
कौसुम्यं वसनञ्चैव करो कङ्कुमभूषितौ । त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च दधती रत्नमुद्रिकौ ॥

दक्षार्धे रशना सार्पिं कार्या वस्त्रं गजाजिनम् ।

करो च नागवलर्यो दर्पणोत्पलधारिणौ ॥ ८५ ॥

एवंविधं महादेवं न्यसेद्वृषभवाहनम् । इत्थमष्टदिगीशानां कुर्यात्स्थापनमर्चकः ॥

पुराद्वहिस्ततश्चाऽष्टौ स्थापयेदर्चको ग्रहान् ।

स्वस्वदिक्षु स्थितान्स्वस्वान्यारूढान्स्यन्दनानि च ॥ ८७ ॥

प्राच्यां दिशि न्यसेत्तत्र भास्करं पीतवाससम् ।

सिन्दूरवर्णं द्विभुजं पद्महस्तं रथे स्थितम् ॥ ८८ ॥

एकं चक्रं द्वादशारं रथस्यास्यातितेजसः । समाश्वाश्चहरिद्वर्णवामे सन्ति नियोजिताः

अग्निकोणे ततः स्थाप्यो भृगुः श्वेतः सिताम्बरः ।

दण्डं कमण्डलुं विभ्रद्विवाहुः सौम्यदर्शनः ॥ ९० ॥

चित्रवर्णांश्चदशके स्थितो हेममये रथे । दक्षिणे च न्यसेद्द्वौ रक्तं रक्ताम्बरं तथा ॥

चतुर्भुजं गदाशक्तित्रिशूलवरधारिणम् । तस्य हैमं रथं कुर्यादरुणाष्टहयान्वितम्

राहुश्च नैऋते कोणे नीलवासाश्चतुर्भुजः ।

करालाम्यस्तमोरूपश्चर्मासिशक्तिशूलधृत् ॥ ९३ ॥

भृङ्गवर्णाष्टतुरगो स्थितः कार्यस्त्वयोरथे । सौम्यश्चपश्चिमे स्थाप्य इन्द्रनीलसमद्युतिः

धन्वी त्रिशूली द्विभुजो मन्दाक्षश्चाऽसिताम्बरः ।

शबलाष्टाश्वसंयुक्ते स्थितः कार्णायसे रथे ॥ ९५ ॥

वायुकोणे ततश्चन्द्रं स्थापयेच्च सिताम्बरम् । श्वेतवर्णगदाहस्तं द्विभुजश्च रथे स्थितम्

शतारचक्रत्रितये स्तनन्दने तस्य चाम्मये । कुन्दाभाः सन्त्युभयतो योजितास्तुरगादश

उत्तरे द्विभुजः सौम्यो वराभयकरोऽरुणः । हरिद्वीसाष्टपिङ्गाश्वे कार्यो हैमरथे स्थितः

ईशाने च गुरुः स्थाप्यो हेमवर्णः सिताम्बरः । द्विभुजः पद्मनयनो धृतदण्डकमण्डलुः

पाण्डुराष्टहये हैमे निषण्णः स्यन्दनोत्तमे ॥ ९६ ॥

अङ्गदेवान् भगवतः स्थापयेदित्थमर्चकः ।

कर्णिकाद्रिपुरान्तान्तस्थानेषु क्रमशोऽखिलान् ॥ १०० ॥

वासुदेवाङ्गदेवानां न्यसेन्मूर्तीस्तु वैभवी । पूगफलानीतरस्तु न्यसेत्पुष्पाक्षतादि वा

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणं नाम

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्याननिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

आचम्य प्राणानायम्य ततो सोऽस्वस्थमानसः । नमस्कृत्यैष्टदेवादीन् देशकालौचकीर्तयेत्

एकान्तधर्मसिद्धयर्थं वासुदेवस्य पूजनम् ।

करिष्ये इति सङ्कल्प्य कुर्यान्न्यासविधिं ततः ॥ २ ॥

न्यासे मन्त्रा द्वादशार्षो गायत्री वैष्णवी तथा । नारायणाष्टाक्षरश्च ज्ञेयाविष्णुषडक्षरः

एते द्विजानां विहितास्तदन्येषां त्विह त्रयः । वासुदेवाष्टाक्षरश्च हरिपञ्चाक्षरस्तथा

षडर्णः केशवस्येति न्यासे होमे च सम्मताः ॥ ४ ॥

श्रीविष्णुप्रतिमाङ्गेषु स्वाङ्गेष्विव ततोऽखिलान् ।

कुर्यान्न्यासांश्च तैर्मन्त्रैस्ततोऽर्चा वाससाऽऽमृजेत् ॥ ५ ॥

कलशं वामभागे स्वे संस्थाप्यावाह्य तत्रच । तीर्थानिगन्धपुष्पाद्यैरुपचारैस्तमर्चयेत्

पूजाद्रव्याणि चाऽऽत्मानं प्रोक्षयित्वा तदम्बुना ।

शङ्खं घण्टाञ्च सम्पूज्य भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ ७ ॥

आभ्यन्तराग्निवायुभ्यां दग्ध्वा पापात्मकं वपुः ।

शुद्धस्य स्वात्मनस्तवैक्यं भावयेद् ब्रह्मणा स्थिरः ॥ ८ ॥

ततोऽक्षरब्रह्मरूपो राधाकृष्णं हृदि प्रभुम् । ध्यायेदव्यग्रमनसा प्राणायामं समाचरन्

अथोमुखं नाभिपद्मं कदलीपुष्पवतिस्थितम् । विभाव्यापातपवनं प्राणेनैक्यमुपानयेत्

पद्मनाले तमानीय सह तेन तदम्बुजम् । आकर्षेद्दूर्ध्वमथ तन्नदस्तीव्रमुपैति हत् ॥

प्रफुल्लति च तत्रैतद्भुदयाकाश उल्लसत् ॥ ११ ॥

नेजोगाशिमये तत्रततोऽप्यधिकतेजसा । दर्शनीयतमं शान्तं ध्यायेच्छ्रीराधिकापतिम्

उपविष्टं स्थितंवा तंदिव्यचिन्मयविग्रहम् । ध्यायेत्किशोरवयसंकोटिकन्दर्पसुन्दरम्

रूपानुरूपसम्पूर्णंदिव्यावयवलक्षितम् । शरच्चन्द्रावदाताङ्गं दीर्घाक्षभुजद्वयम् ॥ १४ ॥

आरक्तकोमलतलरम्याङ्गुलिपदाम्बुजम् । तुङ्गारुणस्निग्धनखद्युतिलज्जायितोदुपम् ॥

शिञ्जत्किङ्किणिमञ्जीरहंसकाङ्घ्रिगुगथ्रियम् । सुवृत्तजङ्घ्यागलं समजानूरुशोभनम्

सदृत्तरशनावद्वपीताम्बरकटिश्रियम् । उत्तङ्गकुक्षिनाभ्यन्तर्निघ्ननाभिवलित्रयम् ॥ १७ ॥

विततोत्तङ्गहृदयं श्रीवत्सावर्त्तशोभितम् ।

ललन्तीगुच्छगुच्छद्वन्द्वेवच्छान्दादिभूषितम् ॥ १८ ॥

नानासुगन्धिपुष्पस्रक्स्वर्णयज्ञोपवीतनम् । उन्निद्रशोणपद्माभकरकङ्कणभूषणम् ॥

सूक्ष्मपर्वाङ्गुलिद्योतत्रैकसदृत्तमुद्रिकम् । निनादयन्तं मधुरं वेणुं सर्वमनोहरम् ॥ २० ॥

विपुलांसं गूढजव्रुं महाबाहूङ्गदद्युतिम् । भ्रमत्सुगन्धलुब्धालिभङ्गारितवनस्रजम् ॥

कम्बूपमगलभ्राजत्सद्भ्रूवेयककौस्तुभम् । शोभमानहनं बिम्बीफलशोणाधरद्युतिम्

सितस्मितकलाराजत्पूर्णचन्द्रनिभाननम् । तिलपुष्पसमाकारदर्शनीयसुनासिकम् ॥

ममानकर्णविभ्राजन्मकराकृतिकुण्डलम् । कर्णोपरिलसच्चित्रपुष्पगुच्छावर्त्तसकम् ॥

समसूक्ष्मरदज्योत्स्नोलसद्गण्डस्थलश्रियम् । पद्मपत्रायतारक्तप्रान्तरम्यविलोचनम्

पृथुतुङ्गललाटं च कामचापायितभ्रुवम् । वक्रसूक्ष्मासितस्निग्धमनोहरशिरोरुहम् ॥

नानासदृत्तखचिनकिरीटधृतशेखरम् । प्रेम्णा निजं वीक्षमाणं प्रसन्नं स्निग्धया दृशा

ध्यात्वेत्थं कृष्णमथ तद्वामे राधां विचिन्तयेत् ।

द्विभुजां स्वर्णगौराङ्गीं कौसुम्भामलवाससम् ॥ २८ ॥

समकर्णोल्लसद्भ्रूणांशुकनासिकाम् । किशोरीं मृगशावाक्षीपीतोन्नतघनस्तर्नाम्

कृशमध्यां पृथुश्रोणिं रत्नकाञ्चीविभूषिताम् ।

अनेकदिव्याभरणां विकचाब्जाननस्मिताम् ॥ ३० ॥

रत्नाङ्गुलीयकेयूरकङ्कणादिलसत्कराम् । शिञ्जद्वंसकमञ्जीरशोभमानाङ्घ्रिपङ्कजाम् ॥

विशालभालविलसत्सत्काश्मीरललाटिकाम् ।

बिम्बोष्ठीं सुकपोलां च वेणीग्रथितमालतीम् ॥ ३२ ॥

प्रक्षमाणां प्रभुं प्रेम्णा दधानामम्बुजं करे । ध्यात्वेवं राधिकां तत्र प्रभुमर्चय्या सह

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्रं यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्याननिरूपणं

नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

उनत्रिंशोऽध्यायः

श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

उपचारैर्बहुविधैर्मानसैस्तं प्रपूज्य सः । आवाह्य स्थापयेद्वक्तो मूर्तौ स्थापनमुद्रया ॥
ततस्तदङ्गदेवांश्च तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् । आवाह्य नाममन्त्रैर्वा सुप्रतिष्ठापयेच्च सः

घण्टादि वाद्यैर्द्वाद्यं कुर्याद्वा तालिकाध्वनिम् ।

सुप्तोत्थितमिवाऽथैनं कारयेद्वन्तधावनम् ॥ ३ ॥

श्यामाकविष्णुकान्ताभ्यां दूर्वाब्जाभ्यां सहोदकम् ।

पाद्यमेतत्प्रभोर्दद्यात्ततोऽर्घ्याचमनीयके ॥ ४ ॥

चन्दनाक्षतपुष्पाणि दर्भाग्रतिलसर्पपान् । यवान्दूर्वाञ्चाऽर्घ्यपात्रे निक्षिपेदम्बुना भृते
जातीफललवङ्गैलाकङ्गोलोशीरवासितम् । दद्यादाचमनीयाम्बु ततः संस्नापयेद्भस्म
सुगन्धिपुष्पतैलेन कुर्यादभ्यङ्गमादितः । सुरभिद्रव्यकल्केन कुर्याच्चोद्वर्तनं ततः ॥ ५ ॥
क्षीरेण दध्ना चाज्येन मधुना सितयातथा । क्षपयेद्भस्मव्यग्रस्तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक्
सुगन्धिना च शुद्धेन स्नानमुष्णेन चाम्बुना । तंकारयित्वागन्धाद्यैः स्नानपीठेऽर्चयेत्पु
निर्माल्यपुष्पादि ततो विसृज्योत्तरतो द्विजः । राजनाद्यैः सामभिर्वा महापुरुषविद्यया
श्रीसूक्तविष्णुसूक्ताभ्यामभिकं समाचरेत् ॥ १० ॥

नाम्नां सहस्रेण हरेरष्टोत्तरशतेन वा । अभिषेकं तु कुर्वीरन्त्विजः शूद्राश्च दीक्षिताः
ततः प्रमाज्यं वस्त्रेण तमनर्घ्यांशुकानि च ।

परिध्यापयेदतिप्रेम्णा राधां चान्यांश्च शक्तिः ॥ १२ ॥

उपवातं भगवते दद्यात्सूक्ष्मं सितं शुभम् । रत्नहेमायलङ्कारान्साङ्गायाऽस्मै च धारयेत्
यथाऋतु यथास्थानं चन्दनेनयथोचितम् । तिलकाऽनुलेपनं कुर्यात्सकेशखनादिना
यथोचितमलङ्कारान्धारयित्वा च राधिकाम् ।

उनत्रिंशोऽध्यायः] * श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणम् *

८१९

पत्रलेखाश्च तिलकं विदध्यात्कुङ्कुमाक्षतैः ॥ ११ ॥

आदर्शं दर्शयित्वाऽथ पुष्पस्रक्छेखरादिभिः । पूजयेत्तं सहस्रेण तुलसीमञ्जरीदलैः
तुलस्या वाऽथ पुष्पेण प्रत्येकं नाम वैष्णवम् । नमः प्रान्तचतुर्थ्यन्तकीर्त्तयन्नर्चयेत्प्रभुम्
सुगन्धिद्रव्यचूर्णानि ततः सौभाग्यवन्ति च ।

समर्प्य धूपं कुर्वीत दशाङ्गं वाऽमृतादिकम् ॥ १८ ॥

दीपं घृतेन कुर्वीत वसिंकाद्वयदीपितम् । कृतं स्वशक्तिः शुद्धं महानैवेद्यमर्पयेत् ॥
संयावपायसात्पशङ्कुलीखण्डलङ्कुकात् । पूरिकाः पोलिकामौद्रमोदनं व्यञ्जनादि
दधिदुग्धघृतादीनि चतुष्पद्यां निधारयेत् ॥ २० ॥

भोजयेत्तं ततः प्रेम्णा मध्येपानीयमर्पयन् । मुहूर्त्तोर्द्धे गते दद्याद्वस्तप्रक्षालनाम्बु च ॥
उच्छेत्तं भगवतो विष्वक्सेनादिदेवताः ।

उपकल्प्याऽन्यतः स्थाप्य स्वार्थं तदुवमामृजेत् ॥ २२ ॥

मुखवासं ततो दद्यात्कृतांताम्बूलवीटिकाम् । पूगचूर्णलवङ्गैलाजातीजादिसमन्विताम्
फलञ्चनारिकेलादि दत्त्वाशक्त्या च दक्षिणाम् । महानीराजनं कुर्याद्दीपितवादित्रपूर्वकम्
स्तुत्यात्पुष्पाञ्जलीन्दत्त्वा तत्स्तोत्रेणैव तं ततः ।

नामसङ्कीर्त्तनं कुर्याद्गायत्र्यं च तत्पुरः ॥ २५ ॥

मुहूर्त्तं स विधायैश्वर्यं चान्वयप्रदक्षिणाम् । प्रणामोदण्डवत्कुर्यात्तिर्यक्तदक्षिणेभुवि
अष्टाङ्गं वाऽपि पञ्चाङ्गं प्रणामं पुरुषश्चरेत् । पञ्चाङ्गमेव नारी तु नान्यथा मुनिसत्तम
पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा दृशा ।
वचसा मनसा चेति प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः ॥ २८ ॥

बाहुभ्यां चैव मनसा शिरसा वचसा दृशा । पञ्चाङ्गोऽयं प्रणामः स्यात्पूजासु प्रवराविमो
भीतं मां संसृतेः पाहि प्रपन्नं त्वां प्रभो! इति ।

ततः सम्प्रार्थ्य स्वाध्यायं शक्त्या कुर्वीत नैत्यकम् ॥ ३० ॥

ध्यात्वा शेषाश्च तद्भूतां गृहीत्वा शिरसा दरात् । आवाहितं यथा पूर्वरात्रा कृष्णहृदम्बुजे
संस्थापयेच्चाङ्गदेवान्स्वस्वस्थानं विसर्जयेत् । करण्डके वा शय्यायां मन्दिरे प्रतिमां हरेः

शाययित्वा पिधाय द्वावैश्वदेवं समाचरेत् ॥ ३२ ॥

प्रासादिकं हरेरन्नं स्वपोष्येभ्यो विभज्य सः । स्वयं भुक्त्वा तत्कथाद्यैर्दिनशेषमतिक्रमेत्
महापूजाविधानेन प्रोक्तेनाऽनेन योऽन्वहम् । भक्त्या समर्चयेद्द्विष्णुं स भवेत्तत्स्य पार्षदः

दिव्यं विमानमारुह्य भास्वरं देवतेऽपि सितम् ।

गोलोकाख्यं हरेर्द्वाम दिव्याङ्गो याति पूजकः ॥ ३५ ॥

फलाभिसन्धिना वाऽपि यस्तमर्चेद् दिने दिने ।

सोऽपि धर्मं काममर्थं मोक्षं चाऽप्नोत्यभाप्सितम् ॥ ३६ ॥

इत्थं पूजाविधिकर्तुं शक्तो राधया सह । हरिमेकं यथा लब्धैरर्चयेत्तस्योपचारकैः ॥
द्वादशाक्षरमन्त्रेण द्विजोऽन्यो नाममन्त्रतः । श्रीराधाकृष्णमभ्यर्चयेद्भक्तिरेवाऽत्र सिद्धिदा

एकादश्यां हरेर्जन्मोत्सवादी तु विशेषतः ।

महापूजैव कर्त्तव्या स्वशक्त्याऽखिलवैष्णवैः ॥ ३६ ॥

प्रतिष्ठामात्रमपि यः कुर्यादन्यकृतालये । स सार्वभौमराज्यं वै प्राप्नुयान्नष्टकलिवपः
कारयेन्मन्दिरं रम्यं धनाढ्यश्च हरेर्द्वैष्टम् ।

यः स तु प्राप्नुयाद्राज्यं त्रैलोक्यस्याप्यकण्टकम् ॥ ४१ ॥

वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्द्धयेत्तु यः । स पुमान् प्राप्नुयान् नूतनं विष्णुलोके महत्सुखम्
प्रतिष्ठां मन्दिरं पूजां कारयेत्त्रीण्यपीह यः ।

समानैश्वर्यमाप्नोति वासुदेवस्य स ध्रुवम् ॥ ४३ ॥

हरेर्वृत्तिहरेर्यस्तु कृतां स्वेन परेण वा । कल्पमेकं सर्वं भुङ्क्ते नरके यमयातनाः ॥
कर्त्ता कारयिता यश्च सहायश्चानुमोदकः । चतुर्णां हि फलेभागः सुकृतस्येतरस्य च

इति क्रियायोगविधिर्मया नारद! कीर्तितः ।

येनैकान्तिकधर्मोऽत्र सिद्ध्येत्तत्प्रवणात्मनाम् ॥ ४६ ॥

विषयांश्चिन्तयंश्चित्तो वहिःपूजां हरेश्चरन् । सम्भारेणापि महतानयथोक्तं फलं लभेत्
इतस्ततो ग्राम्यसुखे भ्रमत्स्वीयं मनस्ततः । नियम्य विष्णुपूजायां मुमुक्षुः प्रयतो भवेत्
महाव्रता भूरितपस्विनोऽपि स्वधीतवेदा अपि बुद्धिमन्तः ।

साङ्ख्यं च योगं परिशीलयन्तः सिद्धिं न यान्त्येव विनाऽर्चनं हरेः ॥ ४६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणं
नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

अष्टाङ्गयोगनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

वासुदेवार्चनविधिं निश्चयेत्थं स नारदः । प्रसन्नः पुनर्ग्राक्षीत्तं मुनीनां परं गुरुम् ॥

नारद उवाच

सम्यगुक्तो भगवता क्रियायोगो महाफलः ।

एकेन मनसा योऽसौ कार्यः सिद्धिमभीप्सुभिः ॥ २ ॥

मनसो निग्रहस्तत्र ज्ञानिनामपि सद्गुरो ! । दुष्करः किंपुनस्तर्हि नृणां कर्मात्मनां भुवि
तस्मृते तु हरेर्चा नाभीष्टफलदायिनी । अतस्तन्निग्रहोपायमपि मे वक्तुमर्हसि ॥

स्कन्द उवाच

इत्यापृष्टः स मुनिना मुनीन्द्रः सर्वदर्शनः । नारायणो नरसखो नारदं तमभाषत ॥

श्रीनारायण उवाच

सत्यमेव मुने! वक्षि मनसोऽस्ति बलं महत् ।

जितेऽपि यस्मिन्निश्वासः शत्रुवन्न विवेकिनाम् ॥ ६ ॥

मनसा सद्गुरोऽन्यस्तु शत्रुर्नास्त्येव देहिनाम् ।

विष्णुश्र्यानाभ्यासयोगान्निर्दापं तद्धि शाम्यति ॥ ७ ॥

अदान्ताभवदेवैतद्यतोऽस्ति दुरवग्रहम् । अतो वैराग्यकुपुम्भिः सदुपायैर्निग्रह्यते

उपायास्तत्र बहवः सन्तितेष्वपि सन्मते । अष्टाङ्गयोगस्याभ्यासः श्रेष्ठः सद्यः फलप्रदः
यमाश्च नियमा ब्रह्मज्ञासनान्यसुसंयमः । प्रत्याहारो धारणा च ध्यानमङ्गं तु सप्तमम्
समाधिश्चाष्टमं प्रोक्तं योगस्याऽनुक्रमेण वै ॥ १० ॥

तत्राऽहिंसा ब्रह्मचर्यं सत्याऽस्तेयापरिग्रहाः ।

एते पञ्च यमाः प्रोक्ताः साधनीयाः प्रयत्नतः ॥ ११ ॥

शौचं तपश्च सन्तोषः स्वाध्यायो विष्णुपूजनम् । एते च नियमापञ्च द्वितीयाङ्गतयामताः
परिहायाऽङ्गचाञ्चल्यं यथा सुखतया स्थितिः ।

तदासनं स्वस्तिकादिप्रोक्तं द्वन्द्वार्तिजिन्मुने ॥ १२ ॥

चरतां सर्वतोऽसूनामेकदेशे तु धारणम् । गुरुपदिष्टरीत्यैव प्राणायामः स उच्यते ॥
चले वायौ चलंचित्तं स्थिरे तस्मिं स्थिरं ततः । सुदेशेऽयं सदाऽभ्यस्यः पूरकृम्भकरेचकैः
मनसेन्द्रियवृत्तीनां तत्तद्विषयतश्च यत् । आकर्षणं प्रतीचीनं प्रत्याहारः स ईरितः ॥
नाभ्याद्यन्यतमे स्थाने प्राणेन सह चेतसः । वासुदेवस्वरूपे यद्धारणं धारणोदिता ॥
एकैकावयवस्यैव चिन्तनं यत्पृथक्पृथक् । पदाब्जादेर्भगवतस्तद्ध्यानमिति कीर्तितम्
निरोधः प्राणमनसोरतिप्रेम्णा हरौ तु यः । स समाधिरिति प्रोक्तो योगिनामभिवाञ्छितः

अङ्गैरष्टभिरेतैर्हि शिक्षितैः सिद्धसद्गुरोः ।

योगः सिद्ध्यति वै पुंसां समाधेः पक्वतात्मकः ॥ २० ॥

नैतादृशं परं सम्यङ्नो निग्रहसाधनम् । पुरुषाणां मुमुक्षूणामिति जानीहि नारद ॥

तपस्विनां महाशत्रोर्ब्रह्माण्डशोभकादपि ।

मदनान्न भयं किञ्चिद्योगिनस्त्वस्ति कर्हिचित् ॥ २२ ॥

आयास्यन्तं विहित्वैव सोऽन्तकालश्च योगवित् ।

स्वातन्त्र्येणैव देहं स्वं त्यजतीत्यं समाधिना ॥ २३ ॥

पार्ष्णिभ्यां गुदमापीड्य वायुं पादद्वयस्थितम् । शनैः शनैः समाकृष्य मृत्युस्थानं नयत्यमुम्
मनसा केशवं ध्यायंस्तन्मनुश्च षडक्षरम् । जपंस्ततोऽमुं नयति वायुं स्थानं प्रजापतेः
ततो नाभिश्च हृदयमुरः कण्ठश्च योगवित् । नयति भ्रुकुट्टिवायुं वासुदेवपरायणः ॥

एतेषु षट्सु स्थानेषु त्वेकैकस्मिन्पृथक्पृथक् ।

योगी प्राणमनोक्षाणं निरोधश्च विसर्जनम् ॥

तावदभ्यसति स्वस्य यावत्स्यात्तत्स्वतन्त्रता ॥ २७ ॥

जितं जितं विहायैव स्थानं याति परम्परम् । प्राप्तस्य स्थानकं पृष्टं तदभ्यासे श्रमो न हि
सप्तच्छिद्राणि रुद्ध्वाऽथ प्राणमक्षमनोयुतम् । प्राप्य तालुव्रजति ब्रह्मरन्ध्रं स योगवित्
मायामयपदार्थानां ततो हित्वैव वासनाः । स वासुदेवैकमनास्त्यजति स्वकलेवरम्
ततो भगवतो धाम श्रीकृष्णस्य तमपरम् । उपेत्य संवमानस्तं नन्दते दिव्यविग्रहः
इति ते कथितो ब्रह्मन्योगशास्त्रस्य संग्रहः । जित्वा तेन मनः स्वीयं तमाराधय सर्वदा
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽष्टाङ्गयोगनिरूपणं नाम

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

श्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

श्रुत्वं तत्सकलं धर्म्यं यथावद्भगवद्वचः । निःसंशयो मुनिः प्राह तं प्रणम्य कृताञ्जलिः

नारद उवाच

नष्टा मे संशयाः सर्वे प्रसादाद्भगवंस्तव । वासुदेवस्य माहात्म्यं मयाऽधिगतमञ्जसा
कश्चित्कालमिहैवाऽयं तपःकुर्वंस्त्वया सह । शृण्वंश्च नित्यं ज्ञानादिकारि देवकमात्मनः

स्कन्द उवाच

इत्युत्तवा नारदस्तत्र तेन चाप्यनुमोदितः । उवांस दिव्यवर्षाणां सहस्रं स तपश्चरन्
शुश्राव चाऽनुदिवसं यथाकलं हरेर्मुखात् । धर्मज्ञानाद्यथ प्राप पक्वतां तत्र योगिराट्

स्नेहश्च परमप्राप स श्रीकृष्णेऽखिलात्मनि । गुणगानपरोनित्यमासभागवताग्रणीः
भक्तिनिष्ठांपरांप्राप्तमथ तं सिद्धयोगिनम् । उवाचभगवान्प्रीतः श्रेयस्कृत्सर्वदेहिनाम्

श्रीनारायण उवाच

सिद्धोऽसि त्वं महर्षेऽद्य गच्छलोकहितं कुरु । एकान्तधर्मं सर्वत्र प्रवर्तयितुमर्हसि

स्कन्द उवाच

इत्याज्ञां शिरसा तस्य स आदाय जगद्गुरोः ।

गच्छंस्ततस्तमस्तौपीतप्रणम्य प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ६ ॥

नारद उवाच

नमो नमस्ते भगवज्जगद्गुरो! नारायणाऽप्राकृतदिव्यमूर्ते! ।

अनन्तकल्याणगुणाकरस्त्वं दासे मयि प्रीततरः सदा स्याः ॥ १० ॥

त्वं वासुदेवोऽसि जगन्निवासः क्षेमाय लोकस्य तपः करोषि ।

योगेश्वरेशोपशमस्थ आत्मारामाधिपस्त्वं परहंससद्गुरुः ॥ ११ ॥

विभुर्ऋषीणामृषभोऽक्षरात्मा जीवेश्वराणाञ्च नियामकोऽसि ।

साक्षी महापूरुष आत्मतन्त्रः कालोऽभवद्यद्भ्रकुटेर्महांश्च ॥ १२ ॥

सर्गादिलीलां जगतां त्वमीश करोषि मायापुरुषात्मनैव ।

तथाप्यकर्ता ननु निर्गुणोऽसि भूमा परब्रह्म परात्परश्च ॥ १३ ॥

सत्यः स्वयंज्योतिरतर्क्यशक्तिस्त्वं ब्रह्मभूतात्मविचिन्त्यमूर्तिः ।

वृहद्व्रताचार्य! महामुनीन्द्र! कन्दर्पदर्पापहरप्रताप ॥ १४ ॥

तपस्विनां ये रिपवः प्रसिद्धाः क्रोधो रसो मत्सरलोभमुख्याः ।

अप्याश्रमं तेऽपि कदाऽपि वेष्टुं नेमं क्षमा ह्येष तव प्रतापः ॥ १५ ॥

छन्दोमयो ज्ञानमयोऽमृताध्वा धर्मात्मको धर्मसर्गाभिपोष्टा ।

उन्मूलिताधर्मसर्गो महात्मा त्वमव्ययश्चाक्षयोऽव्यक्तबन्धुः ॥ १६ ॥

निर्द्वैतरूपस्य तवाऽखिलाः क्रिया भवन्ति वै निर्गुणा निर्गुणस्य ।

धर्मार्थकामेषुभिरर्चनायस्त्वमीश्वरो नाथ! मुमुक्षुमिश्र ॥ १७ ॥

त्वं कालमायायमसंस्तुतिभ्यो महाभयात्पातुमेकः समर्थः ।

भक्तापराधाननवेशमाणो महादयालुः किल भक्तवत्सलः ॥ १८ ॥

धृतावतारस्य हि नाममात्रं रूपञ्च वा यः स्मरेदन्तकाले ।

सोऽपि प्रभो! धोरमहाद्यसंघात्सद्यो विमुक्तो दिवमाशु याति ॥ १९ ॥

तं त्वां विहायाऽत्र तु यो मनुष्यो देहे त्रिधातावपि दैहिकेषु ।

जायाऽऽत्मजज्ञातिधनेषु सज्जते स मायया वञ्चित एव मूढः ॥ २० ॥

त्वद्भक्तियोंग्यो नरदेह एव यं कामयन्तेऽपि च नाकसंस्थाः ।

त्वद्भक्तिर्हानं हि दिवोऽपि सौख्यमहं तु जाने नरकेण तुल्यम् ॥ २१ ॥

तपस्विलोक्याः कुरूपे सुखाय तत्रापि ते भारतवासिपुंसु ।

अनुग्रहो भूरितरो यदत्र कृतावतारो विचरन्विराजसे ॥ २२ ॥

तस्याऽऽश्रयं ये तव नाऽत्र कुर्वते त एव शास्त्रेषु मताः कृतघ्नाः ।

अतस्तवैकाश्रयमेव बाढं कुर्वत्यजस्रं मयि तेऽस्तु तुष्टिः ॥ २३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणं नामैक-

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

ग्रन्थसम्प्रदायप्रवृत्तिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

इति स्तुत्वा तमीशानं नारदः सययौततः । शम्भ्याप्रासामिधं ब्रह्मन्व्यासस्याश्रममादितः
आदरं मानितस्तेन प्रत्युत्थानासनादिभिः । तस्मा एकान्तिकं धर्मं प्राह जिज्ञासवे सच

ततो ब्रह्मसभां गत्वा ब्रह्मणः शृण्वतो मुनिः ।

देवान्पितॄन्महर्षींश्च तत्रस्थांस्तमुपादिशत् ॥ ३ ॥

तत्र स्थितो भास्करश्च धर्ममेतं पुनर्मुने । शुश्राव नारदात्सर्वं श्रुतं नारायणात्पुरा ॥

स प्राहाऽऽत्माग्रयायिभ्यो वालखिल्येभ्य आदरात् ।

मेरौ ते सङ्गतान्देवानिन्द्रादींश्च न्यशामयन् ॥ ५ ॥

तेभ्योऽसितो मुनिः श्रुत्वा धर्ममेतं द्विजोत्तम !

पितृभ्यः कथयामास पितृलोकं गतः क्वचित् ॥ ६ ॥

पितरस्ते त्वर्यमाद्या ऊचिरे शन्तुनं नृतम् । स भीष्मायस्वपुत्रायकथयामासतत्त्वतः

सोऽपि भारतयुद्धान्ते धर्मराजाय पृच्छते । शयानः शरशय्यायां प्राह संसदिभूयसि

तत्र श्रुत्वा नारदोऽपि स्थितः सदासि सादरम् । कैलासेशङ्करप्राहसचक्रामुनिसत्तम

मया ते कथितं ब्रह्मन्पृच्छते धर्मवर्त्तिने । पात्रायैत्प्रदातव्यमिति मां हि पिताऽब्रवीत्

येन येन श्रुतं होतन्नाहात्म्यं सात्वताम्पते । ससतस्मिन्परां भक्तिचकारस्वविमुक्तये

युधिष्ठिरोऽपि राजर्षिः श्रुत्वा भीष्मेण कीर्तितम् ।

माहात्म्यं देवकीसुनोर्मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥ १२ ॥

तमात्मनो मातुलेयं सर्वकारणकारणम् । निशम्याऽऽश्चर्यजलधौ निमज्जमहामतिः

वासुदेवादिकं व्यूहं वाराहादींश्च सर्वशः । अवतारानपि नृपो मेनेऽस्यैव रमापतेः ॥

ततः सहानुजो राजा दिव्यमानुषविग्रहे । अत्यन्तं भक्तिमान्कृष्णे बभूव द्विजसत्तम !

श्रुत्वेमां च कथां सर्व्वब्रह्मराजसुरर्षयः । सभायां तत्रयेचासंस्तेऽप्यभूवन्सविस्मयाः

कृष्णमेव परं ब्रह्म विदित्वा ते नराकृति । भक्तिं प्रपेदिरे तस्मिन्प्रणमन्तस्तत्मादरात्

इत्थंतस्याऽस्ति माहात्म्यमतस्त्वमपि सन्मते ! । सर्वात्मना वासुदेवं तमेव भजभक्तिः

श्रीवासुदेवमाहात्म्यमेतत्ते कथितं मया । दुर्वासनोपशमनं भगवद्भक्तिवर्द्धनम् ॥ १६ ॥

कथितानि पुराणेऽत्र मया ख्यानानि यानि ते । तेषां सारइदं ब्रह्मन्निर्ममं श्रव्यं स मुदधृतः

वेदोपनिषदां चैतद्रसो वै सांख्ययोगयोः । पञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य धर्मशास्त्रस्य चानघ

धन्यं यशस्यं चाऽऽयुष्यमेतत्परममङ्गलम् । साक्षाद्भगवता गीतं सर्वाभद्रविनाशनम्

य एतच्छृणुयात्पुण्यं कीर्तयेदथ यः पठेत् । वासुदेवे भवेत्तेषामचला निर्मला मतिः ॥

भक्ता एकान्तिकास्ते च भवेयुस्तस्य मानवाः । ब्रह्मरूपा व्रजन्त्यन्ते ब्रह्माधामतमः परम्

धर्मार्थी लभतेऽनेन धर्मं कामं च कामुकः ।

धनार्थी धनमाप्नोति मोक्षार्थी मोक्षमुत्तमम् ॥ २५ ॥

लभेत विद्यां विद्यार्थी मुच्येद्वरुणश्चरोगतः । एतच्छृण्वणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत्

ब्राह्मं तेजो लभेद्विप्रः क्षत्रियश्च परेशताम् । धनं वैश्यः सुखं शूद्रः श्रवणादस्य चाप्नुयात्

एतच्छ्रुत्वा रणं गच्छन्विजयं चाऽऽप्नुयान्नृपः ।

प्राप्नुयात्स्त्री च सौभाग्यं कन्या च स्वेषितं वरम् ॥ २८ ॥

एतस्य श्रुतिकीर्त्तिभ्यां शास्त्रजातशिरोमणेः । यं यं कामयेत्कामतंतं प्राप्नोति मानवः

तस्मात्त्वं सर्वदा भक्त्या पठन्नेतद् द्विजोत्तम !

कायवाणीमनोभिस्तं भजेथा भक्तवत्सलम् ॥ ३० ॥

सौतिरुवाच

एतन्महासेनमुखाब्जनिःसृतं सावर्णिरापीय वचोऽमृतं सः ।

चकार भक्तिं वसुदेवनन्दने नराकृतिब्रह्मणि सर्वमङ्गले ॥ ३१ ॥

यूयं च सर्वे निगमागमज्ञा ब्रह्मण्यदेवं भजनीयमीशम् ।

भजध्वमेकं तमुदारकीर्त्तिं श्रीवासुदेवं निजधर्मसंस्थाः ॥ ३२ ॥

गोलोकधामपतये प्रकाशचयमूर्तये । नमोऽस्तु वासुदेवाय भक्त्याऽऽनन्दविवृद्धये ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे

वासुदेवमाहात्म्ये ग्रन्थसम्प्रदायप्रवृत्तिनिरूपणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

समाप्तमिदं वासुदेवमाहात्म्यम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डं सम्पूर्णम् ॥ २ ॥